

Rollebyttet

Barnets tilknytning etter tidlig skifte av hovedomsorgsperson

Ragnfrid Sylvia Sjøberg og Håkon Sitre

Innlevert som hovedoppgave ved Psykologisk institutt

UNIVERSITETET I OSLO

Høsten 2008

Sammendrag

Forfattere: Ragnfrid Sylvia Sjøberg og Håkon Sitre

Tittel: Rollebyttet: Barnets tilknytning etter tidlig skifte av hovedomsorgsperson

Veileder: Bjørg Grova

Dersom et nytt, norsk lovforslag om tredeling av foreldrepermisjonen blir vedtatt, innebærer det i praksis at de fleste barn vil skifte hovedomsorgsperson mellom 6 og 8 måneders alder; mor vil begynne i jobb, og far vil ta over omsorgen på dagtid. I følge tilknytningsforskning er det i denne alderen barnet begynner å vise differensiert tilknytningsatferd rettet mot omsorgspersonene. På denne bakgrunnen, og med utgangspunkt i tilknytningsteori og -empiri, belyses følgende problemstilling:

Hvordan kan et skifte av hovedomsorgsperson omkring 7 måneders alder, påvirke utviklingen av barnets tilknytningstrygghet?

Det presenteres teori og empiri som viser at trygg tilknytning er betydningsfullt, blant annet for utvikling av evne til affektregulering og til å forme nære relasjoner. Det argumenteres for at ulike forutsetninger gjør at barn etablerer tilknytning til sine omsorgspersoner på forskjellige aldre. Empiri tyder på at individuelle forskjeller i tilknytningsmønster skyldes interaksjon mellom medfødte egenskaper og miljøfaktorer. Verken tilknytningsteorien eller relatert empiri gir oss klare svar på problemstillingen. Det er mulig at det for noen barn vil være gunstig med et slikt skifte, fordi båndet til far da konsolideres på et tidlig tidspunkt. Vi mener imidlertid det er grunnlag for å konkludere at et slikt omsorgsskifte for noen barn vil kunne innebære økt risiko for utrygg tilknytning, spesielt dersom barnet er utsatt for flere risikofaktorer. Vi tror at individuell tilpasning av omsorg er gunstig for å imøtekomme individuelle forskjeller hos barn og i barns oppvekstmiljø. Jo mer man velger å styre politisk hvordan foreldrepermisjonen deles, desto mer reduserer man foreldres fleksibilitet og valgfrihet med hensyn til fordeling av omsorg.

Forord

Vi vil rette en stor takk til vår veileder, Bjørg Grova, for engasjert veiledning i en turbulent tid. Vi vil også takke Line Marie for inspirerende samtaler, og Randi/mamma for gjennomlesing og tilbakemeldinger. Takk til Morten og Ragna, for deres støtte og tålmodighet. Og sist, og definitivt minst: En spesiell takk til våre fantastiske barn, Hauk og Iselin, for inspirasjon og overbærenhet.

Innhold

SAMMENDRAG	2
FORORD	3
INNHold	4
1. INNLEDNING	7
1.1 PROBLEMSTILLING	9
1.2 METODE	10
1.3 PLAN FOR OPPGAVEN.....	11
2. TILKNYTNINGSTEORIEN - EN PRESENTASJON.....	12
2.1 SENTRALE BEGREPER I TILKNYTNINGSTEORIEN	14
2.2 TILKNYTNINGSKATEGORIER OG FREMMEDSITUASJONEN	16
3. TILKNYTNINGENS BETYDNING FOR BARNETS UTVIKLING	19
3.1 PSYKOPATOLOGI	20
3.2 RELASJONER	21
3.3 INDRE ARBEIDSMODELLER	21
3.4 AFFEKTREGULERING	23
3.5 MENTALISERING.....	24
3.6 HJERNENS UTVIKLING	26
4. HVA BIDRAR TIL TRYGG TILKNYTNING?	27
4.1 BARNETS FORUTSETNINGER: NÅR KAN BARNET UTVIKLE TILKNYTNING?	27
4.1.1 <i>Mobilitet</i>	28
4.1.2 <i>Hukommelse</i>	28
4.1.3 <i>Personpermanens</i>	30

4.1.4	<i>Affekter og affektive utrykk</i>	31
4.1.5	<i>Når kan barnet utvikle tilknytning?</i>	34
4.2	BETYDNINGEN AV SENSITIV OMSORG	35
4.2.1	<i>Sensitiv omsorg</i>	37
4.2.2	<i>Faktorer som påvirker omsorgskvaliteten</i>	39
4.2.3	<i>Medfødte egenskaper</i>	40
4.2.4	<i>Hvilke mekanismer medierer effekten av omsorgskvalitet?</i>	44
4.3	OMSORGSKONTINUITET	46
4.3.1	<i>Konsekvenser av separasjon</i>	47
4.3.2	<i>Barnets reaksjon når mor går</i>	48
4.3.3	<i>Konsekvenser av daglig separasjon</i>	50
5.	"MANNEN SOM SKULLE STELLE HJEMME"	55
5.1	MULTIPPEL TILKNYTNING	56
5.2	NÅR FAR BLIR HOVEDOMSORGSPERSON	61
5.2.1	<i>Biologi og omsorg</i>	61
5.2.2	<i>Trygg utforskning</i>	63
5.2.3	<i>Utviklingsoppgaver</i>	65
5.2.4	<i>Rollebyttet</i>	66
5.3	NÅR MOR JOBBER	68
5.3.1	<i>Amning</i>	68
5.3.2	<i>Hvordan påvirkes mors omsorg av at hun jobber?</i>	71
5.3.3	<i>Betydningen av mors omsorg når far er hovedomsorgsperson</i>	73
6.	AVSLUTTENDE DISKUSJON	74
6.1	GENERELLE BETRAKTNINGER	75

6.1.1	<i>Kan man skifte omsorgsperson for tidlig?</i>	76
6.1.2	<i>Individuelle forskjeller: Vil et skifte av omsorgsperson få samme konsekvenser for ulike familier?</i>	77
6.2	STYRKER OG BEGRENSNINGER	78
6.3	VEIEN VIDERE FOR PSYKOLOGIEN.....	81
6.4	OPPSUMMERENDE KOMMENTAR.....	82
	KILDELISTE.....	84
	APPENDIKS 1	98

1. Innledning

Det har det siste året pågått en debatt i norske medier omkring foreldrepermisjon og hvordan denne bør fordeles mellom mor og far. Debatten har denne gangen blusset opp som følge av en offentlig utredning, "Kjønn og lønn." (Norges offentlige utredninger [NOU], 2008: 6), skrevet av den såkalte Likelønnskommissjonen. I utredningen foreslår kommissjonen at folketrygdloven endres for å sikre at foreldrepermisjonen deles mer likt mellom mor og far enn det som er praksis i dag. Den foreslåtte endringen går ut på at stønadsperioden deles i tre, hvorav én del forbeholdes far og én del forbeholdes mor. Foreldrene kan selv velge hvordan de vil fordele den resterende tredjedelen. Etter den gjeldende folketrygdloven er stønadsperioden for foreldrepenge etter fødselen 41 uker med full sats eller 51 uker med redusert sats (hhv. 100% og 80% av beregningsgrunnlaget for lønnskompensasjon¹). Dersom endringen som likelønnskommissjonen foreslår gjennomføres uten at den gjeldende stønadsperioden endres, innebærer det at den lengste perioden moren kan være hjemme med full sats vil være 29 uker og 3 dager. Ettersom tre av disse ukene må tas ut før fødselen, vil mor imidlertid ha maksimalt 6 måneder og 5 dager med foreldrepenge (full sats) etter fødselen. Tar hun ut redusert sats, vil hennes del av foreldrepengene vare til barnet er 7 måneder og 22 dager gammelt. Under forutsetning av at mor er hjemme de to første tredjedelene av stønadsperioden, vil far ta over den daglige omsorgen for barnet når det er 6-8 måneder gammelt. For enkelthets skyld vil vi i denne oppgaven referere til barn på 7 måneder, et gjennomsnitt av de løsningene lovforslaget legger opp til. Det er under dagens ordning vanlig at far bare tar ut den delen av permisjonen som er forbeholdt ham (NOU, 2008: 6), og det er ikke grunnlag for å anta at dette vil endres under en ny ordning med økt fedrekvote. I følge Likelønnskommissjonen er den primære hensikten med endringen som foreslås, å oppnå større likestilling mellom kvinner og menn. Det at mor kommer i arbeid tidligere etter fødsel enn det som er vanlig i dag,

¹ Den fulle lovteksten og detaljer omkring beregningsgrunnlaget, kan leses i folketrygdloven.

skal hjelpe kvinner å hevde seg i lønns- og karrierekampen. Mannspanelet, som også har kommet med et forslag til ny permisjonsdeling (Mannspanelets konklusjonsnotat - med panelets anbefalinger til tiltak, 2008), legger på sin side vekt på at en slik ordning vil gi far og barn mer tid til å utvikle sin relasjon til hverandre.

(Mannspanelets forslag avviker i noen detaljer fra Likelønnskommisjonens. Denne oppgaven vil forholde seg til den offentlige utredningen.)

I folketrygdloven er i dag foreldrepengene forbeholdt mor de første 6 ukene etter fødselen, mens 6 uker av den totale stønadperioden er forbeholdt far. Resten kan fordeles fritt mellom dem, noe som gir rom for at den enkelte familie for eksempel kan dele foreldrepermisjonen etter den modellen Likelønnskommisjonen anbefaler, dersom foreldrene ønsker det. Som nevnt er det imidlertid vanlig at far tar ut kun de ukene som er forbeholdt ham, og at han gjør dette først når det gjenstår kun 6 uker av stønadperioden. Under dagens ordning har mor anledning til å ta ut foreldrepenger til barnet er 8 måneder og 5 dager (full sats) eller 10 måneder og 15 dager (reduert sats). I følge Likelønnskommisjonen er det vanskelig for familier å velge at far skal være hjemme mer enn de 6 ukene som er forbeholdt ham i dagens ordning, ettersom mange arbeidsplasser ser ut til å vise lite fleksibilitet og forståelse for at far tar ut foreldrepermisjon utover de reserverte ukene. Andre argumenter som har dukket opp i debatten, er at mor ofte ønsker å være hjemme lengst mulig med barnet, og at det for de fleste familier er bedre for familiens økonomi om far er i jobb fremfor mor, da det som oftest er far som har den høyeste lønnen. På grunn av slike utfordringer mener Likelønnskommisjonen reglene må være slik at foreldre ikke får noe annet valg enn at den ene tredjedelen av permisjonen må tas av far.

Forslaget til ny permisjonsordning har vakt sterke reaksjoner, og debatten i media har til tider vært opphetet. På den ene siden av debatten finner man de som argumenterer for likestilling. På den andre siden står de som argumenterer med at hensynet til barna må komme i første rekke. Etter vår oppfatning har debatten i stor grad vært preget av ideologisk argumentasjon og udokumenterte påstander, mens faglig kunnskap om familien som system og om barns utvikling, har fått svært lite rom. Noen få

psykologer har imidlertid uttalt seg i debatten, og flere av disse har argumentert med at barnets beste ikke nødvendigvis går hånd i hånd med likestillingshensyn. Med henvisning til blant annet barnets antatt biologiske tilknytningsbehov og det de mener er forskjellige forutsetninger hos far og mor for å bli gode omsorgspersoner, hevder disse psykologene at det er mer ideelt for barnets utvikling om det er hjemme sammen med mor det første året. Disse fagpersonenes innspill har blitt kritisert for å være basert mer på synsing enn på vitenskap. For eksempel hevder mannsforsker og medlem av mannspanelet Jørgen Lorentzen i Aftenposten (Engh & Ruud, 2008) det er ”noe psykovrøvl” å hevde at kvinner er bedre omsorgspersoner enn menn. Det må samtidig nevnes at kritikerne på sin side heller ikke er spesielt aktive med å vise til forskning som underbygger deres egne standpunkter.

Politiske vedtak som omsettes til sosialpolitiske tiltak, kan fort bli omfattende naturalistiske eksperimenter. En slik lovendring som Likelønnskommissjonen foreslår, vil påvirke mange barn og familier på måter vi ikke uten videre kan forutsi. Det er viktig at de som skal fatte slike vedtak, gjør det på et mest mulig informert grunnlag. Antagelig er psykologien det fagfeltet som har mest relevant kunnskap å bidra med i denne sammenhengen. Har vi i dag den nødvendige psykologiske kunnskapen til å hjelpe politikerne å ta en trygg og formålstjenlig avgjørelse i denne saken?

1.1 Problemstilling

Det er flere viktige temaer i debatten om foreldrepermisjon, blant annet av politisk, sosiologisk, økonomisk og psykologisk art. Vi vil i denne oppgaven studere den foreslåtte ordningen i lys av psykologisk teori og kunnskap om barns utvikling, med primært fokus på tilknytningsteorien (J. Bowlby, 1973, 1980, 1984), og vi vil forsøke å belyse følgende problemstilling:

Hvordan kan et skifte av hovedomsorgsperson omkring 7 måneders alder, påvirke utviklingen av barnets tilknytningstrygghet?

Det at barnet har *trygg tilknytning* til en person, innebærer en forventning hos barnet om at denne personen (*tilknytningspersonen*) generelt er tilgjengelig og responsiv.

Det antas at kvaliteten på de tidlige tilknytningsforholdene danner grunnlag for generaliserte forventninger (*indre arbeidsmodeller*, se kap. 3.3) og derfor har stor betydning for barnets senere tilpasning, selvforståelse og mellommenneskelige relasjoner. Med *hovedomsorgsperson* mener vi i denne sammenheng den personen som har omsorgen for barnet størstedelen av dagen (den av foreldrene som har permisjon fra jobb).

Oppgaven vil fokusere på hvilken betydning et slikt skifte av omsorgsperson vil kunne ha for den svakeste parten i debatten, nemlig spedbarnet – et tema som har fått forbausende lite oppmerksomhet i Likelønnskommisjonens utredning. Hvilke faktorer bidrar til trygg tilknytning, og hvordan kan disse endre seg ved et omsorgsskifte? Hvordan vil omsorgsskiftet kunne påvirke kvaliteten på barnets tilknytning til foreldrene?

Disse spørsmålene vil bli belyst ved gjennomgang av teori og relevante forskningsdata. Empirien kan belyse hva som skjer med barnet i denne alderen, og sammen med teori kan den hjelpe oss å generere hypoteser om hvorfor det skjer og om hvilke konsekvenser en slik endring i denne perioden i barnets liv kan ha. Av praktiske hensyn antas det i denne oppgaven at mor tar ut de første to tredjedelene av foreldrepengene, og dermed er hovedomsorgsperson frem til 7 (± 1) måneder etter fødselen, mens far kun tar ut den siste tredjedelen².

1.2 Metode

I denne teoretiske oppgaven vil vi forsøke å belyse problemstillingen med utgangspunkt i tilknytningsteorien (J. Bowlby, 1973, 1980, 1984) og relevant empiri. Ettersom det ikke er gjort noen forskning rettet spesifikt mot vår problemstilling, er det ikke grunnlag for å gjøre en systematisk oversiktsartikkel (*review*). Desto

² Vi tror at denne inndelingen vil være lettest for leseren å følge, og at denne fordelingen av permisjonen vil være den mest sannsynlige for flertallet av foreldrepar – i hvert fall i overskuelig fremtid. Når vi snakker i generelle termer om mor, far og barn, dreier det seg med andre ord om en generisk familie som representerer en antatt norm.

viktigere har det blitt å vurdere studier fra forskjellige forskningsfelt, som forsøker å si noe om hvordan barnets relasjoner til menneskene omkring seg, utvikles i løpet av det første leveåret. Vi har derfor valgt å gjøre vide søk i databaser for psykologisk forskningslitteratur, og forsøkt å velge ut bøker og artikler som diskuterer temaer som er relevante for vår problemstilling. Søkeuttrykkene vi har brukt, og hvor mange treff de ga i databasene PsycInfo og ISI Web of Science, er systematisert i appendiks 1. Vi har også funnet relevant litteratur ved å bruke referanselistene i bøker og artikler vi har søkt fram. I tillegg har vi i noen tilfeller benyttet oss av siteringssøk på de nevnte databasene, for å finne artikler av nyere dato som refererer til artikler og bøker som er sentrale for problemstillingen. Utvelgelsen av litteratur har ikke vært underlagt absolutte inklusjons- og eksklusjonskriterier, men for å hjelpe oss å begrense tilfanget av litteratur, har vi generelt ikke brukt:

- Empiriske studier som ikke omhandler barn yngre enn 12 mnd.
- Studier der alle forsøkssubjektene har vært dyr.
- Doktorgradsdisputaser og artikler som ikke er peer reviewed.

1.3 Plan for oppgaven

Innledningsvis, i kapittel 2, vil vi kort presentere tilknytningsteorien. Vi går også igjennom noen sentrale begreper inkludert tilknytningssystemet og de forskjellige tilknytningsskategoriene.

I kapittel 3 blir det synliggjort hvorfor det er viktig å studere tilknytning som fenomen, når vi gjør rede for hvilken betydning tilknytningsskvaliteten kan ha for barnets senere utvikling og tilpasning, samt hvilke mekanismer som antas å mediere disse sammenhengene.

Hva som bidrar til trygg tilknytning drøftes i kapittel 4. Her prøver vi først å danne et bilde av hvor langt barnets utvikling er kommet omkring 7 måneders alder, motorisk, kognitivt og affektivt. Disse faktorene danner noe av grunnlaget for i hvilken grad barnet er i stand til å knytte seg til omsorgspersonen(e). Deretter vurderes

betydningen av sensitiv omsorg for tilknytning, samt faktorer som påvirker omsorgskvaliteten og hvordan barnets medfødte egenskaper virker inn. Til slutt diskuteres betydningen av omsorgskontinuitet og hvilke konsekvenser daglig separasjon fra den primære tilknytningspersonen tenkes å kunne få for barnets tilknytningstrygghet.

I kapittel 5 drøfter vi rollebyttet. Hva skjer når far tar over hovedomsorgen? Tar far over som primær tilknytningsperson eller beholder barnet mor som den primære tilknytningspersonen? Kan barnet knytte seg like mye til både mor og far? Vi diskuterer foreldrenes ulike roller i barneomsorgen og hvordan disse eventuelt kan påvirkes av omsorgsskifte, samt mulige konsekvenser for barnets følelse av trygghet og evne til affektregulering.

Den avsluttende diskusjonen oppsummerer noen av poengene i oppgaven, vurderer styrker og begrensninger, og foreslår noen temaer for videre psykologisk forskning. Til slutt antydes en konklusjon og noen tanker om hvorvidt tredeling av foreldrepermisjonen tar tilstrekkelig hensyn til barnets behov.

2. Tilknytningsteorien - en presentasjon

John Bowlbys teori om relasjonen mellom barn og omsorgsperson, tilknytningsteorien, ble formelt presentert for første gang i en serie artikler han skrev i perioden 1958-1962 (Bretherton, 1992). Teorien representerte en betydelig endring fra det den gang gjeldende synet på barnets relasjon til mor (eller morsfigur), både med hensyn til hvilke krefter som skaper denne relasjonen, hvilke betingelser som er gunstige og ugunstige i utviklingen av relasjonen, og hvilken betydning relasjonens kvalitet får for barnets senere fungering. Både psykoanalytisk teori og læringsteori forklarte på denne tiden barnets affektive bånd til mor som en sekundær konsekvens av at mor tilfredsstilte barnets behov for næring. I kontrast til dette mente J. Bowlby at båndet til mor er et primært behov, et behov som dekkes ved hjelp av et biologisk bestemt atferdssystem hos barnet, som får barnet til å søke nærhet til en omsorgsperson, og dermed i størst mulig grad sikrer barnets trygghet og overlevelse.

Han kalte atferden for tilknytningsatferd og båndet for tilknytning. ”To say of a child that he is attached to, or has an attachment to someone, means that he is strongly disposed to seek proximity to and contact with a specific figure and to do so in certain situations, notably when he is frightened, tired or ill.” (J. Bowlby, 1984, s.371). Teorien omhandler for øvrig ikke bare barns relasjoner, men mener å si noe om mellommenneskelige relasjoner i alle stadier i livet.

Et av de mest originale og iøynefallende trekkene ved J. Bowlbys utvikling av tilknytningsteorien var at han hadde en eklektisk tilnærming til forskjellige fagfelt og tradisjoner. På den ene side er arven fra psykoanalytisk tradisjon betydelig, og J. Bowlby (1984) gjorde selv et poeng av å vise at teorien hans viderefører mange av Freuds viktigste prinsipper. På den annen side hentet J. Bowlby elementer fra blant annet etologi, kognitiv psykologi, kontrollteori og evolusjonsteori. I forhold til psykoanalytisk tradisjon introduserte tilknytningsteorien et nytt forskningsperspektiv som utfordret tradisjonen med å kun bruke kliniske rapporter som kilde til kunnskap. J. Bowlby forfektet behovet for en prospektiv empiri: I stedet for å ta for seg et symptom eller syndrom og forsøke å analysere seg til en forståelse av hvordan det har oppstått, var J. Bowlbys mål å forstå småbarns fungering på grunnlag av direkte observasjoner, for så å kunne forutsi og forstå responsmønstrene i individets personlighet senere i livet (J. Bowlby, 1984).

Det har vært svært mye forskning innenfor tilknytningstradisjonen etter at J. Bowlby formulerte teorien. Som eksempel gir et søk i databasen PsychInfo på ”attachment” over 20 tusen treff. Selv om teorien ble mye kritisert da den først kom, står mange av J. Bowlbys opprinnelige teser fra trilogien ”Attachment and Loss” (J. Bowlby, 1973, 1980, 1984) nå styrket etter mange år med forskning (Cassidy, 2008). Mange av ideene er også tatt opp i allmenn kunnskap, spesielt i vestlige samfunn. Men samtidig har det naturlig nok vært videreutvikling av teorien etter hvert som nye forskningsdata har fremkommet. J. Bowlby var selv opptatt av at teorien ikke skulle bli statisk og uforanderlig: ”if new and reliable data does not fit the existing theory, change the theory to take account of the new data” (J. Bowlby, 2005, s. xi).

Det er antagelig ikke mulig å snakke om én helhetlig tilknytningsteori i dag. Forskjellige teoretikere har valgt forskjellige tilnærminger for å videreutvikle teorien. På grunn av mengden litteratur om tilknytning og teoriens pågående forandring i lys av ny kunnskap, er det få som har oversikt over de nye retningene teorien tar (Cassidy, 2008). Mens denne oppgaven tar utgangspunkt i en teoriforståelse som ligger nær opptil det J. Bowlby skrev (J. Bowlby, 1973, 1980, 1984), vil vi også forholde oss til noen sentrale teoretikere fra nyere tid.

2.1 Sentrale begreper i tilknytningsteorien

J. Bowlby hentet begrepet *atferdssystemer* (behavioral systems) fra etologien. "...a behavioral system is a set of behaviors associated with a common causal antecedent and resulting, once activated, in a common consequence, which in turn deactivates the system." (Coan 2008, s. 244). Et atferdssystem innbefatter både organiseringen av atferd og de tilhørende kognitive og emosjonelle komponentene (Smith, 2002). Atferdsmønstrene som er forbundet med et atferdssystem er selektert gjennom evolusjon fordi de tjener en biologisk funksjon (J. Bowlby, 1984).

Tilknytningssystemet var det sentrale atferdssystemet i tilknytningsteorien fra begynnelsen av, men ganske snart fikk også *utforskningssystemet* mye oppmerksomhet, på grunn av de to systemenes gjensidige vekselvirkning,.

Tilknytningssystemets evolusjonsmessige funksjon antas å være at barnet skal oppnå beskyttelse hos den voksne som er mest tilgjengelig for det. I løpet av barnets utvikling kommer tilknytningssystemet til uttrykk i forskjellige typer atferd, avhengig av hvilke ressurser det rår over. Barnet gråter, sparker, strekker ut armene, følger etter omsorgspersonen, etc. Tilknytningsatferd betegner enhver atferd som har som mål å oppnå eller opprettholde nærhet til en differensiert og foretrukket person, normalt oppfattet som sterkere eller klokere (J. Bowlby, 1984). Hensikten med denne nærheten er å regulere barnets affekter og å oppnå en følelse av trygghet. (Også voksne viser for øvrig tilknytningsatferd, selv om denne oppgaven fokuserer på sped- og småbarn.) Senere har også noen typer atferd som skal fremme positive affekter, som smiling, blitt inkludert i gruppen av tilknytningsatferd, ettersom denne atferden bidrar til å etablere og styrke tilknytningsbåndet (J. Bowlby, 1984; Sroufe, 1996).

Ideelt sett vil hovedomsorgspersonen møte barnets tilknytningsatferd på en sensitiv og tilpasset måte, og barnet vil utvikle et tilknytningsbånd til denne personen. (Hvordan omsorgskvalitet antas å virke inn på barnets tilknytning, drøftes i kapittel 4.2.) Tilknytningsbåndet plasserer denne personen i en spesiell stilling i barnets liv, som en person det kan stole på når det behøver å føle seg trygt. Dersom barnet senere blir skremt, av for eksempel mørke, smerte, høye lyder eller å bli overlatt til seg selv, vil atferdssystemet for tilknytning aktiveres overfor den personen barnet er mest knyttet til. Det er normalt at barnet utvikler flere enn ett tilknytningsbånd, noe som blant annet vil bli drøftet i kapittel 5.1.

Betydningen av tilknytningspersonen som en trygg base for barnets utforsking av omgivelsene ble først observert av Ainsworth i Uganda, og utforskingssystemet har siden hatt en sentral plass i tilknytningsteorien. Ainsworth (1967, ref. av J. Bowlby, 1984) beskriver at så snart barnet begynner å krabbe, vil det ikke alltid holde seg i tett kontakt med mor (omsorgspersonen), men foreta små ekskursjoner for å utforske nye objekter og mennesker. Barnet vil returnere til mor innimellom, som for å sjekke at hun er der, for så å bevege seg ut i verden igjen. At mor støtter slik utforskning, og er tilgjengelig, gir barnet trygghet og selvtillitt. Dersom barnet blir skremt, eller mor forsvinner, vil aktiveringen av barnets tilknytningssystem øke og utforskningen vil stoppe, og barnet vil i de fleste tilfeller i stedet søke å gjenopprette nærheten til mor. Når denne nærheten er oppnådd, og behovet for trygghet oppfylt, reduseres aktiveringen av tilknytningssystemet, og utforskingssystemet kan dominere barnets atferd igjen (J. Bowlby, 1984).

Man kan spørre seg om tilknytningen ikke vil finne sted dersom barnet over tid ikke blir møtt med tilstrekkelig sensitiv respons på sin tilknytningsatferd. Det har imidlertid vist seg at barnets tilknytningsbehov er så sterkt at det er svært lite kontakt og interaksjon som kreves for at barnet skal utvikle tilknytning. Så lenge det er en person som barnet har relativt stabil tilgang på interaksjon med, vil det dannes et tilknytningsbånd, uavhengig av kvaliteten på interaksjonen (Weinfield, Sroufe, Egeland, & Carlson, 2008). Selv et barn som blir mishandlet av sin eneste

”omsorgsperson” vil utvikle tilknytning til denne, men under slike omstendigheter får tilknytningen en annen karakter. Barnet får en utrygg eller desorganisert tilknytning, og tilknytningspersonen oppleves ikke som en sikker havn på samme måte som en mor eller far som møter barnet sitt med omtanke og kjærighet oppleves.

I følge tilknytningsteorien får altså barns tilknytning forskjellig kvalitet avhengig av samspillet med hovedomsorgspersonen.

2.2 Tilknytningskategorier og fremmedsituasjonen

På hvilke måter er barn forskjellige når det gjelder tilknytningen til mor (eller andre omsorgspersoner)? Individuelle forskjeller i tilknytning er lettest å observere i situasjoner der barnet må finne en balanse mellom atferdssystemene for tilknytning og utforsking.

For å kunne systematisk studere barns reaksjon på stress som aktiverer tilknytningssystemet deres, utviklet Ainsworth en prosedyre kjent som *fremmedsituasjonen* (*strange situation*) (Ainsworth, Blehar, Waters, & Wall, 1978). Fremmedsituasjonen har etablert seg som et sentralt verktøy i tilknytningsteoretisk forskning, ettersom den i løpet av 20 minutter gjør det mulig å generere hypoteser om et barns tilknytning til den personen som følger det inn i fremmedsituasjonen. På disse 20 minuttene opplever barnet en fastlagt serie av endringer i omgivelsene. Disse endringene utsetter barnet for flere elementer som J. Bowlby regner som naturlige, evolusjonsmessig relevante kilder til frykt, blant annet å bli forlatt av omsorgspersonen, å bli overlatt i en fremmed omsorg, samt å bli overlatt til seg selv i ukjente omgivelser. Det er viktig å merke seg at fremmedsituasjonen ikke bare handler om skremmende opplevelser, men også om en mulighet til å utforske noe nytt og spennende (et rom fylt av leker). Fremmedsituasjonen er basert på atferd hos barn som er 12 -20 måneder gamle (Ainsworth et al., 1978).

Ainsworth og hennes kolleger identifiserte åtte forskjellige mønstre av atferd i fremmedsituasjonen, spesielt i episodene med gjensyn etter separasjon (*reunion*). De delte tilknytningsmønstre i tre hovedkategorier: *trygg, utrygg og unnvikende*, og *utrygg og ambivalent* (Ainsworth et al., 1978). Et barn med trygg tilknytning bruker mor som trygg base for utforskning og viser tegn til å savne mor ved separasjon. Når mor kommer tilbake, viser barnet tegn på gjensynsglede. Selv om noen barn har vært urolig mens mor var borte, vil mors trøst gi barnet trygghet til å returnere til utforskning og lek. Barn med utrygg og unnvikende tilknytning utforsker fritt, men viser lite affekt og lite synlig stress ved separasjon. Ved gjensyn unngår de aktivt mor, holder avstand og er mer interessert i lekene. Det har vært diskusjon om hvorvidt denne kategorien innebærer en feilkilde for barnehagebarn, ved at autonom selvstendighet hos barnehagebarn kan mistolkes som unnvikelse (Clarke-Stewart, 1989). I følge analyser fra den omfattende barnehagestudien NICHD (som omtales i kapittel 4.3) er det lite som tyder på at dette er tilfelle (NICHD, 1997). Barn med utrygg og ambivalent tilknytning, viser tydelig tegn på ubehag og stress i fremmedsituasjonen. De er ofte passive og foretar ingen utforskning. Separasjon fører til intenst ubehag, og når mor kommer tilbake, viser barnet sinne og motstand og lar seg ikke trøste av mor (Ainsworth, 1979).

En del barn er vanskelige å kategorisere i Ainsworths klassifikasjonssystem, fordi atferden deres synes å mangle mål og mening og derfor er vanskelig å forstå. Barnet viser for eksempel motstridende responser, stivner til, opptrer forvirret eller viser frykt for omsorgspersonen. Main & Solomon (1990) har senere benevnt denne typen atferdsmønster *desorganisert tilknytning*. Det har vist seg at desorganisert tilknytning kan henge sammen med skremmende atferd og forvirrende affektive signaler fra omsorgspersonen (Lyons-Ruth & Jacobovitz, 2008).

Mens disse kategoriene sier noe om kvaliteten på tilknytningsbåndet, er de ikke et uttrykk for intensiteten i barnets tilknytningsatferd. Kategoriene beskriver hvilke forventninger man antar at barnet har til den aktuelle tilknytningspersonen. Disse forventningene antas på sin side å være et resultat av barnets tidligere erfaringer med

denne personen (og eventuelt andre tilknytningspersoner) (Ainsworth & Bowlby, 1991). Et barn med trygg tilknytning til mor, antas å ha en forventning om at mor vil være tilgjengelig hvis en truende eller ubehagelig situasjon oppstår, også hvis hun ikke er tilstede i øyeblikket (Ainsworth & Bowlby, 1991). Ainsworth og kolleger observerte i hjemmeobservasjoner (publisert i en serie artikler fra 1969, og framover) at disse barna sjeldent protesterte når mor gikk ut av rommet (ref. av Ainsworth & Bowlby, 1991). I en ukjent situasjon, som fremmedsituasjonen, viser også de trygge barna ofte protest når mor går ut, men tryggheten tillater likevel barnet å vie mer oppmerksomhet til omverdenen. Barn med utrygg tilknytning antas derimot å mangle troen på at omsorgspersonen er tilgjengelig og til å stole på. Disse barna blir mer opptatt av å sjekke hvor mor befinner seg, enn av å utforske og leke.

Fremmedsituasjonen har blitt kritisert for å mangle økologisk validitet, ved at det eksemplifiserer forskeres tendens til å måle merkelig atferd i merkelige situasjoner (Bronfenbrenner, 1979, ref. av Belsky, 2005). Dette tilbakevises av blant andre Belsky (2005), fordi mål fra fremmedsituasjonen har vist seg å samsvare med observasjoner av mor-barn samspill; både korte analyser av ansikt-til-ansikt interaksjon og mer langvarige og naturalistiske observasjoner i hjemmet.

Fremmedsituasjonen har dessuten en viss prediktiv validitet (Belsky, 2005) (jf. diskusjonen om tilknytningens betydning for barnets utvikling, kap. 3). Det har dessuten vært nokså konsistente resultater når flere metoder som måler individuelle forskjeller i tilknytningsmønster, som Attachment Q-sort (Waters & Deane, 1985) og Adult Attachment Interview (AAI, se for eksempel Hesse, 2008, for en drøfting), har blitt sammenliknet. Det er imidlertid høyest samsvar når en bare bruker kategoriene trygg og utrygg (Solomon & George, 2008).

Selv om Ainsworth, og videre forskning og teoribygging innenfor tilknytningstradisjonen, stort sett anvender *kategoriene* av tilknytningsmønstre, hevder flere forskere at det sannsynligvis er en underliggende dimensjon av trygghet (Fraley & Spieker, 2003; Solomon & George, 2008; Waters & Deane, 1985). I følge Fraley og Spieker (2003) er det to dimensjoner: tilnærming - unnvikelse, og motstand

- emosjonell trygghet. I følge Solomon og George (2008) er det foreløpig ingen evidens for at beskrivelser av individuelle forskjeller i tilknytningsatferd, baseres på sanne underliggende taksonomier eller kategorier, men oppdelingen forenkler en kompleks, multidimensjonal virkelighet. De antar at fremtidens forskning i større grad vil anvende mer dimensjonale mål (Solomon & George, 2008). I denne oppgaven forholder vi oss både til graden av trygghet og til kategorier av tilknytning, som målt i fremmedsituasjonen.

I følge tilknytningsteori er ikke trygg tilknytning det eneste adaptive tilknytningsmønsteret. Muligheten for ulike strategier er evolusjonsmessig hensiktsmessig fordi barn vokser opp under forskjellige miljøbetingelser (Smith, 2002). Likevel oppsummerer van IJzendoorn & Sagi-Schwartz (2008) at krysskulturelle studier indikerer at foreldre i de fleste av vår tids kulturer ønsker trygt tilknyttede barn, og at trygg tilknytning er det vanligste tilknytningsmønsteret i de forskjellige kulturene, uavhengig av den rådende måten å organisere omsorgen på. Trygg tilknytning vil dessuten - i følge tilknytningsteori - ha positive følger for barnets utvikling.

3. Tilknytningens betydning for barnets utvikling

I tilknytningsteori er det en underliggende antagelse om at tilknytningens kvalitet i tidlig barndom vil ha betydning for individets selvforståelse, relasjoner til andre mennesker og mulig psykopatologi (J. Bowlby, 1975). J. Bowlby hadde likevel et ikke-lineært, transaksjonelt syn på utvikling, og mente at mange ulike utviklingsbaner er mulig fra et gitt tidspunkt i utviklingen. Hvilken retning utviklingen tar bestemmes av en interaksjon mellom organismen slik den opp til dette tidspunktet har utviklet seg, og det miljøet den befinner seg i (J. Bowlby, 1975).

Det er forsket mye på kontinuiteten i tilknytning gjennom barndommen, og på hvilken betydning tilknytningskvaliteten har senere i livet, i forhold til for eksempel kognitive evner, sosial kompetanse og psykopatologi (Fonagy, 2001). Funn fra disse studiene gir ulike resultater, og mange medierende faktorer kommer inn i tillegg til

tilknytningskvaliteten. Noen studier finner kontinuitet i tilknytningstrygghet fra spedbarnsårene til ungdom og voksen alder, mens andre ikke gjør det (Weinfield, Whaley, & Egeland, 2004).

I utvalg fra høyriskogrupeer finner man imidlertid ofte at trygg tilknytning gir en viss beskyttelse mot senere problemer. Den longitudinelle Minnesota-studien (Sroufe, 2005), har siden 1970-årene fulgt mer enn 200 mødre som ble ansett for å være under moderat risiko for oppdragelsesvansker på grunn av fattigdom. I denne studien har man blant annet funnet at barn som ble klassifisert som trygge ved 12 måneders alder, var mer selvstendige og selvsikre og hadde høyere sosial kompetanse på barneskolen enn de som ble klassifisert som utrygge (Sroufe, 2005). Empiri tyder dessuten på at barn med trygg tilknytning oftere får et positivt selvbilde når de blir eldre (Colman & Thompson, 2002, Sroufe, 2005).

3.1 Psykopatologi

Kan fravær av trygg tilknytning føre til store psykiske vansker senere? I følge Fonagy (2001) tyder forskning på at utrygg, men organisert, tilknytning ikke gir økt risiko for psykiske lidelser. Den fjerde og nyeste kategorien av tilknytningsmønster, desorganisert tilknytning, er den eneste kategorien som relativt konsistent predikerer dårlig tilpasningsevne og psykopatologi (Fonagy, 2001). Desorganisert tilknytning i fremmedsituasjonen er for eksempel relatert til høy fiendtlighet og aggresjon senere i barndommen og i ungdomsårene (Green & Goldwyn, 2002), samt senere utrygghet, målt med AAI (Weinfield et al., 2004). Dette tilknytningsmønsteret vises imidlertid først og fremst hos barn i risikogrupeer, for eksempel barn som har blitt neglisjert eller mishandlet, eller som har vokst opp på institusjoner uten reell mulighet til å knytte seg til en voksen person (Lyons-Ruth & Jacobovitz, 2008). Det er derfor vanskelig å vite om senere vansker har med tilknytningskvaliteten som sådan å gjøre, eller om andre risikofaktorer i barnets liv er mer direkte årsaker til problemene. Uansett kan desorganisert tilknytning anses som et symptom på at barnet har flere utfordringer enn det klarer å håndtere.

Selv om utrygg tilknytning i seg selv ikke ser ut til å gi økt risiko for psykopatologi, indikerer som nevnt resultatene fra flere longitudinelle undersøkelser at trygg tilknytning kan være en beskyttelse for barn i risikogrupper (Sroufe, 1996).

3.2 Relasjoner

R. A. Thompson (2008) hevder at det mest reliable resultatet av trygg tilknytning i spedbarnsalder er et mer harmonisk forhold mellom foreldre og barn i de påfølgende årene, i form av mer samarbeid og responsivitet i dyaden og triaden. Tidlig sensitiv omsorg og trygg tilknytning kan være med å skape positive interaksjonsmønstre, noe som kan få ytterligere positiv innvirkning på utviklingen. Det dannes gode sirkler i familiesamspillet. Trygt tilknyttede barn viser i tillegg ofte bedre relasjoner til personer også utenfor familien (R. A. Thompson, 2008). Minnesotastudien har vist at tilknytningskategori i spedbarnsalder kan ha betydning for sosial kompetanse og forholdet til venner senere i barneårene (Sroufe, 2005). En metaanalyse tydet på at det er en liten, men signifikant sammenheng mellom mor-barn tilknytningen og vennskap i barne- og ungdomsårene. Denne sammenhengen var større når det gjaldt relasjoner til nære venner, enn mer overfladiske bekjentskap (Schneider, Atkinson, & Tardif, 2001). En slik positiv følge av tilknytningstrygghet kan trolig endres av andre hendelser i miljøet, som familiestress og endringer i omsorgskvaliteten, men troen på at andre mennesker er til å stole på gir et godt utgangspunkt.

3.3 Indre arbeidsmodeller

I en oversiktsartikkel konkluderer R. A. Thompson (2008) at hvorvidt trygg tilknytning i spedbarnsalderen predikerer senere psykososial fungering, er avhengig av det etterfølgende foreldre-barn forholdet og andre kontekstuelle faktorer i barnets liv. Dette er også rimelig å forvente ut ifra et transaksjonelt syn på utvikling. Betyr dette at tilknytningskvaliteten egentlig ikke er noe mer enn en indikator på hvordan barnets temperament og miljø fungerer sammen? Tilknytningsteorien hevder at tilknytningskvaliteten har betydning utover dette. På grunnlag av interaksjoner med sin omsorgsperson, utvikler barnet kognitiv-affektive modeller av omsorgspersonen og seg selv. Disse *indre arbeidsmodellene* er både barnets representasjon av hvilken

atferd det kan forvente seg av omsorgspersonen, for eksempel om denne vil være omsorgsfull og imøtekommende, og dets forståelse av seg selv i relasjonen, for eksempel som en som fortjener omsorg og varme. Arbeidsmodellene hjelper barnet å forutse, tolke og styre sin interaksjon med omsorgspersonen (J. Bowlby, 1988). Ettersom de oppstår i en spesifikk relasjon, antas de indre arbeidsmodellene å være gjensidig avhengige, slik at en modell av omsorgspersonen som kritisk og avvisende innebærer en modell av seg selv som kritikkverdig og uønsket. De antas også å være relasjons-spesifikke, i hvert fall initialt. Etter hvert vil det dannes mer generaliserte arbeidsmodeller, som blant annet vil styre barnets forventninger til, og interaksjoner med, nye og fremmede omsorgspersoner (for eksempel ved overgang til barnehage). Barnet vil også i økende grad oppleve sine arbeidsmodeller som en del av seg selv, noe som kan by på store utfordringer om barnet har flere sett med motstridende arbeidsmodeller. Slike motstridende modeller kan oppstå som følge av at barnet må forholde seg til svært forskjellige omsorgspersoner, som de gjør ulike samspillserfaringer med. Det finnes forskjellige teorier om hvordan barnet integrerer disse forskjellige arbeidsmodellene, for eksempel *hierarkisk*, der den mest fremtredende tilknytningspersonen dominerer modellene, *integrerende*, der barnet integrerer alle sine tilknytningsforhold i én modell, og *uavhengig*, der forskjellige representasjoner er uavhengig av hverandre – både i karakter og i påvirkningen på utvikling (se Howes & Spieker, 2008). Uansett organisering vil sannsynligvis arbeidsmodellen fra forholdet til mor (antatt hovedomsorgsperson) være dominerende i den tidligste perioden, fordi det er med denne personen barnet har hatt mest interaksjon.

Indre arbeidsmodeller er altså antatt å videreføre sentrale aspekter ved barnets tidlige sosiale opplevelser, og på denne måten guide personen gjennom fremtidige interaksjoner og relasjoner. Det antas at barnet danner stadig nye arbeidsmodeller gjennom utviklingsforløpet, men at de generaliserte modellene fra barnets første leveår i stor grad påvirker tolkningen av nye relasjoner og dermed utformingen av nye arbeidsmodeller. Selv om de generaliserte arbeidsmodellene til en viss grad er plastiske, betyr dette at de er vanskelige å endre i omfattende grad – derav den

relative kontinuiteten i tilknytningskvalitet. Spesielt ser det ut til å være vanskelig å korrigere defensive endringer i indre arbeidsmodeller – endringer som oppstår når en omsorgsperson med sin atferd undergraver barnets tillit. Hvor omfattende slik atferd må være for å skade tilliten i relasjonen lar seg vanskelig kvantifisere, men J. Bowlby (1988) presiserer at noen små skuffelser ikke vil være nok til å ødelegge en trygg tilknytning. Barnets evne til å forstå og takle negative episoder i samspillet, vil dessuten utvikle seg med alder og erfaring.

Det er ikke enighet om når barnet begynner å forme indre arbeidsmodeller, eller hvor komplekse modellene er på forskjellige stadier (Bretherton & Munholland, 2008). J. Bowlby mente at utviklingen begynner i slutten av det første leveåret og er spesielt aktivt andre og tredje leveår – i takt med utviklingen av talespråk. Marvin & Britner (2008) hevder at arbeidsmodellene i første leveår er begrenset fordi barnets forståelse av seg selv og omsorgsperson kun baserer seg på observert atferd, ikke for eksempel mentale tilstander, og at atferden dessuten kun forstås i korte atferdssekvenser (Marvin & Britner, 2008). Dette er særlig relevant når man tenker på at barnet i 7 måneders alder, skal oppleve at mor går, uten nødvendigvis å forstå at mor vil komme tilbake.

3.4 Affektregulering

Sroufe bygger videre på hypotesen til J. Bowlby og Ainsworth om at en som har en bakgrunn med trygg tilknytning, vil ha et godt grunnlag for å regulere affekter (Sroufe, 1996). Han hevder at affekter ved fødselen er udifferensierte og globale, og at det skjer en kvalitativ endring i andre halvdel av første leveår. Det er liten tvil om at spedbarn kan oppleve intense positive eller negative tilstander av aktivering, men de er trolig ikke født med evnen til å differensiere, gjenkjenne og regulere egne affekter.

En viss evne til å regulere affektiv spenning er nødvendig for å fungere i livet; blant annet for å kunne sove og spise, for å klare å fokusere oppmerksomheten og å lære, og for å fungere godt i sosiale sammenhenger.

Effektiv affektregulering viser seg å ha positiv innvirkning på mange aspekter ved senere fungering (Sroufe, 1996). Dette må gradvis utvikles og læres gjennom de første leveårene, og flere teoretikere hevder at dette er en viktig funksjon ved tilknytning (Cassidy, 1994, Sroufe, 1996, L. A. Thompson & Trevathan, 2008). Empiri viser en sammenheng mellom tilknytningstrygghet og emosjonalitet, blant annet viste en studie at de barna som var trygt tilknyttede senere viste mer glede og ga mindre uttrykk for negativ emosjonalitet som sinne og frykt, sammenliknet med utrygge barn (Kochanska, 2001). I trygge tilknytningsforhold vil barnet, gjennom samspill med, og trøst og assistanse fra omsorgspersoner, erfare ulike strategier for å håndtere intense og ubehagelige affekter. Dette drøftes nærmere i kapitlet om sensitiv omsorg (4.2).

Fonagy og kolleger hevder at affektregulering er den vesentligste mediatoren mellom medfødte egenskaper, tidlige erfaringer og voksen fungering. En gryende forståelse av affekter gjennom interaksjon med sine omsorgspersoner danner grunnlag for utviklingen av evnen til mentalisering (Fonagy, Gergely, Jurist & Target, 2004).

3.5 Mentalisering

Fonagy og hans medarbeidere har utarbeidet en utviklingsmodell som postulerer at barns tilknytningserfaringer er avgjørende for utviklingen av refleksiv funksjon (Fonagy & Target, 1997). Refleksiv funksjon innebærer evnen til å mentalisere, det vil si å kunne representere og reflektere over egen og andres atferd på bakgrunn av indre mentale tilstander, som tanker, følelser og behov. I tillegg til å ha betydning for evnen til affektregulering, er mentaliseringsevnen sentral for at vi skal kunne forstå oss selv og andre, og kan betraktes som en forutsetning for å kunne samhandle med andre og delta i sosiale samspill på en vellykket måte. I følge Fonagy og kolleger (2004) har mentalisering dessuten betydning for selvets utvikling og opplevelsen av seg selv som aktør i eget liv.

De viser blant annet til forskning som tyder på at tilknytningsmønstre kan overføres fra én generasjon til neste (Fonagy & Target, 2003). AAI (Adult Attachment Interview) brukes for å beskrive den voksnes representasjon av egen tilknytning i

barndommen. En metaanalyse av studier som sammenliknet foreldres AAI med deres barns tilknytningstrygghet i fremmedsituasjonen, viste at foreldrenes forståelse av sine egne tilknytningsforhold som barn, sterkt predikerer barnets senere tilknytning til ham/henne (effektstørrelse på 1.06) (van IJzendoorn, 1995). Dette gjelder også hvis intervjuet gjennomføres før barnet er født (Steele, Steele, & Fonagy, 1996). I følge Fonagy og Target (2003) er det ikke så mye omsorgspersonens tilknytningsmønster i barndommen som er avgjørende for barnets tilknytning til dem, som deres evne til å forstå relasjonene til sine egne foreldre. En balansert og moden forståelse tyder på en god evne til mentalisering. Empiri indikerer at det er mulig å hindre videreføring av barndommens tilknytningsmønster, for eksempel ved å lære å gi sensitiv omsorg og gjennom dette bli mer bevisst sin egen atferd (van IJzendoorn, Juffer & Duyvesteyn, 1995), eller ved å få bedre innsikt og forståelse for sin egen oppvekst, for eksempel ved å gå i terapi (Fonagy et al., 2004, Levy et al., 2006).

Hvorfor er det en sammenheng mellom barnets tilknytningstrygghet og omsorgspersonens mentaliseringsevne? Dette må forklares med omsorgspersonens atferd ovenfor barnet. Van IJzendoorns (1995) metaanalyse viste at foreldre som i følge AAI var trygge og *autonome*, ga mer sensitiv omsorg enn foreldre som var utrygge (*dismissing* eller *preoccupied*). En ambivalent og forvirret mor vil kanskje gi barnet mindre konsistent omsorg. En mor med liten evne til affektregulering og mentalisering vil kanskje ha vanskeligere for å trøste og speile barnet på en adekvat måte. En trøstende mor formidler noe kvalitativt til barnet, om at det blir forstått og tatt i mot. En studie fant for eksempel at mødre som snakket til sine 6 måneder gamle barn om hva barnet følte eller hadde behov for, hadde større sjanse for at barnet var trygt tilknyttet dem i fremmedsituasjonen noen måneder senere (Meins et al, 2001, ref. av Fonagy et al., 2004).

Hvilken betydning har barnets tilknytningstrygghet for utvikling av mentaliseringsevnen? Fonagy og kolleger (2004) refererer til flere prospektive undersøkelser som viser at tilknytningstrygghet i fremmedsituasjonen kan predikere barnets utvikling av evnen til å tolke andres mentale tilstander, for eksempel ved

”*theory of mind*” oppgaver (Fonagy, Redfern & Charman, 1997, ref. av Fonagy et al., 2004), eller i symbolsk lek (Meins, Fernyhough, Russell & Clark-Carter, 1998). Omsorgspersonens evne til å legge merke til barnets affektive tilstander, oppfatte det som et intensjonelt vesen og gi det den sensitive omsorgen som i følge tilknytningsteorien er så sentral for barnets utvikling av trygghet, antas å gi grunnlaget for barnets evne til å mentalisere. De tenker seg samtidig at en velutviklet mentaliseringsevne vil påvirke og endre barnets affektregulering (Fonagy et al., 2004).

3.6 Hjernens utvikling

De siste årene har flere forskere sett tilknytningssystemet og hjernens utvikling i sammenheng (for eksempel Schore, 2006). Schore viser til at den omfattende utviklingen av hjernen i de første to leveårene sammenfaller med tilknytningssystemets sentrale rolle i denne alderen. Han setter tilknytning og dyadisk regulering av affekter, i sammenheng med tidlig organisering av det limbiske systemet (som er viktig for utvikling av affektregulering) (Schore, 2006).

Det har vært en stor økning i nevropsykologisk forskning på tilknytning de senere årene, men fortsatt utføres mye av denne forskningen på dyr (Coan, 2008). Slike studier kan gi indikasjoner på hvilke nevralt strukturer som assosieres med tilknytningsrelatert atferd, som sosial *bonding*, nærhetssøking og omsorgsatferd. Den forskningen som er gjort indikerer at sosial atferd påvirker fysiologiske systemer og temperamentsdisposisjoner (Coan, 2008). Innenfor tilknytningstradisjonen er det blant annet gjort målinger av kortisolnivået til barn som utsettes for separasjon fra mor eller på barn som viser ulik tilknytningstrygghet i fremmedsituasjonen (f.eks. Gunnar, Colton & Stansbury, 1992, Spangler & Grossmann, 1993, ref. av Fox & Hane, 2008, Hertsgaard, Gunnar, Erickson & Nachmias, 1995). Schore (2006) argumenterer med at gjentatt stress og utrygghet, som gir økt kortisolnivå over tid, kan hemme hjernens utvikling. I følge Coan (2008) ser det foreløpig ut til at empirien er lite konkluderende om sammenhenger mellom tilknytning og nevropsykologi.

Oppsummert kan vi si at selv om tilknytningsmønster ikke viser en klar prediktiv betydning for senere utvikling av psykopatologi (med unntak av desorganisert tilknytning), tyder mye på at egenskaper ved tilknytningen har betydning for kvaliteten på senere relasjoner, samt på evner som affektregulering og mentalisering, og at trygg tilknytning tidlig i livet kan bidra til resiliens mot påkjenninger senere i livet (Sroufe, 2005). I enda større grad er det rimelig å si at trygg tilknytning, uavhengig av betydningen det får senere i livet, har en verdi for barnet her og nå, i form av blant annet større toleranse for stress og mer overskudd til å utforske omgivelsene.

4. Hva bidrar til trygg tilknytning?

4.1 Barnets forutsetninger: Når kan barnet utvikle tilknytning?

J. Bowlby (1984) beskrev i første bind av "Attachment and Loss", hvilke faser han mente barnet går igjennom i utviklingen av tilknytning, og han baserte dette på samtidens psykologiske kunnskap og forskning: Fra 0 til 8-12 uker: "*orientering og signaler med begrenset diskriminering av figur*". Fra 8-12 uker til ca 6 måneder: "*Orientering og signaler rettet mot en (eller flere) diskriminerte figurer*". Fra 6-7 måneder: "*Fasen med umiskjennelig tilknytning*". Fra 2-3 års alderen: "*Fasen med målkorrigert partnerskap*" (oversatt av Smith, 2002).

Allerede fra fødselen starter omsorgspersonen(e) og barnet å etablere en relasjon, men det er i andre levehalvår tilknytningen konsolideres. Man kan spørre seg om dette tidsskjemaet er biologisk styrt, eller om det er kulturen som legger opp til at utviklingen skal skje på denne måten. Ettersom krysskulturelle studier (se van Ijzendoorn & Sagi-Schwartz, 2008, for en gjennomgang) indikerer at barn i forskjellige kulturer begynner å vise tilknytningsatferd i 6-7 måneders alderen (f.eks. Ainsworth, 1967, ref. av J. Bowlby, 1984), kan det se ut som om utviklingen i hvert fall delvis er styrt av hvilke forutsetninger og evner barnet har i denne alderen: Hva er barnet i stand til, hva forstår det, og hvordan opplever det omgivelsene sine? For å

kunne belyse hvilke konsekvenser et skifte av hovedomsorgsperson i begynnelsen av denne perioden kan ha, er det viktig å forstå de forutsetningene barnet har i denne alderen. Hva kan psykologien som fagkunnskap si oss om dette, og hvilke implikasjoner kan disse forutsetningene ha for utviklingen av tilknytning? Dette er et område der vi har mer kunnskap i dag enn da tilknytningsteorien først ble formulert, og feltet er fortsatt i stadig utvikling, med nye målemetoder og flere perspektiver. Det som refereres her tar utgangspunkt i etablert kunnskap innenfor utviklingspsykologi i dag. Samtidig er det viktig å være seg bevisst at det eksisterer store individuelle forskjeller fra barn til barn. Det følgende er ikke en utfyllende gjennomgang av spedbarns utvikling, men snarere en presentasjon av kunnskap som er relevant for oppgavens problemstilling.

4.1.1 Mobilitet

De fleste barn begynner å krabbe eller forflytte seg på andre måter, når de er ca 7-8 måneder gamle (90% krabber innen 11 mnd) (kilde: Bayleys skala, hentet fra Berk, 2008). Dette betyr at det er da de har mulighet til selv å gå bort fra eller nærme seg andre mennesker. Utforskning av større områder blir mulig og barnet kan trolig i større grad forstå konseptet med å gå og komme tilbake (Ainsworth, 1967, ref. av Marvin & Britner, 2008). Barnets evne til å forflytte seg er viktig for tilknytnings- og utforskningssystemet.

4.1.2 Hukommelse

Hukommelsen spiller en viktig rolle i tilknytning, ikke minst i forhold til separasjonsangst. Gjennom forskning på blant annet fenomener som operant forsterkning, habituering og preferanse for det som er kjent eller det som er nytt, har vi lært mer om spedbarns hukommelse (for eksempler se Berk, 2008). Her følger noen korte eksempler som illustrerer hvordan spedbarnets hukommelse utvikles gjennom første leveår:

Gjenkjenning regnes som den enkleste formen for hukommelse (Berk, 2008), og forskning har vist at barn på 5-6 måneder kan gjenkjenne andres atferd 7 uker senere,

hvis atferden vekker barnets oppmerksomhet (Bahrick, Gogate & Ruiz, 2002). Ansiktsgjenkjenning utvikles gradvis i løpet av det første leveåret: Mens 3-5 måneder gamle babyer kan gjenkjenne nye ansikter etter ca 24 timer, kan de rundt 12 måneders alder gjenkjenne nye ansikter etter flere dager (Pascalis, de Haan, Nelson & de Schonen, 1998). Ansikter som barnet ser gjentatte ganger, vil det gjenkjenne mye tidligere. Allerede noen dager gamle, ser barn lengre på mors ansikt enn på ansiktet til en fremmed kvinne (Bartrip, Morton & De Schonen, 2001), og like tidlig viser barnet preferanse for lukten av sin egen mors melk (Marlier, Schaal, & Soussignan, 1998).

Gjenkalling er en mer avansert form for hukommelse som innebærer å kunne generere et mentalt bilde av tidligere erfaring, uten perseptuell støtte (Berk, 2008). Først mot slutten av første leveår viser spedbarn denne evnen (ut ifra nåværende målemetoder), ved for eksempel å lete etter gjemte objekter og å utføre handlinger flere dager etter at de lærte atferden. Forskning der barnet lærer responser (prosedural/implisitt hukommelse) eller observerer andres atferd (imitering), tyder på at hukommelsen i første levehalvår er kontekstavhenig, mens den mot slutten av første leveår og i andre leveår, blir mer og mer uavhengig av situasjonen for innlæring (Hartshorn et al., 1998, Hayne & Rovee-Collier, 1995, Learmonth, Lamberth & Rovee-Collier, 2004). Ved 6 måneders alder kan for eksempel spedbarnet huske lærte responser etter flere uker, såfremt det befinner seg i en situasjon som tilsvarer situasjonen ved innlæring. Ved 9 måneders alder viser mange barn innlærte responser i helt nye kontekster (Learmonth et al., 2004). Dette kan blant annet ha sammenheng med at når barn kan bevege seg mer og erfarer flere forandringer i miljøet, blir også hukommelsen mer og mer uavhengig av kontekst (Berk, 2008).

Hukommelsen blir altså mer og mer avansert i løpet av første leveår, og dette tilsier at det kan være stor forskjell mellom for eksempel en ett-åring og et 7 måneder gammelt barns evne til å gjenkalle bildet av mor mens hun er borte i flere timer. Men på den annen side, kunne denne forskningen tolkes slik at det vil være enklere for et 7

måneder gammelt barn å huske mor hvis konteksten ellers er den samme. Det kan bety at når barnet er sammen med far i hjemmet, eller i situasjoner hvor mor pleier å være til stede, vil det være lettere for barnet å gjenkalle bildet av henne. Når barn klarer dette vil imidlertid variere, på grunn av individuelle forskjeller i barns kognitive utvikling.

4.1.3 Personpermanens

Objektpermanens, evnen til å forstå at objekter fortsetter å eksistere selv om de er ute av syne (Piaget, gjengitt i Berk, 2008), er høyst sannsynlig en viktig faktor for å håndtere at en tilknytningsperson er fraværende. Objektpermanens henger sammen med utvikling av hukommelse og forståelse av seg selv som et separat individ, og måles blant annet ved å se på barns forsøk på å strekke seg etter objekter som forsvinner bak en skjerm, barns letestrategier, og tegn på overraskelse når noe uventet skjer med et objekt. I følge Piaget utvikler barn objektpermanens når de er 8-12 måneder gamle (ref. av Berk 2008). J. Bowlby bygde i stor grad på Piagets teori om kognitiv utvikling, da han i "Attachment and Loss" skrev om utvikling av *personpermanens* eller *mor-permanens* (J. Bowlby, 1980). Når barnet utvikler personpermanens, begynner det å forstå at omsorgspersonen eksisterer og har et liv uavhengig av barnet selv. I tråd med Piaget mente J. Bowlby at barn vanligvis utvikler personpermanens i andre halvdel av første leveår, men at det er store individuelle forskjeller i alder for når denne forståelsen er etablert. J. Bowlby antar at personpermanens utvikles tidligere enn objektpermanens generelt, fordi barnet normalt har mange flere erfaringer med omsorgspersonen enn med andre objekter og at denne personen dessuten har en sterk affektiv betydning for barnet. Det er også sannsynlig at et barn som har en oppmerksom og tilstedeværende omsorgsperson, utvikler denne evnen tidligere enn andre (J. Bowlby, 1980). Forståelsen av at omsorgspersonen fortsetter å eksistere selv om vedkommende er ute av syne, er en forutsetning for tilknytning, mener J. Bowlby. Han viser blant annet til observasjoner av barn på 6-7 måneder, som gjenkjenner mor, men som ikke viser tegn på å savne henne når hun er borte. Litt eldre barn ville ofte protestert og grått i samme situasjon. Dette tyder på, i følge J. Bowlby (1980), at barnet i løpet av andre levehalvår utvikler

evnen til å representere og tenke på mor også når hun er borte. I følge tilknytningsteori er det altså i denne alderen at forståelsen av mor som varig og eksisterende gradvis utvikles, og et trygt barn vil mot slutten av første leveår kunne leke alene fordi det stoler på at mor er i nærheten.

Det har vært svært mye forskning som belyser kognitiv utvikling siden Piaget og J. Bowlby, og nyere metoder kan tyde på at barn kan vise en begynnende evne til objektpermanens allerede ved 3 måneders alder (Baillargeon, 2004, Wang, Baillargeon & Brueckner, 2004). De viser for eksempel dette ved at spedbarn ser etter et objekt som plutselig og uventet forsvinner. Likevel viser annen forskning at barns strategier for å lete etter gjemte objekter er lite utviklet før mot slutten av første leveår, og at de gradvis blir bedre i andre leveår (Moore & Meltzoff, 1999, 2008). Når man kan si at barnet har oppnådd objektpermanens, er med andre ord fortsatt omdiskutert, og erfaringsmessig vil vår forståelse av barnets forutsetninger stadig utvikle seg videre (Berk, 2008). I tråd med nyere forskning på objektpermanens kan vi anta at barnet har en viss forståelse av mor/far som eksisterende uavhengig av barnet allerede ved 3 måneders alder eller tidligere, men det er likevel sannsynlig at en fullverdig forståelse av personpermanens ikke er ferdig utviklet før flere måneder senere. Dette har antagelig også med barnets motoriske utvikling å gjøre. Et barn som kan krabbe har større muligheter til aktivt å oppdage at ting eksisterer, utover ting det kan se i øyeblikket.

4.1.4 Affekter og affektive uttrykk

Babyer smiler allerede i de første leveukene, og ved 6-10 uker kan man se de første sosiale smilene i ansikt-til-ansikt interaksjon med voksne (Lavelli & Fogel, 2005). Empiri tyder på at spesielt det sosiale smilet inviterer den voksne til å bli kjærlig og stimulerende (Aksan & Kochanska, 2004). Smilet blir mer og mer organisert og stabilt, og barnet klarer å vekke glede og holde på fokus i interaksjon med voksne (Sroufe, 1996). Ved omtrent 6 måneders alder begynner babyer å smile mer sammen med mennesker de kjenner godt. Dette gjør at foreldrene føler seg spesielle, og det fremmer et ønske hos foreldrene om å gi omsorg og kjærlighet, noe som er viktig for

etablering av tilknytningsbåndet (J. Bowlby, 1984). Forskning tyder på at smilet blir et mer bevisst sosialt signal ved slutten av det første året. For eksempel vil barnet, når det får et morsomt objekt, i økende grad se på den voksne og smile (Venezia, Messinger, Thorp & Mundy, 2004).

Alle spedbarn gråter, i alle kulturer (Lutz, 1999, ref av van Ijzendoorn & Hubbard, 2000). Spedbarnet gråter i respons til mange forskjellige ubehagelige tilstander, som når det opplever smerte, er sulten, er varm eller fryser eller får for mye/lite stimulering. Hvor ofte og lenge et barn vanligvis gråter, varierer mye fra barn til barn, og individuelle forskjeller skyldes trolig en interaksjon mellom genetikk og omsorgen barnet mottar (samt eventuelle sykdommer og smertetilstander) (Berk, 2008). Det diskuteres hvorvidt trøst alltid minker gråt eller også kan forsterke gråtefrekvensen (jf. læringsteori), noe som kort vil bli drøftet i kapittel 4.2. Fra omtrent 4-6 måneders alder øker uttrykk for sinne både i frekvens og intensitet, ofte som en reaksjon på at barnet blir hindret i å gjøre noe det ønsker å gjøre – for eksempel ved at noe blir tatt fra det eller ved at barnet holdes fast (Sternberg & Campos, 1990). Denne økningen kan ses i sammenheng med økt intensjonalitet og behov for kontroll (Sullivan & Lewis, 2003). Spedbarn kan bli sinte når omsorgspersonen går sin vei, men det fører ofte også til tristhet. J. Bowlby mente at gråtens funksjon var å sikre omsorgspersoners nærhet til babyen, og at gråten var en av forutsetningene for tilknytning (J. Bowlby, 1984).

Forekomsten av frykt øker gjerne hos spedbarn i løpet av andre levehalvår. For eksempel vil et barn som krabber, snart begynne å vise redsel for høyder (Campos et al., 2000). Mest fremtredende er fremmedangst, det å vise frykt for fremmede voksne. Ofte er barnet nysgjerrig på fremmede, men blir redd hvis det løftes opp av en fremmed. De fleste barn viser, innen de er 9 måneder gamle, en fryktreaksjon hvis de løftes opp av en fremmed uten å få mulighet til å bli kjent først, og nesten alle gjøre det innen de fyller 1 år (Sroufe, 1996). Hvor engstelig et barn blir, avhenger av blant annet temperament, tidligere erfaringer med fremmede, og situasjonen ellers. Dersom en tilknytningsperson er til stede, vil barnet ofte bruke denne som en trygg base

(Ainsworth, 1967, ref. av J. Bowlby, 1984). Barnet vurderer omsorgspersonens reaksjoner og tolker de emosjonelle uttrykkene for å forstå situasjonen, og dette gjør det mulig for foreldrene å være med på å øke eller dempe frykt. Slik *sosial referering* ser ut til å begynne rundt 8 måneders alder, samtidig som barnet begynner å evaluere hvorvidt situasjoner og objekter er trygge eller ikke (Berk, 2008; Mumme, Fernald & Herrera, 1996).

Barns separasjonsangst, frykt og uro når omsorgspersonen forlater dem, øker gjerne i perioden fra 6 til 15 måneders alder. Dette markerer *fasen for umiskjennelig tilknytning* i tilknytningsteorien, og kan sees i sammenheng med at personpermanens utvikles. Forskning tyder på at barn som ikke har utviklet objektpermanens, ofte ikke viser frykt når omsorgspersonen går (Lester, Kotelchuck, Spelke, Sellers & Klein, 1974, ref. av Berk, 2008). Mange barn gråter hysterisk når hovedomsorgspersonen forlater rommet (Sroufe, 1977, ref. av Sroufe, 1996). Dette kan i følge tilknytningsteorien, ha som funksjon å sikre at omsorgspersonen holder seg i nærheten (J. Bowlby, 1984). Dersom en annen person forsøker å trøste, så vil noen barn roe seg relativt raskt, mens andre barn er vanskeligere å roe. Hvor enkelt separasjonsangsten dempes, avhenger av flere faktorer; blant annet barnets temperament og tilknytningstrygghet, samt hvor sensitiv den voksne som passer barnet er (Berk, 2008). Er den voksne en person barnet allerede er kjent med og føler seg trygg på, for eksempel en sekundær omsorgsperson, vil separasjonsangsten normalt bli mindre enn om det er en ukjent person.

Affektive uttrykk utvikles altså gradvis gjennom første leveår (og videre i barndommen). De blir i økende grad differensiert og organisert, slik at de kan gi mening for barnet og for andre (Sroufe, 1996). Barnets affekter har stor betydning for tilknytningsetablering. Affektene vekker tilknytningssatferd hos barnet, og affektive uttrykk vekker omsorgssatferd hos den voksne.

Oppsummert vil 7 måneder gamle barn begynne å tilegne seg ferdigheter som økt mobilitet, evnen til å lete etter objekter, evnen til å gjenkalle erfaringer i forskjellige sammenhenger, og forståelse av objektpermanens. De viser gjerne interesse og

nysgjerrighet for omverden, og glede ved synet av omsorgspersonen(e) - men også fremmedfrykt og angst for å bli forlatt. Vil akkurat denne alderen være en ekstra sårbar tid for å skifte hovedomsorgsperson? I denne alderen, og i de neste månedene, har barnet trolig ekstra behov for en trygg og tilgjengelig person som kan fungere som en trygg base for utforskning, og som barnet kan tolke reaksjonene fra for å vurdere farer og trygghet ved nye situasjoner. Hvem kan gi barnet tryggheten det har behov for? Et trygt barn begynner å få en gryende opplevelse av at selv om omsorgspersonen går sin vei fortsetter hun å eksistere, og at hun vil komme tilbake. Men er denne opplevelsen av trygghet godt nok etablert ved 7 måneders alder?

4.1.5 Når kan barnet utvikle tilknytning?

I følge J. Bowlby (1984) var konsolideringen av båndet mellom barn og hovedomsorgsperson spesielt gunstig fra 6 måneders alder og fram til slutten av første leveår (eventuelt litt lengre), og denne perioden i barnets liv utgjør muligens en sensitiv periode for etablering av tilknytning.

Hvorvidt denne fasen utgjør en sensitiv periode for tilknytningsetablering, har vært gjenstand for forskning og debatt, og ses i sammenheng med hjernens utvikling de første leveår (Rutter, 2008). Studier med adopterte barn, som ikke hadde noen å knytte seg til før de fikk ny familie, har vist at mange barn kan utvikle tilknytning etter at de er både 1 og 2 år gamle. Det virker dessuten som om tilknytningen til de nye omsorgspersonene kan bli trygg under gode betingelser (Vorria et al., 2006).

Rutter (2008, s. 964) oppsummerer forskningen slik: "Although there can be no doubt that the development of secure attachments has neural underpinnings, the evidence is not available to substantiate claims on either the presence or limits of a sensitive period..."

Selv om barns normative utvikling foregår på bestemte alderstrinn, så er det individuelle forskjeller i både når, hvordan, og hvorvidt barnet utvikler disse evnene. Dette impliserer at barn vil utvikle tilknytning i forskjellige aldre. Noen barn vil kanskje ha etablert trygg tilknytning til mor i god tid før skiftet av

hovedomsorgsperson, mens andre 7 måneder gamle barn ikke har utviklet de forutsetningene som skal til ennå.

I tillegg til at barn må ha gitte forutsetninger for å vise tilknytning til omsorgspersonen, må, i følge tilknytningsteori, omsorgspersonen gi barnet god nok omsorg for at barnets tilknytning skal blir trygg.

4.2 Betydningen av sensitiv omsorg

I ”Attachment” hevdet J Bowlby at de viktigste faktorene for utviklingen av trygg tilknytning er mors (hovedomsorgsgiver) tilgjengelige og sensitive respons på barnets signaler, samt at både mor og barn har oppriktig glede av forholdet (J. Bowlby, 1984). Ainsworths forskning og videre teoriutvikling underbygget dette. Hun observerte variasjoner i tilknytningens karakter i løpet av sine forskningsstudier i blant annet Uganda (Ainsworth, 1967, ref. av J. Bowlby, 1984) og Baltimore (Ainsworth & Bell, 1969, ref. av J. Bowlby, 1984), studier som i kraft av sitt omfang og den grundige metodikken som ble brukt, har blitt stående som milepæler innenfor tilknytningsforskning.

I Ainsworths hjemmeobservasjoner av mor og barn i første leveår, studerte forskerne mange forskjellige aspekter ved mors omsorgsattferd. De skalaene som sto fram som mest relatert til tilknytningstrygghet var sensitivitet, tilgjengelighet, aksept og samarbeid. Baltimore-studien viste at spesielt mors sensitive og kontingente respons på barnets gråt i første leveår, førte til mindre gråt senere og større sjanse for trygg tilknytning (Ainsworth & Bell, 1969, ref. av J. Bowlby, 1984).

Hvorvidt sensitiv omsorg gir et trygt tilknyttet barn, har siden vært gjenstand for mye forskning og debatt. I empirisk forskning innenfor tilknytningstradisjonen er det, i tråd med J. Bowlby og Ainsworth sin hypotese, først og fremst blitt fokusert på betydningen av mors sensitivitet. Resultatene av denne forskningen drøftes her. I de senere år har forskere også studert betydningen av fars omsorg og sensitivitet (Grossmann, Grossmann, Kindler & Zimmermann, 2008, Lamb & Lewis, 2004, Lewis & Lamb, 2003), noe som vil bli behandlet nærmere i kapittel 5.2.

4.2.1 Sensitiv omsorg

Sensitiv omsorg i første leveår skal i følge tilknytningsteori predikere tilknytningstrygghet, som målt i fremmedsituasjonen. Forskning viser stor variabilitet med hensyn til denne sammenhengen. Noe av grunnen kan være vanskeligheter med å finne en god definisjon, i tillegg til store variasjoner i målemetode for sensitivitet (Weinfield et al., 2008). Det undersøkes blant annet ved å måle hvor raskt mor responderer på gråt, ved observasjoner av mor-barn interaksjon i laboratorium, ved naturalistiske og noen ganger langvarige observasjoner i hjemmet, ved spørreundersøkelser og ved mikroanalyse av ansikt-til-ansikt interaksjon³.

Ikke alle studier viser den forventede sammenhengen. For eksempel fant van IJzendoorn og Hubbard (2000) at barn som fikk rask og udifferensiert respons på enhver form for gråt de første 9 leveukene, gråt mer i de neste 9 ukene. Disse barna hadde dessuten større sjanse for utrygg-unnvikende tilknytningsmønster i fremmedsituasjonen ved 12 måneders alder, enn barna til mødre som ignorerte noe av gråten (van IJzendoorn & Hubbard, 2000). Og en mikroanalyse av ansikt-til-ansikt interaksjonen viste at mønstre i vokal-rytme mellom mor og barn ved 4 måneder predikerte tilknytningstrygghet i fremmedsituasjonen ved 12 måneder (Beebe, Knoblauch, Rustin, & Sorter, 2005). Både svært høy og svært lav synkronisitet og vokal-rytme-koordinering i ansikt-til-ansikt interaksjon ga større risiko for utrygg tilknytning (Beebe et al., 2000). Er resultatene til van IJzendoorn og Hubbard (2000) og Beebe og kolleger (2000) da en indikasjon på at for høy sensitivitet faktisk kan føre til økt risiko for utrygg tilknytning? Det er ikke nødvendigvis slik at rask respons på enhver form for gråt er et uttrykk for sensitivitet til barnets signaler. Kanskje er det heller et uttrykk for mors lave toleranse for negative følelser, manglende differensiering av ulike former for gråt, eller en generell tendens til overinvolvering. En hypotese er at det kun er mer fortvilet gråt som signaliserer behov for nærhet til

³ Mikroanalyse er et forskningsfelt som startet på 1970-tallet med blant annet Trevarthen (1974), Bateson (1971) og Stern (1971) (ref. fra Beebe, 2005). Ved å filme begge partene gir slike studier muligheter til å observere dyadisk interaksjon fra øyeblikk til øyeblikk, og man kan observere akkurat hvordan atferden utfolder seg, inkludert mønstre av synkronisitet og hvem som påvirker hvem.

omsorgsgiver, og at rask respons til all gråt kan føre til at gråten forsterkes. En mer sensitiv mor vil kanskje i større grad tåle ufarlig gråt, men reagere raskt på den gråten som signaliserer behov for nærhet og beskyttelse (van IJzendoorn & Hubbard, 2000). Og det er kanskje heller ikke slik at høy synkronisitet i ansikt-til-ansikt interaksjon er et uttrykk for sensitivitet til barnets signaler. Kanskje gir det lite rom for lekenhet, usikkerhet og variabilitet, og hindrer en mer fleksibel skifting mellom mor og barn i å ”lede” interaksjonen (Beebe et al., 2000).

Det blir med andre ord et spørsmål om hvordan man definerer sensitivitet. Smith (2002) skriver at sensitivitet innebærer at en omsorgsperson er aktpågivende overfor barnets signaler, tolker dem riktig og reagerer raskt og på en passende måte. Dette er i tråd med Ainsworths opprinnelige definisjon.

De Wolff og van IJzendoorn (1997) analyserer effekten av mors sensitivitet og hvordan sensitivitet defineres og måles i en grundig metaanalyse. De konkluderer med at sensitivitet under normale forhold har en signifikant, men ikke eksklusiv betydning for tilknytningstrygghet (effektstørrelse .24, ved bruk av Ainsworth sin definisjon på sensitivitet). For eksempel tyder data fra den omfattende NICHD-studien (omtales mer senere) på at mors sensitivitet og responsivitet har større betydning for tilknytning enn hvorvidt barnet går i barnehage (NICHD, 1997). Annen empiri indikerer at utrygg-unnvikende tilknytning er assosiert med overstimulering, samt en pågående og kontrollerende omsorgsstil, og at utrygg-ambivalent tilknytning ofte henger sammen med mer uinteressert og lite responsiv omsorg (Belsky, Rovine & Taylor, 1984, Lewis & Fiering, 1989, ref. av Belsky & Fearon, 2008).

Effektstørrelsene i disse studiene er riktignok ofte lave, men likevel viser de en signifikant sammenheng mellom mors sensitivitet og barnets tilknytningsmønster (Belsky & Fearon, 2008).

I følge de Wolff og van IJzendoorn (1997) har sensitivitet likevel fått for stor plass i tilknytningsteori, og metaanalysen tyder på at andre aspekter ved omsorgsatferd kan være like viktige. Blant annet nevner de emosjonell støtte, positive holdninger til barnet, empati, synkronisitet, koordinert sosial lek, samarbeid, varme, harmoni,

oppmuntring og stimulering, som aspekter ved omsorgsatferd relevant for tilknytningstrygghet. Dette er faktorer ved omsorgskvalitet som i noen studier blir definert som (en del av) sensitivitet, og andre ganger ikke.

4.2.2 Faktorer som påvirker omsorgskvaliteten

Er sensitivitet en vedvarende egenskap hos omsorgspersonen, eller vil den variere med omstendighetene?

Både psykisk helse hos omsorgspersonen og faktorer i miljøet, kan virke inn på omsorgskvaliteten. For eksempel kan deprimerte mødre, i følge Belsky og Fearon (2008), gi mindre sensitiv omsorg, ved at de ofte er mindre responsive, og ved at de kan være både mer avvisende og mer påtrengende i sin interaksjon med barnet. En metaanalyse viste at deprimerte mødre oftere hadde barn med disorganisert eller utrygg-unnvikende tilknytning (selv om funnene viste stor variabilitet) (Martins & Gaffan, 2000).

I følge de Wolff og van IJzendoorn (1997), er det mindre sammenheng mellom mors omsorgsatferd og tilknytning, dersom familien tilhører et risikoutvalg (lav sosioøkonomisk status eller kliniske grupper) enn dersom den tilhører et normalutvalg (De Wolff & van IJzendoorn, 1997). Dette kan forklares med at stress og dårlige forhold kan gjøre det svært vanskelig for en potensielt sensitiv mor å gi så god omsorg at det veier opp for risikofaktorene i miljøet (De Wolff & van IJzendoorn, 1997). På den annen side kan mer godartede miljøfaktorer virke beskyttende mot konsekvenser av mindre sensitiv omsorg. For eksempel viste en studie at sosial støtte kunne veie opp for mors manglende responsivitet til barnets gråt (S. B. Crockenberg, 1981). Og dessuten fant en metaanalyse av flere intervensjonsstudier, at mødre kan lære å bli mer sensitive til barnets signaler (van IJzendoorn et al., 1995).

Noen longitudinelle studier tyder på en sammenheng mellom forholdet mellom foreldrene før barnet blir født, og barnets tilknytningstrygghet (f.eks. Howes & Markman, 1989, Owen & Cox, 1997, ref. av Belsky & Fearon, 2008), noe som trolig

skyldes at ekteskapsproblemer får innvirkning på omsorgen (selv om det er mulig at genetiske likheter hos foreldre og barn kan virke inn både på foreldresamarbeid og tilknytning). Andre studier finner at ekteskapsproblemer ikke påvirker mors sensitivitet (Braungart-Rieker, Courtney & Garwood, 1999). I noen tilfeller kan problemene faktisk gjøre mor mer sensitiv til barnet (selv om far blir mindre sensitiv) (Belsky, Youngblade, Rovine & Volling, 1991). Det er mulig at mor kompenserer for dårlige forhold hjemme ved å være ekstra oppmerksom på barnets behov.

Forskning har også vist at familieorganisering påvirker hvor stor betydning sensitiv omsorg har for barnets tilknytningstrygghet. Dersom mor jobber, kan hennes sensitivitet i noen tilfeller få mindre betydning (Braungart-Rieker et al., 1999).

Braungart-Rieker og kolleger (1999) sammenliknet familier der begge foreldrene jobbet fra barnet var 4 måneder gammelt, med familier der kun far var i jobb. I denne studien hadde mors sensitivitet større betydning for barnets tilknytning hvis mor var hjemme med barnet, enn dersom hun var i jobb (Braungart-Rieker et al., 1999).

Barnet tilbringer ikke lenger like mye tid med mor, så det kan være at andre faktorer i barnets miljø, for eksempel kvaliteten på barnepasset, får økt betydning når mor ikke er hjemme. Dette kan kanskje tyde på at fars omsorgskvalitet vil få mer betydning dersom det er han som har hovedomsorgen for barnet.

Kvaliteten på mors omsorg er altså ikke konstant, men avhenger av faktorer utover hennes personlighet/personlige egenskaper. Miljøfaktorer kan innvirke både på omsorgskvaliteten og omsorgens betydning for tilknytningstrygghet. Men det er spesielt når multiple risikofaktorer virker sammen at omsorgskvaliteten påvirkes så negativt at risikoen for utrygg tilknytning øker. Kan det være slik at et skifte av hovedomsorgsperson tidlig i barnets liv kan være én slik risikofaktor? Det som kanskje har blitt mest diskutert, er hvorvidt medfødte egenskaper ved barnet - mer enn omsorgskvaliteten - kan være en risikofaktor for (eller en beskyttende faktor mot) utrygg tilknytning.

4.2.3 Medfødte egenskaper

Chess & Thomas (1982) mener at J. Bowlby og andre psykoanalytikere legger for mye vekt på omsorgskvalitet og sensitivitet, og at dette medfører at mor "får skylda" når barnet ikke er trygt tilknyttet. De hevder på sin side at variasjonene i tilknytningstrygghet hos forskjellige barn, primært skyldes medfødte individuelle forskjeller. Barn er, i følge dem, med på å forme sitt eget omsorgsmiljø, ved at forskjellige barn vekker ulike reaksjoner hos omsorgspersoner. Vellykket tilpasning kommer an på en "goodness of fit" mellom omsorgspersoner og barn (se f.eks. Lerner, 2002, for en drøfting). Det er mange ulike konseptualiseringer av temperament; for eksempel skiller Thomas og kolleger mellom *vanskelige barn*, *lette barn*, og *barn som varmes opp sakte* (Thomas, Chess & Birch, 1970, ref. av Lerner, 2002). Men det er som regel enighet om at temperament refererer til stabile atferdstrekk og emosjonelle reaksjoner, som viser seg tidlig og er delvis genetisk (Kagan, 1994).

Spørsmål som stilles, er blant annet om barnets temperament både kan forklare barnets atferd hjemme, påvirke mors omsorg, og føre til forskjellig atferd i fremmedsituasjonen (Weinfield et al., 2008). Selv om det er noe overlapp mellom tilknytning og temperament, ved at begge begrepene kan referere til uttrykk for affekt i sosiale situasjoner, så viser de ikke til det samme (Vaughn, Bost & van IJzendoorn, 2008). Direkte sammenlikning av temperament og tilknytningstrygghet tyder likevel på at spesifikk atferd i fremmedsituasjonen, spesielt reaksjon på separasjon, kan skyldes temperamentsforskjeller. Ny empiri kan, i følge Vaughn et al. (2008), tyde på at omsorgsmiljøet avgjør hvorvidt barnet viser trygg eller utrygg tilknytning i fremmedsituasjonen, mens temperamentsforskjeller har større betydning for formen for utrygghet (unnavikende eller ambivalent).

Rothbart og Bates (2006) hevder at temperament hos spedbarn dreier seg om hvor lett barnet er å stimulere og intensiteten på aktiveringen (*reaktivitet*), samt evnen til selvregulering, prosessene som modulerer reaktiviteten. Empiri tyder på at evnen til affektregulering medierer sammenhengen mellom sensitivitet (målt i ansikt-til-ansikt interaksjon) og tilknytningstrygghet (Braungart-Rieker, Garwood, Powers & Wang,

2001). Individuelle forskjeller i evnen til affektregulering viser seg blant annet ved at noen barn blir lettere stresset og overveldet, mens andre tåler mer og har større evne til å snu seg vekk (regulere) når de har fått nok. Selv om reaktivitet sannsynligvis har en sterk genetisk komponent (Goldsmith, Lemery, Buss & Campos, 1999), så vil evnen til affektregulering utvikles i samspill med omsorgspersonen (Sroufe, 1996) (dette behandles nærmere nedenfor). Sannsynligvis må et barns tilknytning forklares ved en transaksjonell påvirkning over tid, mellom barnets medfødte egenskaper og omsorgen det mottar (og er med på å skape), samt andre faktorer i miljøet. Barnets utvikling påvirkes av så mange faktorer at det rimeligvis er vanskelig å identifisere enkle forklaringer på hvorfor barnet viser trygg eller utrygg tilknytning. Like fullt vil teoretikere innen tilknytningstradisjonen hevde at omsorgspersonen(e) spiller en større rolle i å forme barnets relasjoner enn barnet selv gjør. Forskningsdata tyder på at selv barn som viser vanskelig temperament fra fødselen av, vil kunne utvikle god evne til affektregulering og trygg tilknytning så lenge omsorgen tilpasses barnet.

I en longitudinell studie målte Schieche og Spangler (2005) barnets temperament (ved å intervjuer mor), tilknytningskategori (i fremmedsituasjonen ved 12 måneder) og atferd og kortisolnivå under oppgaveutførelser (ved 22 måneder). De fant at barna med *inhibert temperament* (sjenerete, forsiktige og tilbakeholdne barn, gjerne med høy autonom reaktivitet, se Kagan, 1994) og utrygg tilknytning, viste høyere kortisolnivå i spytt ved utførelse av krevende oppgaver, sammenliknet med de trygt tilknyttede barna (uavhengig av temperament). Dette tyder på at trygg tilknytning kan være en buffer mot stress, i hvert fall for barn med inhibert temperament (Schieche & Spangler, 2005). En metaanalyse av flere intervensjonsstudier viste dessuten, for noen typer intervensjoner, at sjansen for trygg tilknytning øker dersom mødre i risikogrupper lærer å gi barnet sensitiv omsorg (van IJzendoorn et al., 1995). For eksempel utførte van den Boom (1990, referert i Belsky & Fearon, 2008) et eksperiment med hundre økonomisk vanskeligstilte mødre, med barn som hadde vanskelig, irritabelt temperament. De fant at den gruppen mødre som fikk hjemmebesøk for å lære å gi mer sensitiv og konsistent omsorg, senere ble vurdert til å gi mer sensitiv omsorg, og deres barn fikk økt sjanse for å bli kategorisert som trygt

tilknyttet i fremmedsituasjonen. Dette tyder på at det er en sammenheng mellom sensitivitet og tilknytningstrygghet, og at tilknytningstrygghet ikke kan forklares alene ut fra medfødte egenskaper ved barnet.

Mange faktorer må altså tas i med i betraktning for å forklare tilknytningens kvalitet. Både karakteristika ved barnet, ved omsorgspersonen og ved miljøet rundt dem. I framtiden vil kanskje økt bruk av atferds-genetiske design i sammenheng med tilknytningsforskning, kunne gi mer informasjon om hvordan medfødte egenskaper hos barn (og foreldrene) og ulike miljøfaktorer, interagerer (O'Connor, Croft, & Steele, 2000).

Belsky (2005) argumenterer med at noen barn er mer sårbare for endringer i omsorgsmiljøet enn andre (*the differential susceptibility hypothesis*). Dette stemmer overens med at barn med reaktivt temperament kan oppnå god affektregulering i et trygt tilknytningsforhold, at inhiberte barn viser mindre stress dersom de er trygt tilknyttet, og at intervensjon i familier med barn med vanskelig temperament gir gode resultater. Disse barna trenger et mer tilpasset omsorgsmiljø for å utvikle trygg tilknytning enn dersom de er født med et lett temperament. Kan dette indikere at noen barn vil tåle et skifte av hovedomsorgsperson dårligere enn andre?

I tillegg til temperamentsdisposisjoner kan naturligvis andre medfødte egenskaper ha betydning for barnets utvikling. En del empiri tyder på at barnets kjønn kan ha betydning for hvordan barnet håndterer ulike faktorer i miljøet, og at tilknytningstryggheten kan påvirkes av endringer på forskjellige måter (Braungart-Rieker et al., 1999, Chase-Lansdale & Owen, 1987, Cote, Borge, Geoffroy & Rutter, 2008). I studien referert ovenfor (Braungart-Rieker et al., 1999), for eksempel, var det slik at dersom mor jobbet og barnet var en gutt, var far ofte mindre sensitiv, og det var større risiko for utrygg tilknytning mellom far og sønn. Denne sammenhengen gjaldt ikke dersom mor var hjemme eller barnet var en jente. Foreløpig er det vanskelig å si noe om hvorvidt gutter og jenter vil oppleve et skifte av hovedomsorgsperson forskjellig. Men det er lett å tenke seg at fars og mors atferd kan påvirkes forskjellig avhengig av om de har en sønn eller en datter.

I tillegg er barn som er premature, eller født med forskjellige sykdommer eller skader, i en risikogruppe for mindre heldige utviklingsbaner, blant annet for utrygg tilknytning (Goodman, 2002). Man kan argumentere for at disse barna ofte har ekstra behov for tilpasset omsorgsmiljø, og muligens kan være mer utsatt ved et skifte av omsorgsperson.

4.2.4 Hvilke mekanismer medierer effekten av omsorgskvalitet?

Alt i alt støtter altså empirisk forskning at omsorgskvalitet generelt, og sensitivitet spesielt, har betydning for barnets tilknytningstrygghet. J. Bowlby og Ainsworth forklarte dette ved at omsorgspersonens sensitive og konsistente omsorg gjør det mulig for barnet å etablere positive indre arbeidsmodeller (se over) av omsorgspersonen og seg selv. Et barn som har en mental modell av mor som pålitelig og omsorgsfull, blir trygg i tilknytningsforholdet fordi det "forventer" å bli møtt på sine behov. Denne tryggheten bidrar blant annet til mindre separasjonsangst og mer harmoniske gjenforeninger. Som nevnt antas det at disse arbeidsmodellene over tid vil reflektere et generalisert bilde av barnets omsorgserfaringer. (For teorier om hvordan barnet organiserer sine erfaringer i arbeidsmodeller, se kap. 3.3 eller Howes & Spieker, 2008.)

Selv om indre arbeidsmodeller fortsatt var et lite utforsket konsept da J. Bowlby skrev sin trilogi om tilknytning, har det vist seg at "Many of Bowlby's intuitions about working models have proven to be remarkably prophetic" (Bretherton & Munholland, 2008, s.108). Indre arbeidsmodeller har ikke blitt noe mindre viktig innenfor dagens tilknytningsteori, men noen av dagens forskere fører gode argumenter for andre sentrale mekanismer som kan mediere betydningen av omsorgskvalitet på tilknytning og senere tilpasning. Sentrale alternative eller komplimenterende teorier er Sroufe sin tilnærming til affektregulering (Sroufe, 1996) og Fonagy og kollegers teori om mentalisering (Fonagy et al., 2004). Disse anser affektregulering og tilknytning for å være to sider av samme sak (for eksempel Sroufe, 1996, og Fonagy, 2001, Fonagy et al., 2004), og Sroufe og kolleger definerer

tilknytning som "the dyadic regulation of emotion" i Minnesotastudien (Sroufe, 2005, s. 357).

Som tidligere beskrevet, er det nyfødte barnet ikke i stand til på egenhånd å regulere bort ubehagelig aktivering. Det er avhengig av at noe utenfor det selv (primært en voksen person) hjelper det med å dempe den ubehagelige aktiveringen, ved for eksempel å holde det, vugge det og snakke beroligende til det. Det er antatt at affektregulering skjer dyadisk de første ukene, og at omsorgspersonens trøst og sensitive responser skal hjelpe barnet å utvikle affektregulering (Sroufe, 1996). Gjennom blant annet ansikt-til-ansikt interaksjon og lek med objekter, blir barn etter hvert mer vant til stimulering (Kopp & Neufeld, 2003, ref. av Berk, 2008). De fleste lærer etter hvert å skifte oppmerksomhetsfokus og snu seg vekk, eller roe seg selv ved for eksempel å suge på fingrene, istedenfor å bli overveldet av for mye stimulering (S. C. Crockenberg & Leerkes, 2004).

Empiri tyder på at barns individuelle forskjeller i affektregulering kan tilskrives en interaksjon mellom barnets medfødte reaktivitet, og omsorgspersonens evne til å respondere kontingent, sympatisk og tålmodig på barnets signaler. For eksempel vil omsorgspersonens evne til å lære barnet strategier for oppmerksomhet og kontroll (Posner & Rothbart, 2000), få betydning for barnets affektregulering.

Videoobservasjoner av mødre med 6 måneder gamle barn tyder på at mor hjelper barnet i sine reguleringsforsøk, ved å følge barnets oppmerksomhetsfokus og signaler (S. C. Crockenberg & Leerkes, 2004).

Lite sensitiv omsorgsatferd, for eksempel når omsorgspersonen ofte er utålmodige og irritert når spedbarnet gråter, vil kunne ha negativ innvirkning på barnets affektregulering. Barnet kan bli mer og mer stresset, og vanskeligere å roe i framtiden. Det blir dessuten vanskeligere for barnet å lære å roe seg selv⁴. Som

⁴ Data fra nevropsykologisk forskning indikerer at dersom barnet over tid ikke får hjelp til å regulere affekter, kan dette føre til at stresshormoner som kortisol, hindrer hjernestrukturer i å utvikle seg som de skal, noe som kan resultere i hyperreaktive og engstelige barn med svekket evne til affektregulering (Crochenberg & Leerkes, 2000, Schore, 2006).

omtalt ovenfor, kan også rask respons på all gråt øke risikoen for utrygg tilknytning. Dersom mor alltid reagerer og trøster, uansett gråtens årsak og intensitet, er det mulig at barnet ikke lærer evnen til selv å regulere negative affekter (van IJzendoorn & Hubbard, 2000). Overinvolvering kan muligens føre til for høyt stimuleringsnivå, mens en mer sensitiv mor vil, på grunnlag av barnets atferd og konteksten rundt, forstå når barnet trenger trøst og når det trenger ro.

I følge Sroufe (1996) vil et barn med sensitive omsorgspersoner få en generell erfaring med at ubehagelige affektilstander kan overvinnes, og det vil etter hvert lære gode og effektive måter å regulere sine egne affekter på. Dette utvikles gjennom, og er med å opprettholde, trygg tilknytning til omsorgspersonen. De tidlige interaksjonene med omsorgspersonene fører til en form for implisitt prosedural læring som utvikler barnets evne til å regulere affekter, først i dyadisk samhandling innenfor tilknytningsforholdet, og senere på egenhånd. I følge Sroufe vil den dyadiske reguleringen av affekter videreføres som en prototype for barnets senere individuelle regulering av ubehagelig aktivisering. Man kan spørre seg om hvordan mors sensitivitet og det dyadiske samspillet vil påvirkes av at hun begynner å jobbe, og om far kan gi den omsorgen som skal til for at barnet skal utvikle best mulig affektregulering. Dette er temaer som drøftes i kapittel 5.

Selv om forskjellige teoretikere har forskjellige meninger om hva som medierer betydningen av omsorgskvalitet på barnets tilknytning, er det klar enighet om at tilgang på en omsorgsperson som er sensitiv og tilgjengelig og som finner glede i relasjonen med barnet, har en positiv effekt. Dersom mor skal begynne i jobb når barnet er 7 måneder, er man da nødt til å stille spørsmål om hvor tilgjengelig omsorgspersonen må være for å oppfylle barnets behov for trygghet og støtte.

4.3 Omsorgskontinuitet

J. Bowlby brukte ofte begrepet kontinuitet. Han var opptatt av at barn trenger omsorgskontinuitet og at en varig relasjon til en omsorgsperson (mor eller en annen) er svært viktig.

J. Bowlby (1958, ref. av R. Bowlby, 2004) skrev at dersom man bruker barnepike så har det stor betydning at det er den samme personen over tid. Det er ugunstig å bytte omsorgsperson (som han selv opplevde) eller veksle mellom flere. Men i følge R. Bowlby (2004) (J. Bowlbys sønn), presiserte aldri faren hva han konkret mente med kontinuitet, og R. Bowlby omtaler nettopp dette som kilde til mye misforståelser og kritikk av tilknytningsteorien. Noen kritiserte J. Bowlby for å hevde at mor overhodet ikke kan forlate barnet sitt, men han presiserte i følge R. Bowlby (2004) i et intervju at korte separasjoner - av og til - ikke vil ha uheldige konsekvenser for tilknytningen. Det sentrale er at den som passer barnet i mors sted, er en person som gir barnet god og sensitiv omsorg, som mor viser overfor barnet at hun har et godt forhold til, som barnet får lov å knytte seg til og som blir værende over flere år. Videre sier R. Bowlby (2004) at han tenker seg at faren, med begrepet kontinuitet i en relasjon, mente en relasjon som varer i mange år, hvor separasjonsperiodene er kortere enn at det fører til stress eller traume.

Selv om man skifter på hvem som er hovedomsorgsperson, så vil første del av denne definisjonen oppfylles overfor barnet av både mor og far (med mindre de dør eller flytter fra barnet, noe som ikke drøftes i denne oppgaven). Men hvor lange separasjoner kan barnet tåle uten at det fører til stress eller traume?

4.3.1 Konsekvenser av separasjon

Barnets reaksjoner på adskillelse fra mor er sentralt i tilknytningsteorien. J. Bowlby utviklet tilknytningsteorien etter bl.a. å ha arbeidet med gutter med atferdsproblemer som hadde vært separert fra sine mødre over lengre tid. Robertson (f.eks. Robertson & J. Bowlby, 1952, ref. av J. Bowlby, 1984) filmet barns reaksjoner på separasjon fra mødre under langvarige sykehusopphold, og dette materialet dokumenterte hvordan barn eldre enn 6 måneder gjennomgikk tre distinkte faser ettersom separasjonen vedvarte. Han betegnet disse fasene *protest*, *fortvilelse* og *midlertidig frakopling (detachment)*. J. Bowlby (1975, 1980) hevdet at slik langvarig separasjonserfaring kan få alvorlige konsekvenser for tilknytning og videre personlighetsutvikling for mange barn, selv om de mest seriøse konsekvensene kan

unngås hvis barnet har tilgang på en sensitiv omsorgsperson mens hovedomsorgspersonen er borte.

Den form for separasjon fra mor som denne oppgaven tar for seg, skiller seg vesentlig fra de langvarige separasjonene beskrevet ovenfor. For det første er mor bare borte noen timer, for så å komme hjem til barnet. Dessuten er barnet sammen med far mens mor er borte, istedenfor å være overlatt til en eller flere fremmede. Samtidig får barnet være i kjente omgivelser, ikke i ukjente omgivelser på en institusjon. Hva kan tilknytningsteori og empiri si oss om hvordan barn reagerer på slike korte, daglige separasjoner?

4.3.2 Barnets reaksjon når mor går

Hvordan opplever barnet separasjon fra mor? Som beskrevet tidligere begynner barn fra omkring 6-7 måneders alder å vise separasjonsangst når mor går, og mange barn reagerer med sterk gråt og andre indikasjoner på ubehagelig aktivering og stress. Kan gråt alene fortelle oss at barnet utsettes for noe vondt? Opplever barnet sorg og fortvilelse når mor går? Psykoanalytiske teoretikere har sagt mye om spørsmål som disse (Fairbairn, 2006, Winnicott, 1991), men fortrinnsvis med begreper og tolkninger som vanskelig lar seg etterprøve. Tilknytningsteoretikere søker i større grad å studere empirisk hvordan barnets atferd påvirkes når barnet forlates. Fremmedsituasjonen er et tydelig uttrykk for denne tilnærmingen. Dette forskningsverktøyet er spesielt utviklet for nettopp å kunne observere og beskrive barns reaksjoner på korte separasjoner fra mor. De aller fleste barn reagerer med gråt og protest ved separasjon fra omsorgspersonen i fremmedsituasjonen (noe som indikerer at de er tilknyttet omsorgspersonen), men barn viser, som tidligere beskrevet, individuelle forskjeller i reaksjonsstyrke og atferdsmønster (Ainsworth, 1979). Det er etter hvert mange studier som i tillegg har målt ulike psykofysiologiske korrelater under og etter fremmedsituasjonen (se Fox & Hane, 2008, for en gjennomgang).

For eksempel har forskere målt barnets nivå av kortisol, et hormon som utskilles ved aktivitet i HPA (hypothalamic-pituitary-adrenocortical)-aksen, som reagerer på stress

(Fox & Hane, 2008), i forbindelse med observasjoner i fremmedsituasjonen (f.eks. Spangler & Grossmann, 1993, ref. av Fox & Hane, 2008, Hertsgaard et al., 1995). Disse studiene har i hovedsak undersøkt korrelasjoner mellom barns endringer i kortisolnivå og tilknytningskategori, eventuelt hvor mye kortisolnivået har økt sammenliknet med nivået før fremmedsituasjonen. Samlet sett har studiene fått varierende resultater (Fox & Hane, 2008). Noen studier viser signifikante trygghetsforskjeller (Spangler & Grossmann, 1993, ref. av Fox & Hane, 2008), mens andre ikke viser en slik forskjell. Flere studier tyder imidlertid på at den gruppen som får størst økning av kortisolnivå etter fremmedsituasjonen, er barn med desorganisert tilknytning (Hertsgaard et al., 1995). Dette kan tyde på at disse barna har større sårbarhet for stressende situasjoner (Hertsgaard et al., 1995). Men innebærer dette at det er separasjonen som forårsaker økningen i barnets kortisolnivå?

Kortisolresponsen tar lang tid og bør måles ca 15-30 minutter etter fremmedsituasjonen (måles som regel i barnets spytt eller blod) (Fox & Hane, 2008). I og med at det måles etter hele observasjonen, er det derfor uklart om kortisoløkningen primært skyldes separasjonen fra omsorgspersonen. Spesielt desorganiserte barn kan også bli stresset av for eksempel omsorgspersonen tilstedeværelse.

En annen indikasjon på autonom aktivering (som kan indikere stress), er pulsøkning. Sroufe og Waters (1977, ref. av Fox & Hane, 2008) fant at alle de undersøkte barna, uavhengig av tilknytningskategori, fikk økt puls ved separasjon fra omsorgspersonen. Men mens trygge barn raskt fikk normal puls igjen ved gjensyn, hadde utrygge barn forhøyet puls lenge etter at omsorgspersonen var kommet tilbake. Dette gjaldt også unnvikende barn, selv om de ellers framsto som uberørte av separasjonen (Sroufe & Waters, 1977, ref. av Fox & Hane, 2008)⁵.

⁵ Dette siste resultatet ble ikke replikert i en nyere studie. Spangler & Grossmann, (1993, ref. av Fox & Hane, 2008) fant ikke forskjellig puls mellom unnvikende og trygge barn, på gruppenivå.

Psykofysiologiske mål i fremmedsituasjonen kan altså indikere at alle barn blir stresset av separasjon fra tilknytningspersonen sin, men at nivået av stress og hvor raskt de roer seg, varierer, avhengig av blant annet barnets tilknytningstrygghet og temperament (omtalt ovenfor). Dette kan muligens bety at de fleste barn vil få en stressreaksjon når mor går på jobb, ved at tilknytningsatferden aktiveres uten at tilknytningspersonen er tilgjengelig for å trøste, men at det vil være individuelle forskjeller i styrken og varigheten på den fysiologiske aktiveringen. Trygge barn vil kanskje enkelt kunne roes av far, uten at stressreaksjonen påvirker dem negativt. Derimot vil kanskje utrygge barn få en kraftigere og mer langvarig reaksjon, spesielt hvis de i tillegg har et temperament som er sårbart for stress. Mye stress over tid kan få uheldige helsemessige konsekvenser (Knardahl, 1998)⁶. Det er også muligheter for at dersom tilknytningsforholdet allerede er utrygt, vil det bli enda mer utrygt på grunn av gjentatte opplevelser av stress i tilknytningsrelasjonen.

Men det er noen begrensninger ved å trekke slutninger fra mål på stress i fremmedsituasjonen til den aktuelle problemstillingen. Å være hjemme med far er ikke en ukjent situasjon, og vil kanskje ikke fortone seg som stressende for mange barn. Dette diskuteres nærmere i senere kapitler. En annen vesentlig forskjell er barnets alder, fordi observasjonene i fremmedsituasjonen foretas ved 12 måneders alder eller senere. De separasjonene som denne oppgaven fokuserer på, finner sted når barnet er betydelig yngre.

4.3.3 Konsekvenser av daglig separasjon

Hvilke konsekvenser for etableringen av tilknytning har daglig separasjon fra mor når barnet er 7 måneder gammelt? Tilknytningsteorien gir ikke konkrete tidsangivelser for hvor gammel barnet skal være for å tåle at den primære tilknytningspersonen er borte. Som R. Bowlby (2004) presiserer, er det heller ikke spesifisert hvor lenge og

⁶ I tillegg hevder Schore, som tidligere omtalt, at gjentatt stress i første leveår kan ha negative konsekvenser for hjernens utvikling (Schore, 2006).

hvor ofte hun kan være borte uten at det har uheldige konsekvenser for barnets tilknytning til henne.

For å belyse disse spørsmålene med eksisterende empiri, vil forskning der mor har jobbet i barnets første leveår være mest relevant⁷. Det er i følge Howes og Spieker (2008) lite eller ingen empirisk forskning som tar for seg skiftet av hovedomsorgsperson fra mor til far, eller til annen person i nær familie (med et og annet unntak, blant annet om bestemors rolle når mor er svært ung (Spieker & Bensley, 1994)). Det er derimot gjort en del forskning på forskjellige former for profesjonell barnepass i første leveår, samt en del forskning som ikke spesifiserer type barnepass, og denne forskningen kan i det minste kaste litt lys over spørsmålet vårt.

Det var markant økning av arbeidende mødre på 1970-, 80- og 90-tallet (Kitterød, 2002), og foreldrepermisjonen i Norge var lenge bare 3 måneder. Kunnskap fra perioden før foreldrepermisjonen ble forlenget til dagens lengde i 1993, kan fortelle noe om konsekvenser av at mor begynner i jobb ved 7 måneder (selv om mange den gangen begynte i jobb tidligere). Dessverre er det, som Borge og Melhuish (1995) påpeker, gjort lite forskning i Norge på konsekvenser av barnepass. En studie med 140 familier, fant at dersom mødre hadde jobbet fra barnet var 3 måneder gammelt og derfor brukte alternativt barnepass, var det større risiko for atferdsproblemer på skolen i 10 års alderen (Borge & Melhuish, 1995). Type dagomsorg ble ikke spesifisert, men det var hovedsaklig alternativt barnepass, som besteforeldre eller dagmamma, da kun 7% av barna i det studerte barnekullet (født i 1981) gikk i barnehage før de fylte 2 år (Borge & Melhuish, 1995). Denne studien undersøkte dessuten ikke tilknytningstrygghet.⁸

⁷ Det er mange studier som tar for seg adoptivbarn eller omplassering til fosterhjem. Disse er utelatt fordi et så totalt skifte av omsorgsperson trolig vil ha helt andre konsekvenser enn når skiftet kun går på den daglige hovedomsorgen. Det er også slik at adoptiv- og fosterbarn ofte tilhører risikogrupper allerede før omsorgsskiftet, og det kan være vanskelig å vite hva de har opplevd tidligere som kan være med på å komplisere etableringen av nye tilknytningsbånd.

⁸ Søk i Norart, en database over norske tidsskriftartikler, etter artikler som kombinerer tilknytning og barnepass eller barnehage, ga 0 treff.

I USA er det derimot gjort mye forskning som undersøker sammenheng mellom tilknytning og at mor jobber i barnets første leveår, da særlig når det gjelder bruk av barnehage (Howes & Spieker, 2008). En analyse av den amerikanske forskningen konkluderte med at mer enn 20 timers barnepass per uke i første leveår ga økt risiko for utrygg tilknytning. Tilknytningstrygghet ble målt i fremmedsituasjonen, og det var spesielt den unnvikende formen for utrygg tilknytning som gikk igjen (Belsky & Rovine, 1988). Disse resultatene er blitt tolket på flere forskjellige måter, men to hovedtolkninger har blitt vanlige i litteraturen (Howes & Spieker, 2008). Den ene er at bruk av barnehage i første leveår, er en risikofaktor for utvikling av utrygg tilknytning til mor (Belsky, 2002, Belsky & Rovine, 1988). Det har vært diskutert ulike grunner for dette. Blant annet at barna opplevde gjentatte separasjoner som avvising (Barglow, Vaughn & Molitor, 1987), eller at det skapte en forventning hos barnet om at mor var utilgjengelig og lite responsiv (Sroufe, 1988, ref. av Howes & Spieker, 2008). Separasjonene kunne dessuten påvirke mors sensitivitet negativt (Jaeger & Weinraub, 1990). Den andre tolkningen går ut på at fremmedsituasjonen som målemetode innebærer en feilkilde for barnehagebarn (Clarke-Stewart, 1989).

På bakgrunn av disse uklarhetene og andre spørsmål rundt økende bruk av barnehage, ble en omfattende, longitudinell studie startet i USA i 1991. NICHD-studien (National Institute of Child Health and Human Development: Study of Early Child Care and Youth Development) er en metodisk sterk studie, med randomisert og representativt utvalg (i følge Howes & Spieker, 2008). På grunnlag av data fra 1364 deltagerfamilier spredt over forskjellige steder i USA, har NICHD-studien gitt mye kunnskap om hvilke konsekvenser det å gå i barnehage kan ha for små barn. Mange variabler har blitt undersøkt, ved gjentatte observasjoner av ansikt-til-ansikt interaksjoner både i hjemmet, i barnehagen og i laboratoriet, ved observasjon i fremmedsituasjonen, ved intervjuer og ved mål på sosial-emosjonell tilpasning, kognitive og språklige prestasjoner og helse. Både omsorgskvaliteten i hjemmet og i barnehagen viser seg å ha betydning for tilknytningstrygghet til mor, men også antall timer barnet er i barnehage per uke (Appelbaum et al., 1999, Belsky, 2002, Huston & Rosenkrantz Aronson, 2005, NICHD, 1997, 2006).

Angående spørsmålet om hvordan daglige separasjoner mellom mor og barn i det første leveåret virker inn på senere tilknytningstrygghet, gir ulike analyser av NICHD-dataene litt forskjellige tolkninger. Noen konkluderer med at tid borte fra mor i seg selv har liten betydning, men at det derimot er kvaliteten på den tiden mor og barn tilbringer sammen som betyr noe (Huston & Rosenkrantz Aronson, 2005). Andre hevder at dataene tyder på at mye tid i barnehage har en liten, men signifikant, negativ innvirkning på tilknytningstrygghet til mor, uavhengig av kvaliteten på barnehagen (Belsky, 2002). Disse to analysene står ikke nødvendigvis i motsetning til hverandre i og med at tid i barnehage predikerte kvaliteten på den tiden mor og barn tilbringer sammen. Mye tid i barnehage ga økt risiko for mindre sensitiv omsorg fra mor og dessuten mindre positivt engasjement hos barnet (Appelbaum et al., 1999), selv om dette kunne variere avhengig av sosioøkonomisk status (NICHD, 2003).

Samlet sett så indikerer NICHD at barnehage i første leveår øker risikoen for utrygg tilknytning. I følge Howes & Spieker (2008) tyder de samlede analysene fra NICHD-studien på at ingen enkelt faktor, verken barnehagens kvalitet, barnets alder ved oppstart eller antall timer i barnehagen per uke, alene utgjør noen risiko for tilknytningen. Det er når flere risikofaktorer virker sammen at bruk av barnehage kan få uheldige konsekvenser. Eksempel på multiple risikofaktorer er at mors sensitivitet er lav, samtidig som barnet går i barnehage i mange timer hver uke. Det kan også være at både omsorgen hjemme og i barnehagen er av dårlig kvalitet. Men å gå i barnhage kan også ha positive effekter på noen barn. Data fra forskning indikerer at barn med lite sensitive mødre har større sjanse for å utvikle trygg tilknytning dersom barnehagen er av høy kvalitet enn hvis den er av lav kvalitet (Howes & Spieker, 2008). En studie med canadiske barn, fant at alternativt barnepass i første leveår generelt økte risikoen for senere emosjonelle problemer (tilknytningstrygghet ble ikke vurdert), sammenliknet med hvis barnet var hos mor. Men dersom familien var i en risikogruppe, kunne barnepass minke risikoen for atferds- og emosjonelle problemer. Forskerne konkluderer med at det vil være ukløkt å vurdere risiko for alternativt barnepass uten å ta hensyn til barnets temperament, familiekvalliteter og sosial kontekst (Cote et al., 2008).

Forskning på bruk av alternativt barnepass er altså ikke entydig med hensyn til betydningen av separasjon fra mor. Den gir indikasjoner på at daglige separasjoner fra mor ikke i seg selv øker barnets risiko for utrygg tilknytning, men at det er flere faktorer som spiller inn. Empirien tyder på at noen ganger kan barnepass gi en viss beskyttelse mot risikofaktorer i familien, mens andre ganger kan det gjøre ”vondt verre”.

Det er klare begrensninger ved å trekke konklusjoner fra konsekvenser av barnehage til situasjonen der far er ”barnepasseren”. Å være i barnehage er en helt annen erfaring enn å være hjemme med far, uansett kvaliteten på barnehagen. Det er mulig at barnet blir slitent av all stimuleringen det opplever i barnehagen, og at det av denne grunn blir mer gråt og negativ emosjonalitet når det er hjemme med mor etter en lang dag. Kanskje kan dette også forklare sammenhengen mellom barnets tid i barnehage og mors reduserte sensitivitet. Mens én mulig tolkning er at mor er sliten og har tankene andre steder, er det også mulig at mor ikke er mindre sensitiv enn før, men at barnet er mer utfordrende å håndtere. Hjemme med far kan sannsynligvis barnet få en helt annen ro enn i en travel barnehage, og muligens liknende omsorgserfaring som med mor. Dessuten er et av de elementene som i følge R. Bowlby gjør stor forskjell for barnehagebarn, mulighetene for barnet til å knytte seg til en omsorgsperson i barnehagen (R. Bowlby, 2007). Hjemme med far bør barnet få denne muligheten i større grad enn i noen barnehage.

Det er derfor på bakgrunn av barnehagestudier vanskelig å konkludere om hvorvidt og på hvilke måte barnets tilknytning vil påvirkes dersom far tar over den daglige omsorgen.

Det er likevel nærliggende å tenke at noen av de samme variablene påvirker konsekvenser av separasjon her, som ved bruk av barnehage. Separasjon fra mor vil trolig være vanskeligere for barn som har en lite sensitiv mor og som ikke har etablert en trygg tilknytning til henne, uansett om far eller andre passer barnet. Mor er i tillegg borte i godt over 20 timer per uke, hvis hun har fulltidsjobb. Dersom far heller

ikke gir god sensitiv omsorg, vil omsorgskiftet bli en ytterligere risikofaktor for utrygg tilknytning til begge foreldrene.

Dersom mor er lite sensitiv mens far derimot er en sensitiv og dedikert omsorgsperson, er det mulig at hans omsorg i noen tilfeller kan kompensere for mors manglende sensitivitet. På denne måten kan far øke sjansen for at barnet får minst én trygg tilknytning, og i beste fall vil tilknytningen til begge foreldrene styrkes. Dette vil kanskje avhenge av om barnet er trygt nok til å takle at det har fått en ny hovedomsorgsperson. Noen studier indikerer at en lite trygg tilknytning til den primære tilknytningspersonen gjør det vanskeligere for barnet å forholde seg til en ny eller sekundær tilknytningsperson, noe som drøftes nærmere i neste kapittel.

5. "Mannen som skulle stelle hjemme"

Selv om det er gjort studier som indikerer at noen timer daglig separasjon fra mor ikke nødvendigvis øker risikoen for utrygg tilknytning hos barnet, er det liten tvil om at det å ha relativt kontinuerlig kontakt med en konsistent omsorgsperson har en klar verdi for barnets tilknytningskvalitet. Det blir derfor viktig å spørre hvilken betydning det kan ha for barnets utvikling av tilknytning at far overtar omsorgen på dagtid mens mor plutselig er utilgjengelig. Vil omsorgen fra far oppfylle barnets behov for kontinuitet? Vil den gryende utviklingen av et primært tilknytningsbånd til mor bli nedtonet, og vil i stedet far tre frem som den primære tilknytningspersonen? Kan barnet ha like sterk tilknytning til begge foreldrene? Når disse spørsmålene skal vurderes i lys av eksisterende empiri, er det et par faktorer som må gjentas:

For det første er far ikke et nytt bekjentskap for barnet. I de aller fleste tilfeller er de to allerede i ferd med å utvikle et bånd, og det er nærliggende å anta at det familiære ved far gjør skiftet av omsorgsperson lettere å håndtere for barnet enn om den nye omsorgspersonen var en fremmed person, slik barnet kan oppleve om det begynner i barnehage eller får omsorg av en praktikant eller dagmamma. Noen studier har dessuten, i følge R. Bowlby (2007), indikert at barn som har kontakt med en sensitiv omsorgsperson i barnehagen, som er tilstrekkelig tilgjengelig til å bli en

tilknytningsperson, er beskyttet mot de negative følgene av å være separert fra sin primære tilknytningsperson. Til sammenligning er far en kjent omsorgsperson for barnet, som barnet antagelig har hatt gjentatte positive erfaringer med. Mye av samværet skjer dessuten i kjente omgivelser, slik at far i lys av disse studiene bør ha svært gode forutsetninger for å hjelpe barnet med å takle overgangen. For det andre vil ikke mor, hovedomsorgspersonen til nå, forsvinne helt. I likhet med om barnet var i barnehage, vil mor være tilgjengelig visse deler av døgnet, og dermed bidra til barnets opplevelse av kontinuitet.

De fleste studiene som omhandler skifte av omsorgsperson har sett på barn som får introdusert en fremmed omsorgsperson (som i barnehagestudier). Noen mister også tilgangen på sin primære omsorgsperson, midlertidig eller permanent (som ved adopsjon). Tilknytningsteoretikere har ofte blitt kritisert for å generalisere funn fra studier av ekstremgrupper. En ukritisk eller misforstått anvendelse av forskningsresultater kan ha uheldige konsekvenser, både for teoriutviklingen og for samfunnet. Hvis man tar de rette forbehold, kan likevel noen studier av ekstremgrupper bidra til å kaste lys over mer normative spørsmål, noe oppgaven allerede har gitt flere eksempler på. Vel så relevant er imidlertid den stadig økende forskningen på multiple tilknytninger.

5.1 Multippel tilknytning

Selv om en stor del av forskningen på tilknytning primært har fokusert på tilknytningsbåndet mellom barnet og dets hovedomsorgsperson (mor), hevdet J. Bowlby allerede i relativt tidlige arbeider (f.eks. J. Bowlby, 1958; ref i Marvin & Britner, 2008) at majoriteten av barn danner flere tilknytningsbånd før de er 18 måneder gamle. I sin studie av Ganda-folket, fant Ainsworth (1967, ref. av J. Bowlby, 1984) at majoriteten av barna viste tegn på multiple tilknytninger innen de var 9-10 måneder gamle. Med årene har det blitt et økende fokus på at de fleste barn er omgitt av flere enn én omsorgsperson, og at det enkelte barn i varierende grad utvikler relasjoner til flere av disse. Et barn kan knytte seg til for eksempel besteforeldre, barnehagepersonale eller eldre søsken, men for de fleste barn er den

første sekundære tilknytningspersonen naturlig nok far. Selv i kulturer der det ikke er vanlig at far tar del i omsorgen fra tidlig alder, kan man observere at barnet tidlig utvikler en tilknytning til far. Uavhengig av antallet tilknytningspersoner, ser det imidlertid ut til at barnet alltid vil velge seg én som står i særstilling i forhold til de andre – barnets primære tilknytningsperson. J. Bowlby (1984) refererte til dette fenomenet som *monotropi*, og studier fra flere forskjellige land og kulturer støtter opp om prinsippet (van IJzendoorn & Sagi-Schwartz, 2008), for eksempel studier av stammefolk (Reed & Leiderman, 1981), lesbiske adoptivmødre (Bennett, 2003) og kibbutzim (Sagi, van IJzendoorn, Aviezer, Donnell & et al., 1995). Det antas at barnet har et (ubevisst) hierarki av tilknytningspersoner og at det blant de tilgjengelige tilknytningspersonene vil søke trøst eller tilflukt hos den som er høyest i hierarkiet. Monotropi kan gi mening i et evolusjonistisk perspektiv, fordi barnet i en faretruende situasjon ikke kaster bort verdifull tid på å velge hvilken tilknytningsperson det vil søke tilflukt hos. Man kan også argumentere med at barnets tendens til å foretrekke en spesifikk omsorgsperson øker sjansen for at én omsorgsperson tar det primære ansvaret for barnet. Dette antas å være en bedre garanti for omsorg enn om omsorgsansvaret fordeles likt på flere (ansvarsdiffusjon), da det siste innebærer en risiko for at barnet ”faller mellom sprekkene” (Cassidy, 2008). Monotropi har også vært forsøkt forklart ved å peke på at mor har den største genetiske investeringen i barnet (fordi det er begrenset hvor mange flere barn hun kan få), og at hun derfor er den som (evolusjonsmessig) har mest å tape om barnet dør (Cassidy, 2008). (Dette argumentet er imidlertid bedre egnet til å forklare mors omsorgsatferd. Å bruke dette argumentet for *monotropi*, altså *barnets* tilknytningsatferd, forutsetter at mor *ikke* ville investert så mye i barnet om ikke investeringen var gjensidig.)

Hvilke konsekvenser har så det monotropiske prinsippet når man ønsker å bytte hovedomsorgsperson? Som alt annet er dette selvsagt avhengig av mange faktorer. Når ”velger” barnet hvilken person som skal være den primære tilknytningspersonen? Når den primære tilknytningen er etablert, vil en annen omsorgsperson kunne overta rollen som primær tilknytningsperson? Vil barnets behov for tilknytning dekkes så

lenge det alltid har en sensitiv omsorgsperson tilgjengelig – uavhengig av hvem dette er? Det siste spørsmålet er nok det forskere har viet mest oppmerksomhet. Hvis en ser for seg at barnet har et kvantitativt behov for omsorg (i likhet med f.eks. en plante), er det ikke urimelig å tenke at jobben med å dekke dette behovet kan fordeles likt på flere personer. Likevel har det vist seg at barn som vokser opp på institusjoner der det er tilgang på omsorg, men hyppig utskiftning av omsorgsperson, kan få store problemer med nære relasjoner og andre former for sosial tilpasning (Tizard & Rees, 1975, J. Bowlby, 1984). Det er her tilknytningsteorien kommer inn og forklarer at behovet for tilknytning er noe mer enn behovet for omsorg. Teorien hevder at god omsorg i øyeblikket ikke er tilstrekkelig, det kreves også kontinuitet i en vedvarende relasjon. En trygg tilknytning kan ikke tilegnes i biter, som summen av mange svake tilknytningsbånd til en skiftende gruppe omsorgspersoner, men må oppstå i et helhetlig forhold til minst én relativt konstant og konsistent omsorgsperson (J. Bowlby, 1984). En mulig forklaring på hvorfor det er slik, kan ligge i barnets kognitive utvikling, spesielt med hensyn til hukommelse. I første leveår er gjentatt eksponering spesielt gunstig for hukommelsen. Sett i sammenheng med at barnet viser preferanse for det kjente, virker det naturlig at barnet skal vende seg primært mot de personene det oftest har hatt interaksjoner med, i hvert fall når disse personene også gjentatte ganger har hjulpet barnet med å regulere affekter og dempe ubehag. Dersom barnet har et større antall personer som gir det like mye omsorg, vil det antagelig bruke lenger tid på å konsolidere et mønster av forventning og forutsigbarhet knyttet til én (eller et par) omsorgsperson(er).

Det er ganske omfattende data som indikerer at flere svake tilknytningsbånd ikke kompenserer for mangel på én sterk tilknytning. For eksempel observerte Schaffer og Emerson (1964a, ref. av J. Bowlby, 1984) i en studie av skotske barn, at tilknytningsatferden overfor mor var mer intens jo flere tilknytningspersoner et barn hadde. En mulig forklaring på dette er at disse barna hadde et større opplevd behov for trygghet og omsorg enn andre. Det kunne i så fall både forklart den intense tilknytningen til mor, og opprettelsen av flere andre tilknytningsbånd, som forskjellige måter å sikre seg omsorg på. Dette passer imidlertid ikke overens med at

engstelige barn gjerne begrenser seg til én tilknytningsperson (den primære) i større grad enn mer utadvendte barn. Ainsworth foreslår i stedet at jo mer utrygt barnet er i sin primære tilknytning, desto mer inhibert vil det være mot å utvikle tilknytning til nye personer (ref. av J. Bowlby, 1984). Fra et kognitivt perspektiv kan man tenke seg at barnets indre arbeidsmodell av tilknytningspersonen ikke er tilfredsstillende utviklet, og at barnet derfor mangler en positiv modell å anvende i møte med andre (potensielle) tilknytningspersoner.

Hvilken betydning har så dette når mor skal ut i jobb?

Hvis barnets tilknytning til mor utvikler seg optimalt, vil også utviklingen av båndet til far ha gode forutsetninger (far må selvsagt oppfylle sin rolle som omsorgsperson samtidig). Hvis derimot forholdet til mor er vanskelig eller tilknytningen ikke er etablert, vil tilknytningen til far ikke utvikle seg optimalt? En del forskning støtter en forståelse av at barnets bånd til mor er med på å forme barnets bånd til far. For eksempel indikerer resultatene til Steele og kolleger (1996) at mors resultater på Adult attachment interview, AAI, ikke bare predikerer barnets tilknytning til henne, men også, i større grad enn fars AAI, barnets tilknytning til far. I en metaanalyse konkluderer van IJzendoorn og De Wolff (1997) at det er en korrelasjon mellom barnets tilknytningstrygghet til mor og til far, men at denne korrelasjonen ikke er spesielt stor (.17).

Som det fremgår ovenfor viser studier at barn kan danne flere tilknytninger og at kvaliteten på disse også påvirkes av egenskaper ved barnet. Det antas, som tidligere nevnt, at disse tilknytningene organiseres i et hierarki. Colin (1996) foreslår at hierarkiets struktur bestemmes av hvor mye tid barnet tilbringer med omsorgspersonen, kvaliteten på omsorgen, den voksnes emosjonelle investering i barnet og sosiale signaler (*social cues*). Hun bemerker samtidig at forskning på tilknytningshierarki er i sin barndom. Hva som skal til for å omorganisere hierarkiet vet man ikke. Det er heller ikke klart om to tilknytningspersoner kan være likestilt eller om én alltid vil være den foretrukne, men det ser ut til at hierarkiet flater ut betraktelig for mange barn i andre leveår (mer om dette i kap. 5.2).

Når mamma går på jobb, viser Petter sterke reaksjoner. Han gråter sårt, klynger seg til henne og forsøker å krabbe etter henne. Men når pappa trøster ham, lar Petter seg trøste, og han er snart involvert i lek med pappa. Når mamma kommer hjem fra jobb, er gjensynsgleden stor, og fra mors favn kan Petter rette oppmerksomheten mot verden omkring. (Oppdiktet)

5.2 Når far blir hovedomsorgsperson

En debatt om likestilling kan fort føre til diskusjoner om forskjeller mellom kjønnene, og i debatten om foreldrepermisjon dukker det uunngåelig opp argumenter om at mor og far har forskjellig omsorgsevne. Noen hevder at mor har et biologisk fortrinn fordi hormonsystemet hennes reagerer på graviditeten, fødselen og kontakten med barnet. Et av resultatene av dette er at hun, i de aller fleste tilfeller, produserer melk og kan amme barnet (et tema som snart blir omtalt nærmere). Andre mener at forskjellen først og fremst er skapt og opprettholdt av kulturen. At de aller fleste kulturer, inkludert vår egen, har lange tradisjoner for at mor fungerer som barnets primære omsorgsperson (van IJzendoorn & Sagi-Schwartz, 2008), kan tyde på at ansvarsfordelingen er biologisk betinget, men de lange tradisjonene kan også skjule mer kulturelle og situasjonelle årsaker til et slikt rollemønster. Per i dag ser det ut til å være utbredt kulturell enighet om at mor, generelt sett, er en mer ideell omsorgsperson for sitt nyfødte barn, enn far er. Men kan vi av dette slutte at far er uegnet til å være hovedomsorgsperson for et 7 måneder gammelt barn? For å belyse dette spørsmålet er det nødvendig å vurdere hvilke krav som må stilles til hovedomsorgspersonen, samt hva som kjennetegner den optimale relasjonen mellom omsorgsperson og barn. Mye av oppgaven så langt har tatt for seg nettopp dette. Det ser ut til at barnet, for å utvikle en tryggest mulig tilknytning, behøver vedvarende tilgang på en omsorgsperson som er sensitiv og tilgjengelig og som finner glede i relasjonen med barnet. Er slike omsorgsegenskaper biologisk betinget?

5.2.1 Biologi og omsorg

Det er først og fremst i forhold til sensitivitet at biologi har vært et tema. Storey og kolleger fant at mødre og fedre gjennomgår noen av de samme endringene i hormonnivåer omkring barnets fødsel: Nivåene av prolaktin og kortisol øker, mens nivåene av testosteron og estradiol minsker (Storey, Walsh, Quinton & Wynne-Edwards, 2000, ref. i Lamb & Lewis, 2004). Disse forskerne observerte også en sammenheng mellom fars responsivitet til barnets signaler, og omfanget av hormonelle endringer han opplever. Som det kommer frem i kapittel 5.3, gjelder dette

også hormonet oxytocin (Uvnas-Moberg, 1998), selv om kvinner som ammer ser ut til å få en markant høyere økning i sitt oxytocin-nivå. Hvis de hormonelle endringene er mer bestemt av eksponering for sin egen baby, enn av å bære frem barnet, hva kan det bety for fars omsorgsevne dersom han går inn i rollen som omsorgsperson?

Studier av fedre som er primære omsorgspersoner fra barnet blir født, kunne hjulpet oss å forstå dette bedre. Det er dessverre gjort lite slik forskning, men i en studie av Field (1978, ref. i Lamb & Lewis, 2004) skilte atferden til fedre med primært omsorgsansvar seg mer fra atferden til fedre med sekundært omsorgsansvar, enn den skilte seg fra atferden til mødre med primært omsorgsansvar. Park & Asher (1983) oppsummerer tilsvarende at det er liten forskjell mellom mor-barn relasjonen og far-barn relasjonen dersom far engasjerer seg i omsorgsaktiviteter (ref. av Howes & Spieker, 2008). Også andre studier har funnet at fedre er mer sensitive for barnets signaler jo mer involvert de er i barnet (se Ahnert, Gunnar, Lamb & Barthel, 2004, for en kort gjennomgang). Dette støtter hypotesen om at fedres omsorgsevne lar seg påvirke av faktorer i relasjonen til barnet, men det er ikke avgjort i hvilken grad denne endringen medieres av hormonelle variabler. Det er også variabler utenfor relasjonen som ser ut til å påvirke fedres omsorgsstil. For eksempel ser det ut til at hvordan fedre gjenkaller sin egen barndom har betydning for sensitiviteten deres. Fedre som husker barndommens relasjoner til egne foreldre som trygge og kjærlige, er mer sensitive, oppmerksomme og involvert, enn fedre som husker relasjonene som mer negative (Cowan, Cohn, Cowan, & Pearson, 1996, ref. av Lamb & Lewis, 2004, se også Grossmann et al., 2008, for en gjennomgang).

Om det nå er slik at mødre er mer sensitive enn fedre, betyr det at mor er mer egnet som omsorgsperson enn far, eller er det vesentlige aspekter ved omsorgen som ikke dekkes av begrepet sensitivitet? Tilknytningsteoretikere ser ut til å være generelt enige om at fars interaksjon med barnet er kvalitativt forskjellig fra mors. I nesten alle kulturer vil fars interaksjon være mer orientert mot lek enn mors, og mindre omsorgspreget (se Lamb & Lewis, 2004, for en gjennomgang og et par unntak). Flere studier har i senere år forsøkt å belyse hvilken betydning disse forskjellene i interaksjonsmønstre kan ha på barns utvikling av tilknytning.

5.2.2 Trygg utforskning

Barnets balansegang mellom på den ene siden behovet for trygghet, og på den andre siden ønsket om å utforske omgivelsene sine, har alltid stått sentralt i tilknytningsteorien (J. Bowlby, 1984). Barnet er nysgjerrig av natur, og når forholdene ligger til rette for det, vil barnet utforske sine omgivelser visuelt, taktilt eller motorisk. Grossmann og kolleger (2008) foreslår begrepet *utforskningstrygghet* (*security of exploration*) som et mål på barnets trygghet til å utforske sine omgivelser, selv i møte med hindringer. Det overordnede begrepet *trygghet* eller *psykologisk trygghet* definerer de som en optimal balanse mellom tilknytning og utforskning. Som i tilknytningsteorien ellers, hevder Grossmann og kolleger at tilknytningstrygghet gir de beste forutsetningene for trygg utforskning. Men utforskningstrygghet fordrer at barnet møtes med sensitiv forståelse og respons for alle sine affektive uttrykk – ikke bare de som er knyttet til separasjon og angst, men også i forhold til utfordrende utforskning.

Grossmann og kolleger (2008) hevder at noen tradisjonelle mål på både foreldres sensitivitet og barns tilknytning, inkludert Ainsworths fremmedsituasjon, er for ensidig orientert mot trøstende, beroligende omsorg, og mot interaksjon omkring ubehagelig aktivering, som ved separasjon. (I fremmedsituasjonen skåres for eksempel i liten grad omsorgspersonens støtte til barnets frie lek.) Slike mål har, som nevnt, vist sammenheng mellom mors sensitivitet og barnets trygge tilknytning til henne. En tilsvarende sammenheng har vært vanskelig å finne når det gjelder fedre (blant annet van IJzendoorn, 1997, Lamb & Lewis, 2004, Grossmann et al., 2008), selv om Solomon & George (2008) hevder at forskere ikke har noe problem med å *klassifisere* tilknytningsrelasjonen mellom far og barn ved bruk av fremmedsituasjonen. Lamb & Lewis (2004) kommenterer at disse måle metodene ser ut til å plassere fedre i et unødig dårlig lys i forhold til mødre. Grossmann et al. (2008) er blant de som i stedet foreslår at det er fars varme, støttende og sensitive respons i lekesituasjoner som bestemmer kvaliteten på barnets tilknytning til ham. Disse omsorgsvariablene, og dermed tilknytningen til far, ser også ut til å predikere andre sider ved barnets tilpasning senere i livet enn det tilknytningen til mor

predikerer. Dette gjelder for eksempel sosiabilitet og vennskap (*peer relations*), men dette er avhengig av hvordan man måler tilknytningen (Lamb & Lewis, 2004).

Kanskje er det ikke så hensiktsmessig å spørre hvorvidt far kan være like sensitiv som mor. Er det viktigere å spørre om han trenger å være sensitiv på de samme områdene som mor? Det kan se ut som om mor og far har litt ulike roller i barnets liv, og at de utfyller hverandre. Kanskje er det da slik at barnet har mest behov for mors kjærlige beskyttelse i den første delen av livet, og fars vennlige veiledning etter en viss tid? En rekke studier har forsøkt å kartlegge *når* barn foretrekker den ene forelderen fremfor den andre. Resultatene er høyst varierende og gir ingen klare svar. En tendens er at barn oftere foretrekker mor det første året (se Lamb & Lewis, 2004, for en gjennomgang). Dersom far ikke er særlig aktiv som lekekamerat, er barnas preferanse for mor mer tydelig. I hvert fall var det slik Lamb, Frodi, Hwang og Frodi (1983, ref. av Lamb & Lewis, 2004) tolket det at svenske barn på 8 og 16 måneders alder viste mer tilknytningsatferd overfor moren sin, uavhengig av hvor mye far var involvert i omsorgen. Det er viktig å være bevisst på at disse studiene nesten utelukkende har observert familier der mor er hovedomsorgspersonen og far jobber. Det er altså ikke noe grunnlag for å si hvordan barnets preferanser ville vært om det for eksempel så like mye til mor og far fra fødselen av. Det er også slik at preferanse i denne sammenheng dreier seg om hvem barnet primært retter sin tilknytningsatferd mot, ikke hvem det helst vil være sammen med. For eksempel fant Kermoian og Leiderman (1986, ref. av van IJzendoorn og Sagi-Schwartz, 2008) i en studie fra Kenya, at hvert barn hadde to forskjellige tilknytningspersoner; én som ga det omsorg og stell, og én som lekte med det og lærte det ting. Disse barna foretrakk forskjellige tilknytningspersoner i forskjellige situasjoner, og tilknytningen til hver av de to omsorgspersonene predikerte forskjellige egenskaper og mestringsområder hos barnet.

Noen barn skifter gradvis hvilken av foreldrene de retter sin tilknytningsatferd mot. Lamb og Lewis (2004) refererer til et utvalg av studier som viser preferanse eller mangel på preferanse for én forelder. Resultatene er svært varierende, men det ser ut

til å være en trend mot at mange barn på slutten av andre leveår viser relativt lik tilknytning til begge foreldre. Dette kan tolkes som at monotropi er et midlertidig, aldersbegrenset fenomen, og at det, i hvert fall etter det første året, kan være vel så hensiktsmessig å snakke om polytropi – multiple samtidige tilknytningsbånd (Lewis, 2005). Om barnet på ett tidspunkt kan likestille tilknytningspersonene sine, hva tiliser at dette ikke kan skje på et tidligere tidspunkt? Hvis man tar hensyn til empirien som sier at jo mer involvert far er, desto mer sensitiv blir han, er det i det minste rimelig å anta at han kan spille en viktig rolle for barnet sitt tidligere i livet enn de studiene publisert til nå har indikert.

På den annen side, dersom barnet nyttiggjør seg forskjellige typer omsorg i forskjellige perioder i utviklingen, virker det rimelig å anta at de utfordringene og utviklingsoppgavene barnet møter i forskjellige aldre, kan fortelle oss noe om når det er eventuelt er gunstig å skifte omsorgsperson.

5.2.3 Utviklingsoppgaver

Barnet har til enhver tid visse utviklingsoppgaver det forventes å mestre (Lerner, 2002). Det skal for eksempel lære seg å kommunisere, regulere affekter, kontrollere kroppslige funksjoner, forflytte seg, etc. Hvilke forventninger som stilles til barnet på et gitt tidspunkt avgjøres av kulturen barnet lever i. Disse forventningene er gjerne en kombinasjon av utfordringene som møter barnet i oppvekstmiljøet (barn på en liten øy vil tidlig lære å svømme) og kulturens forestillinger (og kunnskap) om barns utvikling. I tillegg er naturligvis utviklingen både drevet og begrenset av barnets biologiske forutsetninger. Det er gunstig for barnet å ha en omsorgsperson som kan hjelpe det å lykkes med sentrale utviklingsoppgaver. Er det her forskjell på fars og mors forutsetninger når barnet er 7 måneder gammelt?

En viktig utviklingsoppgave i denne alderen er å utvikle en grunnleggende evne til å regulere egne affekter. Som tidligere drøftet er antagelig omsorgspersonens sensitivitet overfor affektive signaler og hennes evne til å respondere hensiktsmessig på disse signalene, viktige for barnets utvikling av affektregulering. Denne utviklingen pågår kontinuerlig i barnets første leveår, men Sroufe (1996) trekker frem

perioden 3-9 måneder som en alder med store endringer. I motsetning til et yngre barn, vil et 9-12 måneder gammelt barn reagere affektivt på *betydningen* av en hendelse, uten behov for intens stimulering av noe slag. Det vil også reagere affektivt på grunnlag av forventninger eller assosiasjoner det husker fra tidligere. En viktig faktor bak endringene i affektivitet, er den kognitive utviklingen barnet gjennomgår i første leveår, særlig med hensyn til hukommelse. Dersom mor er mer sensitiv kan dette være et argument for at barnet bør være med henne til det er i stand til å regulere også disse "nye" affektene på en hensiktsmessig måte.

En annen viktig utviklingsoppgave i andre levehalvår er å utvikle en rudimentær mobilitet. Denne mobiliteten gjør barnet i stand til å regulere sin egen aktivering på en helt ny måte. Når utforskningsystemet er mest aktivert, kan barnet bevege seg mot det som virker interessant, og når aktiveringen av tilknytningssystemet øker, kan det oppsøke en tilknytningsperson. En trygg tilknytning lar barnet utforske friere, fordi det stoler på at tilknytningspersonen vil være tilgjengelig dersom det oppstår behov for en trygg havn. Men som nevnt har barnet også behov for tilpasset interaksjon med tilknytningspersonen under utforskningen, noe far tradisjonelt ser ut til å være bedre på enn mor.

Det ville vært spekulativt å forsøke å si noe om når det er optimalt for barnet å skifte omsorgsperson ut ifra hvilke utviklingsoppgaver barnet har i andre halvår av livet. For det første dreier det seg om kontinuerlige prosesser som, selv om de kan inndeles i faser, vanskelig lar seg tidfeste til helt klare perioder. Begrepene er vanskelige å operasjonalisere, og det kan være vanskelig å differensiere mellom forskjellige nivåer i utviklingen. Store individuelle forskjeller medfører dessuten at selv det beste estimat har en usikkerhet på opptil flere måneder. For det andre er det ikke mulig å si hvor store forskjellene mellom mor og far som omsorgspersoner er. Den eksisterende forståelsen av mor som mer ivaretakende og far som mer lekende kan endre seg dersom forventninger og praksis i omsorgsdeling endres.

5.2.4 Rollebyttet

Som nevnt blir far mer involvert i omsorgen på langt sikt og mer sensitiv for barnets signaler, jo tidligere han deltar seg i omsorgen. På tilsvarende måte fant Pedersen, Cain, Zaslow & Anderson (1982, ref. av Lamb & Lewis, 2004) at mødre i arbeid stimulerte barna sine mer enn hjemmeværende mødre. I familier der begge foreldre var i arbeid, lekte faktisk mor mer med barnet enn far gjorde. Det er altså sannsynlig at begge foreldre har kapasiteten til å være sensitive i omsorg og/eller sensitive i lek, og noen studier peker mot at foreldrene skifter roller om de skifter omsorgsansvar.

Vil far bli ”den omsorgsfulle” og mor bli ”lekekamerat” etter et omsorgsskifte? Eller vil begge foreldrene kanskje dele begge rollene? Disse spørsmålene er det vanskelig å svare på med dagens kunnskap. Selv om far tar over omsorgen på dagtid når barnet er 7 måneder gammelt, så har mor hatt denne rollen de første 7 månedene av barnets liv. Det er sannsynlig at barnet nå viser markert tilknytningsatferd overfor mor og at mor vil besvare denne atferden med omsorgsatferd. I tillegg kan man tenke seg at fars rolle primært er å opptre som omsorgsperson på dagtid. Slik sett er det mulig å spekulere i at barnet får redusert tilgang på en ”lekekamerat”. Det virker imidlertid like sannsynlig at fars økte interaksjon med og omsorg for barnet tilfører en ekstra buffer i form av regelmessig tilgang på to sensitive omsorgspersoner.

Vil far overta posisjonen som barnets primære tilknytningsperson? Vi vet lite om under hvilke vilkår barn skifter primær tilknytningsperson, med mindre den de har hatt blir helt utilgjengelig, som ved adopsjon. Kanskje er det ikke hensiktsmessig å snakke om *primær* tilknytningsperson etter omsorgsskiftet? Er det mulig at et skifte av omsorgsperson på denne tiden gjør at barnet kan få to likestilte tilknytningspersoner? Her er vi tilbake til spørsmålet om hvorvidt monotropi primært er et utslag av kultur, eller at kulturen kanskje kan overstyre det monotropiske prinsippet allerede i første leveår.

I den ovenstående drøftingen er et av premissene at begge foreldrene er relativt sensitive og engasjerte i forholdet til barnet. Dersom dette ikke er tilfellet, stiller det hele omsorgsskiftet i et annet lys. For eksempel kan barn av en deprimert mor ha utbytte av at far tar en stor del av omsorgen på et tidligere tidspunkt, mens en far som

ikke har involvert seg i barnet de første 7 månedene, kan være både uinteressert i, og uegnet til, å overta hovedsorgen etter disse månedene. Slike scenarier vil bli drøftet nærmere i siste del av oppgaven.

Moren og faren til Marte følte seg egentlig ikke helt klare for barn, men ble likevel svært glade da den lille jenta ble født. Marte gråt mye og foreldrene gjorde så godt de kunne. De bodde langt unna sine egne foreldre og var nokså alene med oppgaven. Da Marte var 8 måneder var båndet til mamma tydelig, men Marte hylte hysterisk hver gang mamma dro på jobb. Far trøstet så godt han kunne, men følte seg klosset og ukomfortabel, og syntes Marte var klengete og sutrete. Far gledet seg til Marte skulle begynne i barnehagen så han kunne få litt fri fra alt maset hjemme.

5.3 Når mor jobber

5.3.1 Amming

Mødre anbefales å fullamme barnet til det er 6 måneder gammelt og deretter fortsette å amme til barnet er minst 1 år gammelt, samtidig som det gradvis introduseres for annen mat og drikke (American Academy of Pediatrics, 1997). Dette er først og fremst av ernæringsmessige grunner, da morsmelk har vist seg å ha flere helsefremmende egenskaper, inkludert å virke beskyttende mot infeksjoner. Mange hevder imidlertid også at båndet mellom mor og barn styrkes av ammingen. Hva sier så tilknytningsteorien om ammingens betydning for etablering av tilknytning?

Harlow (1978) demonstrerte at nyfødte apekatter foretrakk en myk morsdukke som ”tilknytningsperson” fremfor en ”mor” av stål, selv om det var den sistnevnte som ga dem mat, noe som kan tolkes som at nærheten og kontakten som amming bidrar til kan være vel så viktig som det ernæringsmessige bidraget. På grunnlag av blant annet denne forskningen hevdet J. Bowlby (1984) at (en følelse av) trygghet var det primære formålet med tilknytningsbåndet mellom mor og barn, og ikke behovet for mat.

Kan da en annen gå inn i mors sted dersom det ikke er melken, men nærheten og interaksjonen som bidrar til å styrke tilknytningen?

Forskning viser at utskillelse av hormonet oxytocin øker hos ammende mødre (Uvnas-Moberg, 1998). Dyrestudier antyder en sammenheng mellom oxytocinsystemet og tilknytningen mellom mor og barn (Lim, Murphy & Young, 2004), og nevropsykologisk forskning tyder på at oxytocin spiller en viktig rolle i å etablere sosiale bånd og i regulering av affekter (Wismer Fries, Ziegler, Kurian, Jacoris & Pollak, 2005). Oxytocin kan redusere stress og negative følelser etter fødsel (Mezzacappa & Katkin, 2002). Forskning har også vist at nasal tilføring av oxytocin til menn, øker deres evne til å forstå affektive og subtile sosiale signaler fra øyeregionen hos andre (Domes, Heinrichs, Michel, Berger & Herpertz, 2007). Oxytocinnivået synes også å øke ved fysisk berøring og sosial kontakt hos både dyr og mennesker (Uvnas-Moberg, 1998). Det er med andre ord godt mulig at også menn (og kvinner som ikke ammer) kan få økt produksjon av oxytocin av å ha nærkontakt med, og omsorg for, et spedbarn. Sammenhengen mellom oxytocin, amming, positive følelser, redusert stress og sensitivitet, kan trolig ha en evolusjonsmessig funksjon som gjør at omsorgen som kreves for et nyfødt barn faller mer naturlig for ammende mødre. Likevel er det kanskje slik at oxytocin, utskilt ved berøring og kontakt med barnet, er med på å fasilitere sensitiv omsorg også uavhengig av amming.

Men vil fysisk nærhet mellom barn og omsorgsperson være like hyppig dersom barnet ikke ammes? Studier som sammenlikner mor-barn dyader der barnet ammes med mor-barn dyader der barnet får flaskemelk, kan fortelle noe om dette. En kvantitativ undersøkelse viste at barn som ble ammet hadde mer fysisk nærhet med mor, og dessuten gråt signifikant mindre enn barn som fikk melk på flaske. Jo lengre barnet ble ammet (målt opp til ett års alder), jo mindre gråt barnet (Baildam et al., 2000). Noen forskere har rapportert at barn som ammes har bedre kvalitet på interaksjonen med mor ved 12 måneders alder enn barn som ikke ammes (Else-Quest, Hyde & Clark, 2003), men andre studier har funnet liten forskjell på mors emosjonelle bånd til barnet og barnets tilknytningsmønster, enten mor ammer eller gir

melk på flaske (Wilkinson & Scherl, 2006). Det er tydelig at barn som ikke ammes også kan få en trygg tilknytning til sin omsorgsperson, selv om noen studier antyder økt risiko for at mors omsorg er mindre sensitiv hvis hun ikke ammer. Muligens vil det å ikke amme utgjøre en risiko for utrygg tilknytning, på grunn av mindre fysisk nærhet og mer gråt, og det kan være nødvendig med større bevissthet fra omsorgspersonens side om å gi barnet nok kos og nærhet når det ikke ammes.

Dersom mor skal ut i jobb når barnet er ca 7 måneder gammel, er det slik at hun er hjemme den tiden det anbefales å fullamme. Man kan argumentere med at det derfor er greit at mor begynner å jobbe på den tiden, barnet skal uansett ha mat ved siden av og den kan kanskje like gjerne far gi. Ut i fra et tilknytningsperspektiv alene er det som vi har sett ikke empiri til å konkludere med at ammingen er så viktig for tilknytningen at barnet bør ammes etter dette, spesielt ikke hvis far er bevisst på å gi barnet kos og nærhet. Det er dessuten flere ernæringsmessige grunner til å amme barnet ved siden av fast føde også etter at barnet er 7 måneder (American Academy of Pediatrics, 1997), men kanskje disse kan oppfylles selv om mor jobber? Hvilke utfordringer ligger i å kombinere amming og jobb?

Undersøkelser fra andre vestlige land, der foreldrepermisjonen er kortere enn i Norge slik at mange mødre begynner å jobbe noen få uker eller måneder etter fødsel, tyder på at en kombinasjon av jobbing og amming er mulig, men at det likevel kompliserer og reduserer ammingen (Cardenas & Major, 2005, Auerbach, 1984). Det foreslås flere tiltak som kan gjøre det enklere å kombinere amming og jobb. Blant annet kan mor ta med barnet til jobben eller barnet kan lære å ta flaske og mor kan pumpe melk i løpet av arbeidsdagen for å unngå lekkasje eller redusert melkeproduksjon. Det som var mest fremtredende i en surveyundersøkelse fra USA, var at selv om ammeproblemer lot seg løse, så var det en følelse av stress og slitenhet og av å bli overveldet av de ulike rollene, som var det største problemet med å jobbe i løpet av barnets første leveår (Auerbach, 1984). Hvordan en stresset og sliten mor kan påvirke barnet og deres relasjon, drøftes i neste kapittel.

I Norge har man krav på 1 time ammefri fra jobb hver dag⁹, noe som skal gjøre det enklere å fortsette ammingen. Barnet kan dessuten fortsatt få melk morgen, kveld og natt. Teoretisk er det altså ingen grunn til at mor ikke kan fortsette å amme flere ganger i døgnet selv om hun jobber. Likevel vil det i de aller fleste tilfeller bli mer komplisert enn om hun er hjemme. Ammingen vil i større grad måtte foregå på mors, eller arbeidsplassens, premisser. Dersom mor har en krevende jobb, med stort tidspress, vil det kanskje bli vanskeligere å ta seg de timene fri til amming. Muligens avtaler mor og far at han skal bringe barnet til hennes arbeidssted, slik at hun kan amme der. Men da må altså far og barn bruke mye av dagen til å reise fram og tilbake til mors jobb, med det elementet av stress det kan ventes å medføre for dem.

Muligens vil det at mor går ut i jobb ved 7 måneder føre til at barnet ammes færre ganger per dag og at ammeperioden kortes ned for noen barn, men det lite som tyder på at dette vil få konsekvenser for barnets tilknytningstrygghet.

5.3.2 Hvordan påvirkes mors omsorg av at hun jobber?

Oppgaven har så langt fokusert på hvordan barnet opplever den daglige separasjonen fra mor og hvordan tilknytningen til mor og far påvirkes av omsorgsskifte. Det har vært mindre drøfting av hvordan mor påvirkes av disse separasjonene, og oppgavens fokus er jo heller ikke mor, men barnet. Likevel kan en spørre seg om ikke mors følelser og ve og vel, vil få betydning for barnets tilknytning.

Som tidligere drøftet har omsorgskvalitet, sammen med andre faktorer, betydning for tilknytningstryggheten. Evnen til å gi sensitiv og god nok omsorg kan variere med omstendighetene, og påvirkes av sosial faktorer og psykiske helse.

Hvordan kan kvaliteten på mors omsorg påvirkes av den endrede livssituasjonen, med lange fravær fra barnet, mulig økt stress på grunn av jobbsituasjonen, tidspress, etc.? Her er ikke forskningen entydig. Noen studier viser at det å være i jobb kan ha negativ innvirkning på mors omsorgskvalitet og sensitivitet. Som tidligere nevnt viste

⁹ Arbeidsmiljøloven § 12-8 gir deg rett til ammefri med inntil én time per dag. Loven gir ingen anvisning på fri med lønn.

NICHD-studien at mye tid i barnehage kan gi økt risiko for mindre sensitiv omsorg hjemme (Appelbaum et al., 1999).

Andre studier finner at effekten faktisk kan være positiv (Symons, 1998). Flere faktorer kan ha betydning for konsekvensene av at mor jobber, bl.a. mors holdninger til å jobbe (Symons & McLeod, 1994), hvorvidt hun trives på jobben (Wille, 1992), hennes angst for separasjon fra barnet (Stifter, Coulehan, & Fish, 1993) og antagelig hennes tillit til far som omsorgsperson. Man kan tenke seg at dette betyr at mors sensitivitet ikke påvirkes negativt dersom hun er klar for å begynne å jobbe og ikke føler det tungt å forlate barnet hver dag. Dette kan tyde på at frivillighetsaspektet er svært viktig, og at en mor som selv velger å jobbe fra barnet er 7 måneder gammelt, i mindre grad øker risikoen for at barnet skal bli utrygt tilknyttet henne. Men det tyder også på at å politisk presse mødre til å begynne å jobbe så tidlig, vil kunne øke risikoen for at hun gir mindre sensitiv omsorg og at barnet blir utrygt tilknyttet henne. Selv om mor kanskje ga sensitiv omsorg da hun hadde primæromsorgen, blir hun muligens mer stresset og overinvolvert nå, fordi hun tynghes av dårlig samvittighet eller separasjonsangst. Empiri tyder på at en mor som jobber og som samtidig uttrykker separasjonsangst, får en mer påtrengende (*intrusive*) omsorgstil. Hun forsøker hektisk å engasjere barnet i samspill og overser samtidig barnets signaler på at det trenger ro (Stifter et al., 1993). Dette synes å øke risikoen for utrygg – unnvikende tilknytning (Stifter et al., 1993), og vil trolig ha negativ innvirkning på barnets utvikling av affektregulering. Dersom barnet på forhånd har høy reaktivitet, kanskje på grunn av medfødte tendenser, vil en stressende og lite sensitiv omsorgstil kunne forverre barnets temperamentsdisposisjoner. Barnet kan bli oppjaget og sliten, uten å få hjelp til å regulere ned ubehagelig spenning, og mor blir ikke den trygge favnen barnet kan søke til for trøst og ro.

Man kan spekulere i om andre mødre kanskje vil distansere seg mer fra omsorgsoppgavene, enten fordi de er opptatt med jobben, eller for å takle mye fravær fra barnet før de selv er klar for det. Dersom mor har en krevende jobb og blir svært sliten, vil hun trolig ha mindre kapasitet til å se barnets behov og gi tilpasset omsorg.

5.3.3 Betydningen av mors omsorg når far er hovedomsorgsperson

Det er altså sannsynlig at for noen mødre vil omsorgskvaliteten påvirkes negativt av at hun jobber. Trenger mors omsorg å være sensitiv dersom far gir barnet sensitiv omsorg? Som omtalt tidligere har forskning vist at barnets tilknytning til mor har mer betydning for senere utvikling, enn tilknytningen til far. Man kan spørre seg om det vil snus på hodet, når far har hovedomsorgen. Selv om barnehagestudier indikerer at omsorgskvaliteten i barnehagen er viktig for tilknytningstryggheten, så viser de samtidig at mors sensitivitet fortsatt er mer betydningsfull for barnets tilknytning og senere utvikling, også der barnet begynner i fulltidsbarnehage tidlig (NICHD, 1997).

Annen forskning tyder, som tidligere nevnt, på at mors sensitivitet får mindre betydning for barnets tilknytning, når hun er i jobb (Braungart-Rieker, 1999). Det er likevel mulig at mors omsorgskvalitet vil ha en annen betydning når far er hjemme enn hvis noen utenfor familien passer barnet. Far vil trolig være (litt eller mye) deltagende i omsorgen gjennom de først 7 månedene, og det er rimelig å tenke seg at foreldrene påvirker hverandre ved at de observerer hverandre, prater sammen og korrigerer hverandre.

Petter krabber ivirig mamma i møte. Mamma løfter ham opp og gir ham en stor klem, mens pappa står i bakgrunnen og smiler. Hun spør hvordan dagen har gått og mannen forteller om en hektisk og morsom dag. Petter hadde grått litt da han skulle sove, kanskje han savnet mamma'n sin, men da pappa sang den sangen de pleide å synge sammen så roet han seg raskt. Pappa hadde også gitt Petter den flasken med melk som mamma hadde pumpet ut i går kveld, og..... Mamma lytter interessert, kjenner at savnet etter sønnen slipper taket og at hun har en fin kveld foran seg sammen med mann og barn.

Det er naturlig at fars omsorgskvalitet blir viktigere for barnet enn dersom han ikke var involvert i omsorgen. Hvor stor betydning mors omsorgskvalitet, og fravær, får for barnet etter at mor begynner å jobbe, avhenger trolig av om hun beholder rollen som barnets primære tilknytningsperson. Som diskutert ovenfor er det vanskelig å

konkludere på generell basis, men det er sannsynlig at de 7 første månedene danner grunnlaget for at mor har en primær betydning for barnet. Hun fortsetter trolig å spille en sentral rolle i barnets forståelse av seg selv, uansett om hun jobber eller ikke. Mors evne til å ha sensitive samspill med barnet når hun kommer hjem fra jobb, enten i lek eller i omsorgsoppgaver, vil fortsette å stor betydning for de fleste barn. Opplevelsen av at mor bryr seg, kan trøste og gi nærhet vil være med å skape barnets indre arbeidsmodell av seg selv som elskverdig. Dersom mor har lange dager på jobb, og er sliten og trøtt når hun er hjemme, vil barnet kunne oppleve mor som uinteressert og fraværende, og barnet kan i verste fall utvikle en indre arbeidsmodell av seg selv som en som ikke er verdt omsorg og oppmerksomhet.

6. Avsluttende diskusjon

I sitt første leveår har barnet en lang rekke evner å utvikle og oppgaver å mestre. Ikke minst skal det lære seg at det kan være en aktør som påvirker sitt eget miljø, og at affektiv aktivering lar seg regulere. I følge tilknytningsteorien kan slik lærdom i sin mest rudimentære form, bare tilegnes gjennom vedvarende interaksjon med en person som er mer moden enn barnet selv – barnet trenger en person som tar vare på det og som responderer på dets affektive uttrykk på en hensiktsmessig og ivaretakende måte. I vår kultur, som i de fleste andre kulturer i verden, er mor den mest sentrale personen til å dekke disse behovene hos det nyfødte barnet. Hun tar i stor grad vare på barnets fysiske og psykiske behov ved å holde det varmt og mett, trøste det og beskytte det. På denne måten blir mor barnets primære tilknytningsperson, og relasjonen antas å ha en viss betydning for blant annet barnets evne til affektregulering, samt for hvilke forventninger det vil ha til senere relasjoner.

Men det er ikke meningen at mor i all tid skal være kontinuerlig tilgjengelig for barnet sitt. På et eller annet tidspunkt må barnet oppleve hvordan livet er uten mors relativt kontinuerlige omsorg. Dette er et viktig skritt i barnets liv, som antagelig kan være like smertefullt som det er nødvendig. Det er, og vil sannsynligvis alltid være, mange forskjellige meninger om når det er overkommelig, trygt, sunt eller hensiktsmessig for barnet å oppleve denne endringen. Det vil også alltid være

uenighet om hva som skal avgjøre når denne endringen kommer. Er det barnets behov for trygghet, eller dets behov for selvstendighet som skal bestemme? Bør endringen styres av samfunnets behov for arbeidskraft eller et ønske om likestilling for kvinner og menn? Det norske lovverket går i dag langt for å ta vare på forholdet mellom barnet og mor etter fødselen.

I denne oppgaven satte vi oss fore å belyse følgende problemstilling: Hvordan kan et skifte av hovedomsorgsperson omkring 7 måneders alder, påvirke utviklingen av barnets tilknytningstrygghet? Vi så for oss at et slikt skifte vil kunne påvirke barnets tilknytning til mor så vel som til far og ville se om det var mulig å belyse dette med utgangspunkt i tilknytningsteori og -forskning. Ikke overraskende har dette vist seg å være en problemstilling det er vanskelig å finne konkrete svar på. Det er imidlertid mulig å gjøre seg opp noen tanker om konsekvenser et slikt skifte av omsorgsperson kan ha.

6.1 Generelle betraktninger

Det er mye empirisk støtte for at barn som har tilgang på omsorg fra én tilgjengelig person de første månedene i livet, utvikler et primært tilknytningsbånd til denne personen (eventuelt til den mest tilgjengelige og sensitive, dersom barnet har flere stabile omsorgspersoner). Dette båndet kommer for de fleste barn tydelig til uttrykk i andre levehalvår, gjennom utstrakt forekomst av tilknytningsatferd og separasjonsangst. I denne perioden gjennomgår barnets hukommelse og andre kognitive evner en kontinuerlig utvikling, det blir i økende grad i stand til å regulere affekter og kommunisere, og det begynner å kunne forflytte seg uten hjelp. Dette er evner som både bidrar til å tolke omgivelsene og gir en viss mulighet til å påvirke dem.

Det er imidlertid rimelig å anta at tilknytningsbåndet har vært i utvikling lenge før denne perioden. Det er nok ikke mange mødre som vil si at barnet deres først i denne alderen differensierer mellom sin mor og fremmede. Som nevnt har forskning dessuten påvist at barn kan vise differensiering og preferanse for mors ansikt og lukt,

allerede få dager etter fødselen. Også J. Bowlby (1984) kommenterer at de fleste 3 måneder gamle barn responderer annerledes til mor enn til andre.

Mange studier støtter også opp om at kvaliteten på tilknytning har betydning for barnets videre utvikling og fungering. Blant annet skal erfaring med trygg tilknytning fremme evnen til å regulere affekter og håndtere nære relasjoner.

6.1.1 Kan man skifte omsorgsperson for tidlig?

Nesten alle barn utvikler mer enn én tilknytning. Disse tilknytningsbåndene er bare moderat korrelert med hverandre, og selv om mye tyder på at den første, primære tilknytningen har størst betydning for barnets indre arbeidsmodeller (og derfor best predikerer barnets senere fungering) er det ingen enighet om hvordan barnets forskjellige tilknytningsbånd integreres i barnets indre arbeidsmodeller. Det ser ut til at kvaliteten og styrken på den primære tilknytningen har betydning for når og hvorvidt nye tilknytninger oppstår. Dette kan vise seg å være en vesentlig faktor når far overtar hovedomsorgen for det 7 måneder gamle barnet. Et barn som har et trygt og sterkt tilknytningsbånd til mor kan være bedre rustet til å bygge et tilsvarende bånd til far, enn et barn som ennå ikke har særlig differensiert tilknytning, eller som har en utrygg tilknytning til mor. Ikke bare kan barnet med utilfredsstillende tilknytning til mor ha problemer med å utvikle en tilfredsstillende tilknytning til far, det er også mulig at endringen i omsorg vil komplisere den videre utviklingen av tilknytningsbåndet til mor.

Antagelig er det i en periode i barnets første måneder uheldig å bytte hovedomsorgsperson, i hvert fall dersom barnet blir ammet. Det er imidlertid forskjellige meninger om hvor lang denne perioden er. Noen støtter seg på de medisinske anbefalingene omkring fullamning, og hevder at skiftet trygt kan gjøres så snart barnet er 6 måneder og betydningen av å fullamme ikke lenger veier tungt. Tilknytningsteorien kan derimot tolkes til at å skifte omsorgsperson før tidligst mot slutten av første leveår er utilrådelig, da den primære tilknytningen antagelig ennå er i konsolideringsfasen. Eksempelvis hevder R. Bowlby (2007) at barn ikke bør begynne i barnehage før aller tidligst ved 9 måneders alder. Empirien på området er imidlertid

ikke tilstrekkelig til å gi klare føringer. Både forskning på omfordeling av omsorgsansvar mellom mor og far, og på andre typer omsorgsskifte i den aktuelle alderen, er svært begrenset. Men den viktigste faktoren som hindrer pålitelige konklusjoner, er antagelig de individuelle forskjellene som preger både det enkelte barnet og dets miljø.

6.1.2 Individuelle forskjeller: Vil et skifte av omsorgsperson få samme konsekvenser for ulike familier?

Å skifte hovedomsorgsperson ved 7 måneders alder vil påvirke forskjellige barn på forskjellig måte, avhengig av en rekke faktorer. Som vi har sett vil det kunne ha betydning hvor langt utviklingen av tilknytning til den primære tilknytningspersonen (mor) er kommet, og kvaliteten på denne, samt hvorvidt barnet har en gryende tilknytning til den "nye" omsorgspersonen (far). Dette avhenger blant annet av barnets medfødte egenskaper, kvaliteten på omsorgen det har mottatt så langt, om begge foreldrene har vært involvert i omsorgen og i lek med barnet, de øvrige relasjonene i familien, samt miljøet familien lever i.

Det er viktig å være bevisst på at det er store forskjeller mellom en gjennomsnittsfamilie og en familie som må håndtere multiple risikofaktorer. Selv om teori og empiri skulle lede oss til å konkludere at de fleste barn vil tåle et omsorgsskifte helt fint, betyr det ikke at ikke enkelte barn vil oppleve dette som en ekstra belastning i en allerede vanskelig oppvekstsituasjon.

Vi ser for oss et barn med reaktivt, irritabelt eller vanskelig temperament: Sensitive foreldre, eventuelt med støtte fra miljøet omkring, vil kunne gi barnet en god start, ved at tilpasset omsorg hjelper barnet å utvikle effektiv affektregulering og en tillit til at foreldrene er tilgjengelige og responsive. Men dette barnet er trolig mer utsatt for endringer i miljøet, og vil ha større vanskeligheter med å omstille seg, enn et barn med lettere temperament. Etter et skifte av hovedomsorgsperson må barnet takle jevnlig separasjoner fra mor, og at mor ikke er tilgjengelig for å besvare tilknytningsatferden, akkurat i den perioden tilknytningen normalt konsolideres. Samtidig må barnet venne seg til fars omsorg, la seg trøste og roe av ham og benytte

ham som trygg base. Selv med en sensitiv far er det mulig dette blir en utfordring. 3-4 måneder senere skal barnet dessuten begynne i barnehage. Det kan hende at barnet på dette tidspunktet ikke er trygt tilknyttet verken mor eller far, og derfor har dårligere strategier for regulering av affekter og mindre positive indre arbeidsmodeller, enn om det hadde hatt anledning til å utvikle minst ett trygt tilknytningsforhold.

Dersom dette barnet isteden vokser opp i en familie med få ressurser og lite støtte, vil en potensielt sensitiv omsorgsperson kanskje ikke makte å være den omsorgspersonen barnet trenger for å utvikle trygg tilknytning. Da vil et støtteapparat som hjelper foreldrene til å gi mest mulig tilpasset omsorg, kunne gjøre en stor forskjell for barnets utvikling. Isteden skal mor, som kanskje trenger tid og hjelp til å gi barnet trygghet, raskt tilbake i jobb. Selv om far kanskje er i stand til å gi sensitiv omsorg, kan det være at båndet til mor er for skjørt og utrygt ennå til at barnet har kapasitet til å utvikle tilknytning til far.

Eksemplene ovenfor er spekulative, men illustrerer likevel hvordan omsorgsskifte kan komplisere utviklingen av barnets tilknytningstrygghet, dersom det er flere risikofaktorer tilstede. Noen barn er mer utsatt enn andre, og det er vanskelig å si noe om hva konsekvensene av å innføre en slik ordning vil kunne bli, for den enkelte familie eller for samfunnet.

Andre barn har kanskje, på grunn av for eksempel lett temperament og sensitiv omsorg, etablert en gryende trygg tilknytning til begge foreldrene og en god evne til affektregulering. Et slikt barn vil antagelig lettere tilpasse seg en ny omsorgssituasjon. Tilliten til at mor kommer tilbake, og at far er der for dem, kan være godt etablert. Far og barn får sjansen til tidlig å utvikle et unikt bånd, og mor kan nyte lek med barnet fordi det ikke klenger eller er unnvikende. For slike barn vil kanskje omsorgsskifte ha overveiende positive konsekvenser.

6.2 Styrker og begrensninger

Man kan argumentere for at problemstillingen vi her har forsøkt å belyse med eksisterende empiri, aldri har vært gjenstand for forskning. Mangelen på direkte

relevant empiri er kanskje den største begrensningen for å trekke konklusjoner. At det så å si ikke er publisert forskning på et skifte av omsorgsperson *foreldre i mellom*, skyldes nok i stor grad at dette er et relativt nytt og uvanlig kulturelt fenomen.

Samtidig kan man spørre seg hvorvidt det å forske på en slik problemstilling ville vært et realistisk og hensiktsmessig prosjekt. Normalt vil man i forskningsøyemed søke å formulere problemstillinger som er så åpne som nødvendig for å la seg studere, og samtidig så spesifikke at det er mulig å trekke konklusjoner. I dette tilfellet kan man si at problemstillingen var gitt på forhånd, i form av et foreslått politisk vedtak. Dermed ble ett aspekt ved problemstillingen, barnets alder, veldig spesifikt, samtidig som et annet aspekt, barnets familiesituasjon og omsorgsmiljø, ble svært åpent. De eneste kriteriene rundt det siste, er at barnet bor sammen med to foreldre og at begge foreldrene har en jobb å gå til. Å behandle disse barna som en homogen gruppe, uavhengig av for eksempel barnets temperament, foreldrenes holdninger eller familiens sosioøkonomiske status, er en utfordring. Så er det da også de individuelle forskjellene som står igjen som de kanskje mest sentrale faktorene i oppsummeringen.

På grunn av disse begrensningene ved problemstillingen, har det vært nødvendig å vise til empiriske data fra studier som har fokusert på barn i andre/mindre spesifikke aldersgrupper og andre familiesituasjoner. Med tanke på den omfattende utviklingen barnet gjennomgår i de første leveårene, er det en stor feilmargin knyttet til å generalisere på tvers av alder, og denne problematikken forsterkes av at barn utvikler seg i svært forskjellig tempo. Selv om vi har forsøkt å unngå å referere studier av grupper som kan regnes som ekstreme eller spesielt risikoutsatt, er det viktig å understreke at hypoteser som er presentert i denne oppgaven står åpne for korreksjon gjennom mer målrettet forskning på problemstillingen.

Til tross for at noen aspekter ved tilknytning ser ut til å være universelle for mennesker i alle kulturer, er det ikke til å unngå at enhver studie involverer en kultur (eller flere) som er begrenset i utstrekning. Vi må derfor ta klare forbehold når vi forsøker å si noe om vår egen kultur basert på studier fra for eksempel USA, der mye

av forskningen vi referer til er gjennomført. Blant annet er det grunn til å tro at synet på mansrollen i samfunnet er forskjellig, og som vi har sett kan holdninger spille en sentral rolle i hvordan omsorgen fungerer. At så mye av forskningen innen tilknytningstradisjonen er gjort i ett sett av kulturer (USA), er generelt en utfordring for hele fagfeltet, fordi både holdninger og praksis, blant annet synet på likestilling og ordninger for barnepass, skiller seg fra mange andre kulturer.

Kulturforskjeller er dessuten ikke bare et geografisk problem. Å bruke studier fra i går til å gjøre prediksjoner om i morgen er utfordrende fordi kulturen er i kontinuerlig endring. Om foreldrepermisjon var uinteressant for våre bestefedre, kan det være en kjær selvfølge for våre sønner – og i omsorgssammenheng har vi sett at interesse og holdninger kan ha store konsekvenser. Når gamle studier blir definerende for teorien, er det viktig å ikke forveksle de tidløse konklusjonene med de kulturelt betingede observasjonene.

Ved utvelgelsen av empiri til denne oppgaven har vi valgt å forholde oss primært til studier innen tilknytningstradisjonen. Andre teorier kunne selvsagt gitt andre perspektiver på problemstillingen, men vi mener at tilknytningsteorien har en av de mest helhetlige og sammenhengende forklaringsmodellene for barns utvikling som en sosial aktør. Utviklingsteori har hjulpet oss å belyse problemstillingen, men primært gjennom sin betydning for forståelsen av tilknytning. På grunn av behovet for å få et omfattende overblikk over relevant teori og empiri, har vi heller ikke hatt anledning til å gå kritisk inn i hver enkelt studie, men har i noen tilfeller måttet stole på de etablerte forskernes oversiktsartikler. Vi har like fullt forsøkt å ikke uten videre godta etablerte sannheter, men stille spørsmål der vi mener at forskningen ikke gir tilstrekkelig grunnlag for bestemte konklusjoner. Mange hypoteser kan overleve på små effektstørrelser, og man må tillate seg å stille spørsmål ved disse når nye resultater ikke ser ut til å stemme, akkurat som J. Bowlby var veldig tydelig på at tilknytningsteorien skal være en dynamisk teori: Dersom nye forskningsdata utfordrer den gjeldende teorien, skal teorien endres slik at den ”stemmer overens med virkeligheten”.

6.3 Veien videre for psykologien

Det har blitt tydelig i denne oppgaven at mye av forskningen på tilknytning er gjort på mer ”ekstreme” situasjoner og endringer i barnets liv enn det er snakk om i denne sammenhengen. De tanker og hypoteser vi har kommet frem til om effektene av et slikt omsorgskifte, vil derfor forbli hypoteser inntil det gjennomføres studier av tilsvarende forhold. En vesentlig komplikasjon i validiteten av slike studier vil antagelig være skillet mellom selvvalgt og pålagt praksis. Om man studerer familier som selv har valgt å dele inn foreldrepermisjonen etter et mønster som tilsvarer det Likelønnskommisjonen foreslår, kan disse studiene fortelle oss lite om hvordan en slik ordning vil fungere i familier som ikke ønsker en slik ordning. Hvilken betydning har det om mor synes det er forferdelig å ”forlate” sitt 7 måneders gamle barn i fars omsorg mesteparten av dagen? Hva om far ikke har den minste lyst til å ha hovedomsorgen for barnet sitt? Imidlertid er allerede et naturalistisk eksperiment i gang, ettersom Island har innført en permisjonsordning som ligner svært mye på Likelønnskommisjonens forslag. Og siden 90% av fedrene tar ut sin del av permisjonen, ligger det her en unik mulighet til å studere effektene av en slik ordning på den oppvoksende generasjonen. Dette fordrer imidlertid at islandske mødre faktisk går ut i jobb.

Hvorvidt fedre kan være sensitive, ”fullverdige” hovedomsorgspersoner bør være overkommelig å studere, selv om få studier er gjort så langt. Dette kan være et skritt mot å fjerne myten(?) om at mor er den eneste som kan ta vare på barnet sitt, og vil kanskje gjøre det lettere for kvinner å overlate barna i sine menns omsorg. Et relatert tema er i hvilken grad far bidrar til tilknytningen mellom barn og mor. Noe forskning er for eksempel gjort på fedrenes bidrag i familier der mor på grunn av depresjon ikke har overskudd til å være den sensitive omsorgspersonen hun helst ville vært. Det er mulig at sensitive fedre som har hovedomsorgen for barnet vil fremheve og oppmuntre barnets tilknytning til mor, og på denne måten bidra til å minimere eventuelle negative konsekvenser av et omsorgsskifte (eller andre utfordringer i mor-barn relasjonen).

Nevrobiologisk forskning på tilknytning har potensialet til å lære oss mye om samspillet mellom nevrologisk utvikling og sosiale relasjoner. Så langt er det imidlertid gjort svært lite relevant forskning på mennesker. Se kapittel 3.6 for en kort introduksjon, eller se Coan (2008) for anbefalinger om videre forskning.

Selv om J. Bowlby ønsket at tilknytningsteorien skulle være basert på prospektiv empiri, er et svært sentralt element i teorien, indre arbeidsmodeller, et kognitivt konsept som, i følge Hinde (1988, ref. av Rutter, 2008), fortsatt er for generelt til å kunne utsettes for kritisk testing. Bedre konseptualisering og operasjonalisering av indre arbeidsmodeller, kombinert med bedre metoder for å måle indre representasjoner av relasjoner, vil kunne hjelpe oss å få en bedre forståelse av mekanismene som gjør barndommens tilknytning såpass betydningsfull for senere tilpasning.

6.4 Oppsummerende kommentar

Denne oppgaven har tatt utgangspunkt i et lovforslag fra Likelønnskommissjonen. Forslaget innebærer at en tredjedel av foreldrepermisjonen blir forbeholdt far. Hensikten med dette er økt likestilling mellom kjønnene, primært i arbeidslivet, men også i hjemmet. Hvordan en slik ordning vil kunne påvirke barnet er et tema som er viet minimal oppmerksomhet i Likelønnskommissjonens utredning. Den foreslåtte lovendringen antas imidlertid å medføre at de fleste barn ved 7(\pm 1) måneders alder vil skifte hovedomsorgsperson, fra mor til far. Dette har skapt debatt i media og i det politiske miljøet. Vi ønsket å tematisere hensynet til barnet fra et psykologifaglig perspektiv, ved å se om man på grunnlag av tilknytningsteori og -empiri kan si noe om betydningen av en slik ordning for det enkelte barn. Meningene om dette har vært mange og har variert fra at forslaget vil gjøre barns liv bedre fordi de får bedre bånd til far, til at et skifte av omsorgsperson på dette tidspunktet vil kunne ha negativ effekt på hjernens utvikling og føre til psykososiale problemer.

Vi har ikke i tilknytningsteorien eller relatert forskning funnet generell støtte for noen av disse ytterpunktene. Det har derimot kommet klart frem at barn er forskjellige og har forskjellige behov. Det er grunn til å anta at noen barn i noen familier vil tåle et

slikt omsorgsskifte fint. Andre barn risikerer derimot at utviklingen av tilknytning til både mor og far påvirkes negativt, noe som kan få konsekvenser når barnet i neste omgang begynner i barnehage og opplever enda en form for omsorgsskifte. Mangelen på fleksibilitet i de foreslåtte permisjonsreglene, der foreldrene i liten grad har anledning til å tilpasse sin families hverdag til barnets behov og foreldrenes preferanser og egnethet, er kanskje den faktoren som taler mest imot den foreslåtte lovendringen.

Samtidig er det viktig å ikke se svart-hvitt på problemstillingen. At noe for eksempel sies å kunne øke risikoen for utrygg tilknytning betyr ikke at det vil føre til utrygg tilknytning. Og at utrygg tilknytning for noen kan predikere problemer med sosiale relasjoner, betyr ikke at et slikt tilknytningsmønster leder til psykopatologi.

Alternativet til *optimalt* behøver ikke være *katastrofalt*. I en sak som denne vil de avgjørende myndigheter måtte ta sine beslutninger basert på en rekke hensyn, og de får den vanskelige oppgaven med å veie disse opp mot hverandre. Vi ønsket å gi barnet en stemme i debatten, og håper vi har lykket med det.

Når det er sagt, er det likevel på sin plass å spørre om den eneste veien til likestilling er den som har uvisse konsekvenser for barna. I Norge har vi et Barne- og likestillingsdepartement. Impliserer dette at barns behov og voksnes likestilling er uløselig knyttet til hverandre? Eller kan endringer i barnas hverdag skje på barnas premisser?

Kildeliste

- Ahnert, L., Gunnar, M. R., Lamb, M. E., & Barthel, M. (2004). Transition to Child Care: Associations With Infant-Mother Attachment, Infant Negative Emotion, and Cortisol Elevations. *Child Development, 75*(3), 639-650.
- Ainsworth, M. D. (1979). Infant-mother attachment. *American Psychologist, 34*(10), 932-937.
- Ainsworth, M. D., Blehar, M. C., Waters, E., & Wall. (1978). *Patterns of attachment: A psychological study of the strange situation*. Oxford, England: Lawrence Erlbaum.
- Ainsworth, M. D., & Bowlby, J. (1991). An ethological approach to personality development. *American Psychologist, 46*(4), 333-341.
- Aksan, N., & Kochanska, G. (2004). Heterogeneity of joy in infancy. *Infancy, 6*(1), 79-94.
- American Academy of Pediatrics, W. G. o. B. (1997). Policy statement: Breastfeeding and the use of human milk *Pediatrics, 100*, 1035-1039.
- Appelbaum, M., Batten, D. A., Belsky, J., Booth, C., Bradley, R., Brownell, C. A., et al. (1999). Child care and mother-child interaction in the first 3 years of life. *Developmental Psychology, 35*(6), 1399-1413.
- Arbeidsmiljøloven (2005). Lov om arbeidsmiljø, arbeidstid og stillingsvern m.v. 17. juni 2005 nr 62
- Auerbach, K. G. (1984). Employed breastfeeding mothers: Problems they encounter. *Birth, 11*.
- Bahrck, L. E., Gogate, L. J., & Ruiz, I. (2002). Attention and memory for faces and actions in infancy: The salience of actions over faces in dynamic events. *Child Development, 73*(6), 1629-1643.
- Baildam, E. M., Hillier, V. F., Menon, S., Bannister, R. P., Bamford, F. N., Moore, W. M. O., et al. (2000). Attention to infants in the first year. *Child Care Health and Development, 26*(3), 199-215.

-
- Baillargeon, R. (2004). Infants' reasoning about hidden objects: Evidence for event-general and event-specific expectations. *Developmental Science*, 7(4), 391-424.
- Barglow, P., Vaughn, B. E., & Molitor, N. (1987). Effects of maternal absence due to employment on the quality of infant-mother attachment in a low-risk sample. *Child Development*, 58(4), 945-954.
- Bartrip, J., Morton, J., & De Schonen, S. (2001). Responses to mother's face in 3-week to 5-month-old infants. *British Journal of Developmental Psychology*, 19(2), 219-232.
- Beebe, B., Jaffe, J., Lachmann, F., Feldstein, S., Crown, C., & Jasnow, M. (2000). Systems models in development and psychoanalysis: The case of vocal rhythm coordination and attachment. *Infant Mental Health Journal*, 21(1-2), 99-122.
- Beebe, B., Knoblauch, S., Rustin, J., & Sorter, D. (2005). *Forms of intersubjectivity in infant research and adult treatment*. New York: Other Press.
- Belsky, J. (2002). Quantity counts: Amount of child care and children's socioemotional development. *Journal of Developmental and Behavioral Pediatrics*, 23(3).
- Belsky, J. (2005). Attachment theory and research in ecological perspective. I K. E. Grossmann, K. Grossmann & E. Waters (Eds.), *Attachment from infancy to adulthood: The major longitudinal studies* (s. 71-97). New York: Guilford Press.
- Belsky, J., & Fearon, R. M. P. (2008). Attachment relationships in the context of multiple caregivers. I J. Cassidy & P. R. Shaver (Eds.), *Handbook of Attachment: Theory, research, and clinical applications* (2. utg., s. 295-317). New York: The Guilford Press.
- Belsky, J., & Rovine, M. J. (1988). Nonmaternal care in the first year of life and the security of infant-parent attachment. *Child Development*, 59(1), 157-167.
- Belsky, J., Youngblade, L., Rovine, M., & Volling, B. (1991). Patterns of marital change and parent-child interaction. *Journal of Marriage & the Family*, 53(2), 487-498.

- Bennett, S. (2003). Is there a primary mom? Parental perceptions of attachment bond hierarchies within lesbian adoptive families. *Child & Adolescent Social Work Journal*, 20(3), 159-173.
- Berk, L. E. (2008). *Infants and children: prenatal through middle childhood* (6. utg.). Boston: Pearson.
- Borge, A. I., & Melhuish, E. C. (1995). A Longitudinal Study of Childhood Behaviour Problems, Maternal Employment, and Day Care in a Rural Norwegian Community. *International Journal of Behavioral Development*, 18(1), 23-42.
- Bowlby, J. (1973). *Separation: Anxiety and anger* (Vol. 2). London: Hogarth Press.
- Bowlby, J. (1975). *Separation: anxiety and anger* (Vol. 2): Penguin Books.
- Bowlby, J. (1980). *Loss: Sadness and depression* (Vol. 3). London: Hogarth Press.
- Bowlby, J. (1984). *Attachment* (2 utg. Vol. 1). Harmondsworth: Penguin Books.
- Bowlby, J. (1988). *A secure base: Clinical applications of attachment theory*. London: Routledge.
- Bowlby, J. (2005). *The making and breaking of affectional bonds*. London: Routledge.
- Bowlby, R. (2004). *Fifty years of attachment theory: recollections of Donald Winnicott and John Bowlby*. London: Karnac.
- Bowlby, R. (2007). Babies and toddlers in non-parental daycare can avoid stress and anxiety if they develop a lasting secondary attachment bond with one carer who is consistently accessible to them. *Attachment & Human Development*, 9(4), 307-319.
- Braungart-Rieker, J. M., Courtney, S., & Garwood, M. M. (1999). Mother- and father-infant attachment: Families in context. *Journal of Family Psychology*, 13(4), 535-553.
- Braungart-Rieker, J. M., Garwood, M. M., Powers, B. P., & Wang, X. Y. (2001). Parental sensitivity, infant affect, and affect regulation: Predictors of later attachment. *Child Development*, 72(1), 252-270.
- Bretherton, I. (1992). The origins of attachment theory - Bowlby, John and Ainsworth, Mary. *Developmental Psychology*, 28(5), 759-775.

-
- Bretherton, I., & Munholland, K. A. (2008). Internal working models in attachment relationships: Elaborating a central construct in attachment theory. I J. Cassidy & P. R. Shaver (Eds.), *Handbook of Attachment: Theory, research, and clinical applications* (2. utg., s. 102-130). New York: The Guilford Press.
- Campos, J. J., Anderson, D. I., Barbu-Roth, M. A., Hubbard, E. M., Hertenstein, M. J., & Witherington, D. (2000). Travel broadens the mind. *Infancy, 1*(2), 149-219.
- Cardenas, R. A., & Major, D. A. (2005). Combining employment and breastfeeding: Utilizing a work-family conflict framework to understand obstacles and solutions. *Journal of Business and Psychology, 20*(1), 31-51.
- Cassidy, J. (1994). Emotion regulation: Influences of attachment relationships. *Monographs of the Society for Research in Child Development, 59*(2-3), 228-283.
- Cassidy, J. (2008). The nature of the child's ties. I J. Cassidy & P. R. Shaver (Eds.), *Handbook of Attachment: Theory, research, and clinical applications* (2. utg., s. 3-22). New York: The Guilford Press.
- Chase-Lansdale, P., & Owen, M. T. (1987). Maternal employment in a family context: Effects on infant-mother and infant-father attachments. *Child Development, 58*(6), 1505-1512.
- Chess, S., & Thomas, A. (1982). Infant bonding: Mystique and reality. *American Journal of Orthopsychiatry, 52*(2), 213-222.
- Clarke-Stewart, K. (1989). Infant day care: Maligned or malignant? *American Psychologist, 44*(2), 266-273.
- Coan, J. A. (2008). Toward a neuroscience of attachment. I J. Cassidy & P. R. Shaver (Eds.), *Handbook of Attachment: Theory, research, and clinical applications* (2. utg., s. 241-265). New York: The Guilford Press.
- Colman, R. A., & Thompson, R. A. (2002). Attachment security and the problem-solving behaviors of mothers and children. *Merrill Palmer Quarterly, 48*(4), 337-359.

- Cote, S. M., Borge, A. I., Geoffroy, M. C., & Rutter, M. (2008). Nonmaternal care in infancy and emotional/behavioral difficulties at 4 years old: Moderation by family risk characteristics. *Developmental Psychology, 44*(1), 155-168.
- Crockenberg, S. B. (1981). Infant irritability, mother responsiveness, and social support influences on the security of infant-mother attachment. *Child Development, 52*(3), 857-865.
- Crockenberg, S. C., & Leerkes, E. M. (2004). Infant and Maternal Behaviors Regulate Infant Reactivity to Novelty at 6 Months. *Developmental Psychology, 40*(6), 1123-1132.
- De Wolff, M. S., & van IJzendoorn, M. H. (1997). Sensitivity and attachment: A meta-analysis on parental antecedents of infant attachment. *Child Development, 68*(4), 571-591.
- Domes, G., Heinrichs, M., Michel, A., Berger, C., & Herpertz, S. C. (2007). Oxytocin improves "mind-reading" in humans. *Biological Psychiatry, 61*(6), 731-733.
- Else-Quest, N. M., Hyde, J. S., & Clark, R. (2003). Breastfeeding, Bonding, and the Mother-Infant Relationship. *Merrill Palmer Quarterly, 49*(4), 495-517.
- Engh, C. & Ruud, S. (2008, 5. mars). Trenger verken mor eller far. *Aftenposten*, s. 10-11.
- Fairbairn, W. R. D. (2006). *Psychoanalytic studies of the personality*. London: Routledge.
- Folketrygdloven (1997). Lov om folketrygd m.v. 28. februar 1997 nr 19
- Fonagy, P. (2001). *Attachment theory and psychoanalysis*. New York: Other.
- Fonagy, P., Gergely, G., Jurist, E. L. & Target, M (2004). *Affect regulation, mentalization, and the development of the self*. London: Karnac.
- Fonagy, P., & Target, M. (1997). Attachment and reflective function: Their role in self-organization. *Development and Psychopathology, 9*(4), 679-700.
- Fonagy, P., & Target, M. (2003). *Psychoanalytic theories: Perspectives from developmental psychopathology*. London: Whurr Publishers Ltd.
- Fox, N. A., & Hane, A. A. (2008). Studying the biology of human attachment. I J. Cassidy & P. R. Shaver (Eds.), *Handbook of attachment: Theory, research, and clinical applications* (2. utg., s. 217-240). New York, NY: Guilford Press.

-
- Fraley, R., & Spieker, S. J. (2003). Are infant attachment patterns continuously or categorically distributed? A taxometric analysis of strange situation behavior. *Developmental Psychology, 39*(3), 387-404.
- Goldsmith, H., Lemery, K. S., Buss, K. A., & Campos, J. J. (1999). Genetic analyses of focal aspects of infant temperament. *Developmental Psychology, 35*(4), 972-985.
- Goodman, R. (2002). Brain disorders. I M. Rutter & E. Taylor (Eds.), *Child and adolescent psychiatry* (4. utg., s. 241-261). Massachusetts: Blackwell Science.
- Green, J., & Goldwyn, R. (2002). Annotation: Attachment disorganisation and psychopathology: new findings in attachment research and their potential implications for developmental psychopathology in childhood. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, 43*(7), 835-846.
- Grossmann, K., Grossmann, K. E., Kindler, H., & Zimmermann, P. (2008). A wider view of attachment and exploration: The influence of mothers and fathers on the development of psychological security from infancy to young adulthood. I J. Cassidy & P. R. Shaver (Eds.), *Handbook of Attachment: Theory, research, and clinical applications* (2. utg., s. 857-879). New York: The Guilford Press.
- Harlow, H. F. (1978). *The nature of love*. Washington, DC: American Psychological Association.
- Hartshorn, K., Rovee-Collier, C., Gerhardstein, P., Bhatt, R. S., Klein, P. J., Aaron, F., et al. (1998). Developmental changes in the specificity of memory over the first year of life. *Developmental Psychobiology, 33*(1), 61-78.
- Hayne, H., & Rovee-Collier, C. (1995). The organization of reactivated memory in infancy. *Child Development, 66*(3), 893-906.
- Hertsgaard, L., Gunnar, M., Erickson, M. F., & Nachmias, M. (1995). Adrenocortical responses to the Strange Situation in infants with disorganized/disoriented attachment relationships. *Child Development, 66*(4), 1100-1106.
- Hesse, E. (2008). The adult attachment interview: protocol, method of analysis, and empirical studies. I J. Cassidy & P. R. Shaver (Eds.), *Handbook of attachment: Theory, research, and clinical applications* (2. utg., s. 552-598). New York, NY: Guilford Press.

- Howes, C., & Spieker, S. (2008). Attachment relationships in the context of multiple caregivers. I J. Cassidy & P. R. Shaver (Eds.), *Handbook of Attachment: Theory, research, and clinical applications* (2. utg., s. 317-332). New York: The Guilford Press.
- Huston, A. C., & Rosenkrantz Aronson, S. (2005). Mothers' time with infant and time in employment as predictors of mother-child relationships and children's early development. *Child Development*, 76(2), 467-482.
- Jaeger, E., & Weinraub, M. (1990). *Early nonmaternal care and infant attachment: In search of process*: New Directions for Child Development No 49 Fal 1990, 71-90.
- Kagan, J. (1994). *Galen's prophecy: Temperament in human nature*. New York: Basic Books.
- Kitterød, R. H. (2002). Store endringer i småbarnsforeldres dagligliv. *Samfunnspeilet nr. 4-5, 2002*.
- Knardahl, S. (1998). Kropp og sjel: psykologi, biologi og helse. I. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Kochanska, G. (2001). Emotional development in children with different attachment histories: The first three years. *Child Development*, 72(2), 474-490.
- Lamb, M. E., & Lewis, C. (2004). The Development and Significance of Father-Child Relationships in Two-Parent Families. [References]. I M. E. Lamb (Ed.), *The role of the father in child development* (4th utg., s. 272-306). Hoboken, NJ: John Wiley & Sons Inc.
- Lavelli, M., & Fogel, A. (2005). Developmental Changes in the Relationship Between the Infant's Attention and Emotion During Early Face-to-Face Communication: The 2-Month Transition. *Developmental Psychology*, 41(1), 265-280.
- Learmonth, A. E., Lamberth, R., & Rovee-Collier, C. (2004). Generalization of deferred imitation during the first year of life. *Journal of Experimental Child Psychology*, 88(4), 297-318.
- Lerner, R. M. (2002). *Concepts and theories of human development* (3. utg.). New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.

-
- Levy, K. N., Meehan, K. B., Kelly, K. M., Reynoso, J. S., Weber, M., Clarkin, J. F., et al. (2006). Change in attachment patterns and reflective function in a randomized control trial of transference-focused psychotherapy for borderline personality disorder. *Journal of Consulting and Clinical Psychology, 74*(6), 1027-1040.
- Lewis, C., & Lamb, M. E. (2003). Fathers' influences on children's development: The evidence from two-parent families. *European Journal of Psychology of Education, 18*(2), 211-228.
- Lewis, M. (2005). The Child and Its Family: The Social Network Model. *Human Development, 48*(1-2), 8-27.
- Lim, M. M., Murphy, A. Z., & Young, L. J. (2004). Ventral striatopallidal oxytocin and vasopressin V1a receptors in the monogamous prairie vole (*Microtus ochrogaster*). *Journal of Comparative Neurology, 468*(4), 555-570.
- Lyons-Ruth, K., & Jacobovitz, D. (2008). Attachment disorganization: Genetic factors, parenting contexts, and developmental transformation from infancy to adulthood. I J. Cassidy & P. R. Shaver (Eds.), *Handbook of Attachment: Theory, research, and clinical applications* (2. utg., s. 666-697). New York: The Guilford Press.
- Main, M. B., & Solomon, J. (1990). Procedures for identifying infants as disorganized/disoriented during the Ainsworth Strange Situation. I M. T. Greenberg, D. Cicchetti & E. M. Cummings (Eds.), *Attachment in the preschool years: theory, research, and intervention* (s. 121-160). Chicago: University of Chicago Press.
- Mannspanelets konklusjonsnotat - med panelets anbefalinger til tiltak (2008). Hentet 09. september 2008 fra regjeringens webside:
<http://www.regjeringen.no/upload/BLD/Menn%20og%20likestilling/Konklusjonsnotat%20fra%20mannspanelet2.pdf>
- Marlier, L., Schaal, B., & Soussignan, R. (1998). Neonatal responsiveness to the odor of amniotic and lacteal fluids: A test of perinatal chemosensory continuity. *Child Development, 69*(3), 611-623.

- Martins, C., & Gaffan, E. (2000). Effects of early maternal depression on patterns of infant-mother attachment: A meta-analytic investigation. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, 41*(6), 737-746.
- Marvin, R. S., & Britner, P. A. (2008). Normative development: The ontogeny of attachment. I J. Cassidy & P. R. Shaver (Eds.), *Handbook of Attachment: Theory, research, and clinical applications* (2. utg., s. 269-294). New York: The Guilford Press.
- Meins, E., Fernyhough, C., Russell, J., & Clark-Carter, D. (1998). Security of attachment as a predictor of symbolic and mentalising abilities: A longitudinal study. *Social Development, 7*(1), 1-24.
- Mezzacappa, E. S., & Katkin, E. S. (2002). Breastfeeding is associated with reduced perceived stress and negative mood in mothers *Health psychology, 21*(2), 187-193.
- Moore, M., & Meltzoff, A. N. (1999). New findings on object permanence: A developmental difference between two types of occlusion. *British Journal of Developmental Psychology, 17*(4), 623-644.
- Moore, M., & Meltzoff, A. N. (2008). Factors affecting infants' manual search for occluded objects and the genesis of object permanence. *Infant Behavior & Development, 31*(2), 168-180.
- Mumme, D. L., Fernald, A., & Herrera, C. (1996). Infants' responses to facial and vocal emotional signals in a social referencing paradigm. *Child Development, 67*(6), 3219-3237.
- NICHD. (1997). The effects of infant child care on infant-mother attachment security: Results of the NICHD study of early child care. *Child Development, 68*(5), 860-879.
- NICHD. (2003). Early child care and mother-child interaction from 36 months through first grade. *Infant Behavior & Development, 26*(3), 345-370.
- NICHD. (2006). Child-care effect sizes for the NICHD Study of Early Child Care and Youth Development. *American Psychologist, 61*(2), 99-116.

-
- Norges offentlige utredninger 2008: 6 (2008). Kjønn og lønn. Fakta, analyser og virkemidler for lønn. Hentet 09. september 2008 fra regjeringens webside: www.regjeringen.no
- O'Connor, T. G., Croft, C., & Steele, H. (2000). The contributions of behavioural genetic studies to attachment theory. *Attachment & Human Development*, 2(1), 107-122.
- Pascalis, O., de Haan, M., Nelson, C. A., & de Schonen, S. (1998). Long-term recognition memory for faces assessed by visual paired comparison in 3- and 6-month-old infants. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition*, 24(1), 249-260.
- Posner, M. I., & Rothbart, M. K. (2000). Developing mechanisms of self-regulation. *Development and Psychopathology*, 12(3), 427-441.
- Reed, G., & Leiderman, P. H. (1981). Age-related changes in attachment behaviour in polymatrically reared infants: The Kenyan Gusii. I T. M. Field, A. M. Sostek, P. Vietze & P. H. Leiderman (Eds.), *Culture and early interactions* (s. 215-236). Hillsdale, N.J: Erlbaum.
- Rothbart, M. K., & Bates, J. K. (2006). Temperament. I N. Eisenberg (Ed.), *Handbook of child psychology: Social, emotional, and personality development* (6. utg., Vol. 3., s. 99-166). Hoboken NJ: Wiley.
- Rutter, M. (2008). Implications of attachment theory and research for child care policies. I J. Cassidy & P. R. Shaver (Eds.), *Handbook of Attachment: Theory, research, and clinical applications* (2. utg., s. 958-974). New York: The Guilford Press.
- Sagi, A., van IJzendoorn, M. H., Aviezer, O., Donnell, F., & et al. (1995). Attachments in a multiple-caregiver and multiple-infant environment: The case of the Israeli kibbutzim. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 60(2-3), 71-91.
- Schieche, M., & Spangler, G. (2005). Individual Differences in Biobehavioral Organization During Problem-Solving in Toddlers: The Influence of Maternal Behavior, Infant-Mother Attachment, and Behavioral Inhibition on the

- Attachment-Exploration Balance. *Developmental Psychobiology*, 46(4), 293-306.
- Schneider, B. H., Atkinson, L., & Tardif, C. (2001). Child-parent attachment and children's peer relations: A quantitative review. *Developmental Psychology*, 37(1), 86-100.
- Schore, A. N. (2006). Kommunikation mellem forældre og spædbørn og de neurobiologiske aspekter af den emotionelle udvikling. I J. H. Sørensen (Ed.), *affektregulering i udvikling og psykoterapi* (s. 166-185). København: Hans Reitzels Forlag.
- Smith, L. (2002). *Tilknytning og barns udvikling*. Kristiansand: Høyskoleforl.
- Solomon, J., & George, C. (2008). The measurement of attachment security and related constructs in infancy and early childhood. I J. Cassidy & P. R. Shaver (Eds.), *Handbook of attachment: Theory, research, and clinical applications* (2. utg., s. 383-418). New York, NY: Guilford Press.
- Spieker, S. J., & Bensley, L. (1994). Roles of living arrangements and grandmother social support in adolescent mothering and infant attachment. *Developmental Psychology*, 30(1), 102-111.
- Sroufe, L. A. (1996). *Emotional development: the organization of emotional life in the early years*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sroufe, L. A. (2005). Attachment and development: A prospective, longitudinal study from birth to adulthood. *Attachment & Human Development*, 7(4), 349-367.
- Steele, H., Steele, M., & Fonagy, P. (1996). Associations among attachment classifications of mothers, fathers, and their infants. *Child Development*, 67(2), 541-555.
- Sternberg, C. R., & Campos, J. J. (1990). *The development of anger expressions in infancy*. Hillsdale, NJ, England: Lawrence Erlbaum Associates, Inc.
- Stifter, C. A., Coulehan, C. M., & Fish, M. (1993). Linking employment to attachment: The mediating effects of maternal separation anxiety and interactive behavior. *Child Development*, 64(5), 1451-1460.

-
- Sullivan, M. W., & Lewis, M. (2003). Contextual determinants of anger and other negative expressions in young infants. *Developmental Psychology, 39*(4), 693-705.
- Symons, D. K. (1998). Post-partum employment patterns, family-based care arrangements, and the mother-infant relationship at age two. *Canadian Journal of Behavioural Science/Revue canadienne des Sciences du comportement, 30*(2), 121-131.
- Symons, D. K., & McLeod, P. J. (1994). Maternal, infant, and occupational characteristics that predict postpartum employment patterns. *Infant Behavior & Development, 17*(1), 71-82.
- Thompson, L. A., & Trevathan, W. R. (2008). Cortisol reactivity, maternal sensitivity, and learning in 3-month-old infants. *Infant Behavior & Development, 31*(1), 92-106.
- Thompson, R. A. (2008). Early attachment and later development. I J. Cassidy & P. R. Shaver (Eds.), *Handbook of attachment: Theory, research, and clinical applications* (2. utg., s. 348-365). New York, NY: Guilford Press.
- Tizard, B., & Rees, J. (1975). The effect of early institutional rearing on the behaviour problems and affectional relationships of four-year-old children. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, 16*(1), 61-73.
- Uvnas-Moberg, K. (1998). Oxytocin may mediate the benefits of positive social interaction and emotions. *Psychoneuroendocrinology, 23*(8), 819-835.
- van IJzendoorn, M. H. (1995). Adult attachment representations, parental responsiveness, and infant attachment: A meta-analysis on the predictive validity of the Adult Attachment Interview. *Psychological Bulletin, 117*(3), 387-403.
- van IJzendoorn, M. H., & De Wolff, M. S. (1997). In search of the absent father - Meta-analyses of infant-father attachment: A rejoinder to our discussants. *Child Development, 68*(4), 604-609.
- van IJzendoorn, M. H., & Hubbard, F. O. (2000). Are infant crying and maternal responsiveness during the first year related to infant-mother attachment at 15 months? *Attachment & Human Development, 2*(3), 371-391.

- van IJzendoorn, M. H., Juffer, F., & Duyvesteyn, M. G. C. (1995). Breaking the intergenerational cycle of insecure attachment: A review of the effects of attachment-based interventions on maternal sensitivity and infant security. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, *36*(2), 225-248.
- van IJzendoorn, M. H., & Sagi-Schwartz, A. (2008). Cross-cultural patterns of attachment: Universal and contextual dimensions. I J. Cassidy & P. R. Shaver (Eds.), *Handbook of Attachment: Theory, research, and clinical applications* (2. utg., s. 880-905). New York: The Guilford Press.
- Vaughn, B. E., Bost, K. K., & van IJzendoorn, M. H. (2008). Attachment and temperament: Additive and interactive influences on behaviour, affect, and cognition during infancy and childhood. I J. Cassidy & P. R. Shaver (Eds.), *Handbook of attachment: Theory, research, and clinical applications* (2. utg., s. 192-216). New York, NY: Guilford Press.
- Venezia, M., Messinger, D. S., Thorp, D., & Mundy, P. (2004). The Development of Anticipatory Smiling. *Infancy*, *6*(3), 397-406.
- Vorria, P., Papaligoura, Z., Sarafidou, J., Kopakaki, M., Dunn, J., van IJzendoorn, M. H., et al. (2006). The development of adopted children after institutional care: A follow-up study. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, *47*(12), 1246-1253.
- Wang, S.-h., Baillargeon, R., & Brueckner, L. (2004). Young infants' reasoning about hidden objects: Evidence from violation-of-expectation tasks with test trials only. *Cognition*, *93*(3), 167-198.
- Waters, E., & Deane, K. E. (1985). Defining and assessing individual differences in attachment relationships: Q-methodology and the organization of behavior in infancy and early childhood. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, *50*(1-2), 41-65.
- Weinfield, N. S., Sroufe, L. A., Egeland, B., & Carlson, E. A. (2008). Individual differences in infant-caregiver attachment: Conceptual and empirical aspects of security. I J. Cassidy & P. R. Shaver (Eds.), *Handbook of attachment: Theory, research, and clinical applications* (2. utg., s. 78-101). New York, NY: Guilford Press.

- Weinfield, N. S., Whaley, G. J., & Egeland, B. (2004). Continuity, discontinuity, and coherence in attachment from infancy to late adolescence: Sequelae of organization and disorganization. *Attachment & Human Development, 6*(1), 73-97.
- Wilkinson, R. B., & Scherl, F. B. (2006). Psychological health, maternal attachment and attachment style in breast- and formula-feeding mothers: a preliminary study. *Journal of Reproductive and Infant Psychology, 24*(1), 5-19.
- Wille, D. E. (1992). Maternal employment: Impact on maternal behavior. *Family Relations, 41*(3), 273-277.
- Winnicott, D. W. (1991). *Playing and reality*. London: Routledge.
- Wismer Fries, A. B., Ziegler, T. E., Kurian, J. R., Jacoris, S., & Pollak, S. D. (2005). Early experience in humans is associated with changes in neuropeptides critical for regulating social behavior. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America, 102*(47), 17237-17240.

Appendiks 1

Søkeuttrykk

PsycInfo

(attachment ADJ3 (multiple or hierarch\$)) OR "multiple caregivers" OR "subsidiary attachment figure?" OR (attachment? AND "subsidiary figure?") (147 treff)

continuity AND care AND attachment (49 treff)

attachment AND ("maternal employment" OR "working mother?") (97 treff)

attachment AND maternal sensitivity (215 treff)

attachment AND (paternal sensitivity OR father-infant) (64)

attachment AND ((maternal OR caregiver) ADJ1 (absence? OR deprivation?)) (70 treff)

attachment AND ("maternal separation" OR "caregiver separation") (88 treff)

attachment AND ("breast feeding" OR lactation) (70 treff)

attachment AND oxytocin (77 treff)

attachment AND cortisol (79 treff)

ISI Web of Knowledge:

TS=((attachment SAME (multiple or hierarch*)) OR "multiple caregivers" OR "subsidiary attachment figure\$" OR (attachment\$ AND "subsidiary figure\$")) (194 treff, refined)

TS=(continuity AND care AND attachment) (40 treff)

TS=(attachment AND ("maternal employment" OR "working mother\$")) (66 treff)

Title=(attachment AND (maternal sensitivity OR quality of care)) (53 treff)

TS=(attachment AND (paternal sensitivity OR father-infant)) (70)

TS=(attachment AND ((maternal OR caregiver) SAME (absence\$ OR deprivation\$))) (34 treff)

TS=(attachment AND ((maternal OR caregiver) AND (absence OR deprivation))) (95 treff)

TS=(attachment AND ("maternal separation" OR "caregiver separation")) (84 treff)

TS=(attachment AND ("breast feeding" OR lactation)) (26 treff (refined))